

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
Βρυσακίου 15 & Κλάδου, 105 55 Αθήνα
τηλ.: 210 3215 146 / fax: 210 3215 147
e-mail: sadas-pea@tee.gr • www.sadas-pea.gr

'ARCHITEKTONES'
JOURNAL OF THE ASSOCIATION OF GREEK ARCHITECTS

Issue 49, Cycle B, January/February 2005
Vrysakiou 15 & Kladou, 105 55 Athens
tel.: +30 210 3215 146 / fax: +30 210 3215 147

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος: Παναγιώτης Γεωργακόπουλος
Αντιπρόεδρος: Παναγιώτης Δεσποτόπουλος
Γεν. Γραμματέας: Θανάσης Παππάς
Ταμίας: Βασίλης Καλλονιάτης
Ειδ. Γραμματέας: Αλέκος Βράκας
Μέλη: Μηνάς Αγγελίδης
Δημήτρης Αναστασιάδης
Δημήτρης Μαραβέας
Κώστας Μπαρδάκης
Κώστας Μπελιμπασάκης
Παντελής Νικολακόπουλος
Ειρήνη Σιγάλα-Μαγιάφα
Αλέκος Χαλικιάς
Βασίλης Χατζηκίδης
Φραγκίσκα Χρυσολούρη

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ-ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ
Παναγιώτης Γεωργακόπουλος

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συντακτών τους.
Οι επίσημες θέσεις του ΣΑΔΑΣ και των άλλων
Συλλόγων Αρχιτεκτόνων δημοσιεύονται στη
στήλη Δραστηριότητες του συλλόγου.

Τιμή τεύχους 0,003 €

ΕΚΔΟΤΗΣ

Σωτήρης Δημακόπουλος
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ 3D P. Δημακοπούλου & ΣΙΑ ΕΕ
Βουλιαγμένης 49, 116 36 Αθήνα
τηλ.: 210 9235 487-9
fax: 210 9222 743
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Όλγα Σημαιοφορίδου
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γιώργος Καλομνίδης
ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Κυριάκος Κοσμάς
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ
Λάμπης Δορλής
ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ
Βάνα Διαμαντοπούλου,
Αρετή Κατή, Μέλιω Παπαδοπούλου,
Χρυσούλα Μουσουράκη
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
Νίκη Δανιηλίδου
DTP SERVICE

Sharpen

Φίλωνος 64 Δάφνη, τηλ.: 210 9709 586
ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Αφοι Αθ. Τσακίρη ΑΕ
Κηφισού 18 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 210 5124 578, 210 5126 570
ΑΠΟΣΤΟΛΗ: Ευάγγελος Μοσχόφης

αρχιτέκτονες

Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ | τεύχος 49 – περίοδος Β | Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2005

Περιεχόμενα

18 «Σημείωμα της σύνταξης»

Ε Π Ι Κ Α Ι Ρ Α

- 20 «Δραστηριότητες Δ.Σ. ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ»
25 **Ε. Σταματίου, Μ. Ευαγγελίδου**, «5^ο Ευρωπαϊκό Βραβείο Πολεοδομίας 2004»
30 «Τρίημερο εκδηλώσεων για την έκθεση “Παραδείγματα”»
32 **Ε. Τζιφτζιλάκη, Γ. Σαγρή**, «Αρχιτεκτονικό εργαστήριο στη Σίφνο»
34 **Β. Παναγιωτοπούλου**, «Κενά αέρος...»

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

Ποιητική του τοπίου

[Επιμέλεια: Δ. Πολυχρονόπουλος, Χ. Χάρη]

- 52 **Δ. Α. Φατούρος**, «Το τοπίο: Ένας κατάλογος σημειώσεων»
54 **Γ. Τζιφτζιλάκης**, «το εδαφικό εργαστήριο του “διευρυμένου πεδίου”»
58 **Π. Μάντζου, Δ. Πολυχρονόπουλος**, «Απο-γειωμένα τοπία του θεάματος»
61 **Ι. Στεφάνου**, «Περί τόπου και τοπίου»
63 **Κ. Μανωλίδης**, «Όταν κοιτάς από ψηλά... τοπίο και χαρτογραφία»
67 **Χ. Χάρη**, «Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης»
70 **Κ. Μωραΐτης**, «Σχεδιάζοντας το τοπίο. Τα δομικά σχήματα του φυσικού»
75 **Μ. Ανανάδου-Τζημπούλου**, «Από την επικαιρότητα του σχεδιασμού τοπίου»
78 **Ν. Καζέρος**, «Μετατοπίζοντας την κατασκευή που λέγεται τοπίο»
80 «Η συμβολή των μαθημάτων για το σχεδιασμό του τοπίου στην παιδεία των αρχιτεκτόνων»

89 Ε Ι Δ Η Σ Ε Ι Σ

Εξώφυλλο: Μεταλλεία Ομβριακής

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Όλγα Βενετσιάνου
Αριάδνη Βοζάνη
Αριστοτέλης Δημητρακόπουλος
Μιχάλης Δωρής
Διονύσης Καννάς
Νεκτάριος Κεφαλογιάννης
Ειρήνη Κουφέλη
Αμαλία Κωτσάκη
Έλενα Λαϊνά
Μιχάλης Λεφαντζής
Άννα Μελανίτου
Βασιλική Παναγιωτοπούλου
Αναστασία Πεπέ
Κυριάκος Πιπίνης
Δημήτρης Πολυχρονόπουλος
Γιώργος Μ. Σαρηγιάννης
Νίκος Σιακίδης
Χαρίκλεια Χάρη

Υπεύθυνοι από Δ.Σ.:
Παναγιώτης Γεωργακόπουλος,
Θανάσης Παππάς,
Φραγκίσκα Χρυσολούρη

Γραμματεία Σ.Ε.: Στέλλα Ρίζου

Επιθυμία του Συλλόγου είναι, να αξιοποιήσει τις απόψεις όλων των συναδέλφων μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Είναι δυνατόν, όλες οι συνεργασίες που θα αποστέλλονται στο περιοδικό, είτε υπό μορφή παρουσιάσεων έργων, θέσεων και επιστολών να καταχωρούνται στις σελίδες του.

Η Σ.Ε. ενημερώνει όλους τους συναδέλφους που επιθυμούν να αποστείλουν υλικό, να τηρούν τις αναγκαίες τεχνικές προδιαγραφές που ισχύουν για το περιοδικό.

Κάθε συνάδελφος που εκπληρώνει την πρόθεσή του για αρθρογραφία στα προγραμματισμένα αφιερώματα πρέπει να αποστείλει πρώτα ενημερωτική περιλήψη του άρθρου του.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΜΕΝΑ ΣΕ ΔΙΣΚΕΤΑ ΚΑΙ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝΤΑΙ ΑΠΟ PRINT-OUT ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ. ΓΙΑ ΑΡΘΡΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΥΜΑΙΝΕΤΑΙ ΑΠΟ 1000-1200 ΛΕΞΕΙΣ (ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ Η ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ), ΓΙΑ ΑΡΘΡΑ ΕΠΙΚΑΙΡΩΝ 700 ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ 400 ΛΕΞΕΙΣ. ΕΙΝΑΙ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΟ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ Σ.Ε. ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΝΑ ΑΠΟΣΤΕΛΛΕΤΑΙ ΜΟΝΟ ΣΤΗΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ. ΤΟ ΙΔΙΟ ΙΣΧΥΕΙ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ.

Θα είναι πολύ χρήσιμο για όλους το περιοδικό να ΔΙΑΒΑΖΕΤΑΙ και να ασκείται κριτική για το περιεχόμενο και την εμφάνισή του από όλους τους συναδέλφους.

Ο Simmel επισημαίνει στο *Philosophie der Landschaft* ότι «η φύση που κατά βάθος στο Είναι και το νόημά της, δεν γνωρίζει τίποτα από ατομικότητα, αναδομείται ως η εκάστοτε ατομικότητα του “τοπίου” μέσω του ανθρώπινου βλέμματος, το οποίο την κατατέμνει και διαμορφώνει από τα τμήματα ξεχωριστές ενότητες».

Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει την πρώτη προσέγγιση της «ποιητικής» του τοπίου, μιας δημιουργικής πράξης που ξεκινά από το βλέμμα, αποτελώντας συχνά μια αυθαίρετη απόσπαση και μια ερμηνεία που συνδέεται με τα πολιτισμικά πρότυπα και τη διάθεση του υποκειμένου.

Η ποιητική του τοπίου είναι μάλλον μια ανοικτή διαδικασία παρά ένα ολοκληρωμένο έργο, καθώς το τοπίο, παρά τις προθέσεις μας, υπακούει στις δικές του μεταβολές μέσα στο χρόνο και παραμένει ανοικτό σε μια ενδεχόμενη μελλοντική ερμηνεία, που μπορεί να υπόκειται σε μια διαφορετική σχέση και μια άλλη διάθεση.

Κάθε τοπίο, αν και μέρος ενός όλου (φύση), αμέσως με την απόσπασή του αξιώνει τη μετατροπή του σε ένα αυτόνομο όλο. Ένας κόσμος ολοκληρωμένος, ένα νέο αυτόαρκες σύστημα που «υπάρχει» μέσα από την αναγνώρισή του. Σε αυτή την αναγνώριση από τον παρατηρητή έγκειται η ολοκλήρωσή του. Χωρίς την πρόθεση ερμηνείας του παρατηρητή το τοπίο δεν υπάρχει. Δεν είναι άλλωστε παράξενο το γεγονός ότι αρκετοί λαοί κατά την αρχαιότητα δεν είχαν καμιά «αίσθηση» του τοπίου, αφού γι αυτούς η φύση δεν αποτελούσε «αντικείμενη ενότητα» αλλά αναπόσπαστο όλον της ύπαρξής τους, γεγονός που ανατρέπεται οριστικά στον δυτικό κόσμο μετά τον Μεσαίωνα.

Σήμερα η θεωρία και ο σχεδιασμός για το τοπίο είναι ζητήματα που απασχολούν όλο και περισσότερο τέχνες και επιστήμες, καθώς πέρα από την αρχιτεκτονική, η φιλοσοφία, η ιστορία, η ψυχολογία, η ζωγραφική, η φωτογραφία, ο κινηματογράφος, η οικολογία, η γεωγραφία είναι ορισμένες μόνο από τις περιοχές που επιχειρούν την ερμηνεία των τοπίων και τροφοδοτούν η μία την άλλη με ιδέες και νέες πρακτικές. Στο αφιέρωμα αυτό πρόθεση των επιμελητών ήταν να αναδείξουν ορισμένες πτυχές της «ποιητικής του τοπίου» κυρίως μέσα από την προοπτική των σχέσεών του με την Αρχιτεκτονική και τις εικαστικές τέχνες. Ευχαριστούμε τους συγγραφείς που ανταποκρίθηκαν με κείμενά τους, στο ανοικτό κάλεσμα για ένα δημόσιο διάλογο πάνω σε μια ιδιαίτερα δύσκολη περιοχή και που παρά τους περιορισμούς που αφορούσαν για όλους μας τον διαθέσιμο χώρο στην έκδοση του τεύχους, κατάφεραν να φωτίσουν σημαντικές πλευρές της «ποιητικής του τοπίου».

Από το τρίμηρο εκδηλώσεων της έκθεσης «Παραδείγματα» στο Μουσείο Μπενάκη

Προς τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ
κ. Γ. Σουφλιά

Θέμα: **Συνεργασία ΥΠΕΧΩΔΕ και ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων**

Κύριε Υπουργέ,

Ως ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων θεωρήσαμε σημαντικούς τους δυο(2) θεσμούς που αναφέρονται στη συγκρότηση τόσο του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας όσο και στην σύσταση του Ανώτατου Πολεοδομικού και Αρχιτεκτονικού Συμβουλίου.

Ζητήσαμε ήδη μία συνάντηση για υποβολή θέσεων – προτάσεων του κλάδου και για ανταλλαγή απόψεων για τα μεγάλα προβλήματα του Υπουργείου.

Ο πολεοδομικός και ο χωροταξικός σχεδιασμός, η πορεία των μελετών, οι ρυθμίσεις για τα πολεοδομικά γραφεία, θέματα αρχιτεκτονικής κλπ είναι στην Ημερήσια Διάταξη.

Ταυτόχρονα για πολλά θέματα ενημερωνόμαστε από τον Τύπο, ενώ απαιτείται κάποιος θεσμικός διάλογος για τον πολεοδομικό – χωροταξικό σχεδιασμό και τις οφειλόμενες πολιτικές. Τα Συμβούλια αυτά οφείλουν να επεξεργαστούν προτάσεις να υποβάλουν ιδέες, να ανατρέψουν πολλές πτυχές εφαρμοσμένων πολιτικών, στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Σημειώνουμε επίσης ότι με το με αριθμό 31420/2.4.2004 έγγραφό μας έχουμε ορίσει εκπροσώπους για την συγκρότηση του Ανώτατου Πολεοδομικού και Αρχιτεκτονικού Συμβουλίου (ΑΠΑΣ). Η σύστασή του μας έδωσε την αίσθηση πως ο σχεδιασμός και η χάραξη πολιτικών θα λάβουν θεσμικό χαρακτήρα. Έκτοτε αγνοείται η τύχη του.

Πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι στην Ε.Ε. οι πολιτικές για την αναβάθμιση της αρχιτεκτονικής, ως πολιτιστικής αξίας, εξελίσσονται και αναπτύσσονται. Υπάρχουν ήδη αποφάσεις του Συμβουλίου Υπουργών της Ε.Ε. και επεξεργασίες για βελτιώσεις και εφαρμογές σε όλα τα κράτη-μέλη.

Για όλους αυτούς τους λόγους σας παρακαλούμε να μας ορίσετε μια συνάντηση εργασίας, την οποία υποβάλαμε ξανά στέλνοντας στο Υπουργείο σας τις θέσεις μας για το νέο Θεσμικό Πλαίσιο Μελετών. (έγγραφό μας με Α.Π. 32574). Ο μεσομακροπρόθεσμος σχεδιασμός πρέπει κάποια στιγμή να κυριαρχήσει, έναντι των μεμονωμένων και εν πολλοίς ασύνδετων πολιτικών.

Προς τα ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ Α.Ε.

Θέμα: **Προτάσεις ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων**

Σε συνέχεια του παραπάνω σχετικού και της συνάντησης που πραγματοποιήθηκε την Τετάρτη 22 Δεκεμβρίου 2004, σας γνωρίζουμε ότι ο ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων είχε επεξεργαστεί και είχε υποβάλλει στα ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ (Ε.Τ.Α.) πρόταση με σκοπό την διερεύνηση – τεκμηρίωση και έκδοση ενός Οδηγού – Λευκώματος για τα «Ξενία» που αποτελούν αξιολογότατα στοιχεία της σύγχρονης Ελληνικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

Έτσι σας υποβάλλουμε την πρότασή μας αυτή, έγγραφο 30598/13.6.2003, και επισυνάπτουμε τις θέσεις μας για τη διατήρηση – διάσωση και ανάδειξη των «Ξενία» ανά την Ελλάδα, για ενημέρωσή σας.

Είμαστε στη διάθεσή σας για περαιτέρω εμβάθυνση και διερεύνηση των προϋποθέσεων για την συνεργασία αυτή με στόχο την προβολή και διάδοση της κληρονομιάς αυτής στην Ελληνική Κοινωνία.

Προς το ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

Θέμα: **Ορισμός Εκπροσώπου σε τριμελή επιτροπή αξιολόγησης για τις υποψηφιότητες της Υποτροφίας Σημαιοφορίδη**

Σε απάντηση του από 16.12.2004 εγγράφου σας με αριθ. Πρωτοκόλλου 810, σας γνωρίζουμε ότι στην επιτροπή αξιολόγησης για τις υποψηφιότητες της Υποτροφίας Σημαιοφορίδη που θα κατατεθούν στη Γραμματεία των Μεταπτυχιακών Σπουδών της Σχολής σας εκπρόσωπος του Συλλόγου μας ορίζεται ο συνάδελφος:

Παναγιώτης Δεσποτόπουλος (τηλ. 210.32.21.733, fax : 210 32.20.053), αντιπρόεδρος του Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων

Προς τον Υπουργό Πολιτισμού
κ. Κωνσταντίνο Καραμανλή

Θέμα: **Επανεξέταση από το Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων, του χαρακτηρισμού (ως Διατηρητέου Μνημείου) του 3ου Δημοτικού Σχολείου Ερμούπολης Σύρου**

Κύριε Υπουργέ,

Σε συνέχεια της από 30541/6.6.03 επιστολής μας προς τον τότε Υπουργό Πολιτισμού, την οποία και σας επισυνάπτουμε, επανερχόμαστε στο σημαντικό αυτό θέμα.

Σύμφωνα με την με αρ. Πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΙΝΣΑΚ/201/10257/3.2.04 απάντηση της Διεύθυνσης Νεώτερης και Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς δεν συντρέχουν λόγοι επανεξέτασης, ως προς το ουσιαστικό της μέρος, της δυνατότητας χαρακτηρισμού του συγκεκριμένου Σχολείου ως Διατηρητέου Μνημείου.

Μετά την μελέτη των Πρακτικών της Συνεδρίασης του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων (ΚΣΝΜ, Συνεδρίαση της 30.1.2003) καθώς και των σχετικών εγγράφων (έγγραφο ΥΠΠΟ/ΔΙΚΣΑΚ/201/10257 της 3.2.04), μας προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη αλλά και μεγάλη ανησυχία τόσο η Απόφαση του ΚΣΝΜ, όσο και τα επιχειρήματα με βάση τα οποία κρίθηκε από το ΚΣΝΜ το κτίριο «μη προστατευτέο».

Όπως πληροφορηθήκαμε, έχει ήδη εκδοθεί άδεια κατεδάφισης του κτιρίου, από την αρμόδια Δ/νση Πολεοδομίας της Σύρου.

Θα θέλαμε να επαναλάβουμε τους λόγους για τους οποίους, επιμένουμε στην αναγκαιότητα επανεξέτασης, από το ΚΣΝΜ, και χαρακτηρισμού του κτιρίου ως Μνημείου:

1. Το κτίριο έχει άριστη μορφολογία που πληροί και τις προδιαγραφές σύγχρονων σχολικών κτιρίων.
2. Δεν έχει πραγματοποιηθεί προσθήκη ορόφου στο κτίριο, αλλά περιμετρικά «κλείσιμο» με τοιχοποιία του ημιυπαίθριου χώρου, με ταυτόχρονη διάνοιξη νέου ημιυπαίθριου στη θέση κλειστής αίθουσας.
3. Δεν υπάρχει μέχρι στιγμής χαρακτηρισμός του κτιρίου ως επικίνδунου ή στατικής ανεπάρκειας, παρά μόνον γνωμάτευση περί εναθρακώσεως του οπλισμένου σκυροδέματος του κτιρίου.
4. Το συγκεκριμένο κτίριο είναι ένα από τα σημαντικότερα έργα του Πατρίκλου Καραντινού, και ενστερνιζόμαστε τις διαπιστώσεις της 1ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων, ότι το 3ο Δημοτικό Σχολείο Ερμούπολης Σύρου:

Α) είναι σπουδαίο δείγμα του εκπαιδευτικού προγράμματος και του προγράμματος σχολικών κτιρίων του 1930.

Β) είναι δείγμα επώνυμης αρχιτεκτονικής του μοντέρνου κινήματος του μεσοπολέμου.

Γ) αποτελεί σημαντικό έργο για την μελέτη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής του μεσοπολέμου στην Ελλάδα.

Δ) είναι έργο δημοσιευμένο σε διεθνή και ελληνικά περιοδικά από το 1940 ακόμη, είναι έργο αξιόλογο και αποτελεί βιβλιογραφική αναφορά.

5. Το κόστος επισκευής και ενίσχυσης ενός τέτοιου έργου έχει αποδειχθεί, σε παρεμφερείς περιπτώσεις, σημαντικά χαμηλότερο από το κόστος κατασκευής όμοιου νέου κτίσματος.

Με βάση όλα τα παραπάνω, πιστεύουμε, ότι παρέχεται το έρεισμα του άρθρου 6 παρ. 9 και του άρθρου 49 παρ. 2 του Νόμου 3ο28/2οο2 για να επανεισαγάγετε το θέμα στο ΚΣΝΜ πριν προκύψει μη αναστρέψιμη ενέργεια, όπως η κατεδάφιση, ζητώντας ταυτόχρονα και την επαναφορά του στην αρχική μορφή, μετά την καθαίρεση των πρόσθετων στοιχείων και την ανάδειξή του ως Μνημείου της Νεώτερης περιόδου της Αρχιτεκτονικής στον τόπο μας.

Ταυτόχρονα, μέσω του συναρμόδιου Υπουργείου ΠΕΧΩΔΕ, να ζητήσετε την αναστολή ισχύος της εκδοθείσας αδείας κατεδάφισης, από την Πολεοδομία, μέχρι να επανεξεταστεί το θέμα από τα αρμόδια όργανα.

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΟ 11 & 12.12.2οο4 ΣΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΟ

Συνεδρίασε το Συντονιστικό Όργανο των Συλλόγων και Τμημάτων του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων, στην Κόρινθο, το διήμερο 11-12 Δεκεμβρίου 2οο4.

Το Σάββατο 11 Δεκεμβρίου πραγματοποιήθηκε Ημερίδα με θέμα: «Κορινθία: Οικιστική ανάπτυξη και αρχιτεκτονική ταυτότητα», από τον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Κορινθίας και το ΤΕΕ/Τμήμα Πελοποννήσου. Αυτή πραγματοποιήθηκε στο Εμπορικό Επιμελητήριο Κορίνθου με μεγάλη επιτυχία, συμμετοχή αρχιτεκτόνων της περιοχής και φορέων.

Στην Ημερίδα παρευρέθησαν και μίλησαν ο Νομάρχης και Δήμαρχοι του Νομού, ενώ παρουσιάστηκαν αναλυτικές εισηγήσεις από συναδέλφους, για όλο το φάσμα των πολεοδομικών-οικιστικών προβλημάτων. Διατυπώθηκαν προτάσεις για τον οφειλόμενο σχεδιασμό, και τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν με στόχο την προστασία και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής ταυτότητας της περιοχής της Κορίνθου.

Την Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 2οο4 έγινε η Συνεδρίαση του Συντονιστικού Οργάνου, στην οποία συμμετείχαν οι Πρόεδροι και μέλη των Δ.Σ. από τους Περιφερειακούς Συλλόγους και τα Τμήματα:

- ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων
- ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ Τμήμα Κορινθίας
- ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ Τμήμα Μεσσηνίας
- ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ Τμήμα Ρεθύμνου
- ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ Τμήμα Χανίων
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Δωδεκανήσου
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Εύβοιας
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Καβάλας
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Αχαΐας
- Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Νομού Ημαθίας

Στη συνεδρίαση έγινε αλληλοενημέρωση για τις δραστηριότητες του Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ και των Αρχιτεκτονικών Συλλόγων της χώρας. Έγινε εμπεριστατωμένη παρουσίαση και κριτική του νομοσχεδίου για τις μελέτες δημοσίου επί τη βάσει των θέσεων του Δ.Σ. που ομόφωνα διατύπωσε προς τον Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ.

Το Συντονιστικό των Αρχιτεκτονικών Συλλόγων και Τμημάτων, στα πλαίσια των λειτουργιών του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων αξιολόγησε τα βασικά θέματα του κλάδου και διατύπωσε το πλαίσιο δράσης για την επόμενη περίοδο:

Α. Το πρόβλημα των επαγγελματικών δικαιωμάτων, καθώς πλήθος τεχνικών επαγγελματών ασκούν αρμοδιότητες στον τομέα της αρχιτεκτονικής –χωρίς να πληρούν τις ελάχιστες απαιτήσεις σπουδών αρχιτεκτονικής– πρέπει να επιλυθούν άμεσα και με πρωτοβουλίες – προτάσεις του ΤΕΕ, των Κλαδικών Συλλόγων προς την Πολιτεία. Στόχος όλων μας είναι η άσκηση της αρχιτεκτονικής στη χώρα, από τους αρχιτέκτονες. Ταυτόχρονα με αφορμή τον επικείμενο Εθνικό διάλογο για την παιδεία επισημαίνει πως οι 5τεείς σπουδές για τον τομέα της αρχιτεκτονικής δεν είναι διαπραγματεύσιμες.

Β. Για τον τομέα ευθύνης του ΥΠΕΧΩΔΕ, το Συντονιστικό εκτιμά πως όλα τα θέματα πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού, τα μείζονα επαγγελματικά και θεσμικά θέματα είναι στο προσκήνιο. Η λειτουργία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και η συγκρότηση του Ανώτατου Πολεοδομικού και Αρχιτεκτονικού Συμβουλίου συνιστούν εκείνα τα θεσμικά εργαλεία για τη χάραξη και επανακαθορισμό πολιτικών με στόχο την βιώσιμη ανάπτυξη. Γ. Για το Υπουργείο Πολιτισμού θεωρεί πως η ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής επιστήμης στις αρμοδιότητες του ΥΠΠΟ, η συμμετοχή των αρχιτεκτόνων στο Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων (ΚΣΝΜ) και στο Κεντρικό Αρχιτεκτονικό Συμβούλιο (ΚΑΣ) ,η διατύπωση πλαισίου για μια Εθνική Πολιτική μέσω του δικτύου αρχιτεκτονικής- που μπορεί και πρέπει να αποτελέσει την ισχυρή βάση για μια θεσμική και προγραμματική παρέμβαση για την αρχιτεκτονική- αποτελούν άμεσες προτεραιότητες των Ελλήνων Αρχιτεκτόνων.

Τέλος αποφασίστηκε το επόμενο Συντονιστικό να πραγματοποιηθεί στην Αλεξανδρούπολη.

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Η Ελλάδα συμμετείχε στην 9η Διεθνή Έκθεση Αρχιτεκτονικής-Μπιενάλε Βενετίας με τέσσερα εργαστήρια, που πραγματοποιήθηκαν γύρω από τέσσερις επιλεγμένους τόπους, και κάποια σύνοψη των εργαστηρίων αυτών, που παρουσιάστηκε υπό μορφή έκθεσης και καταλόγου.

Η έκθεση με τον γενικό τίτλο Παραδείγματα που αναπτύχθηκε στο ελληνικό περίπτερο της Βενετίας παρουσίαζε λοιπόν τα αποτελέσματα των συλλογικών διεπιστημονικών αυτών εργαστηρίων διοργανώθηκαν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού 2οο4, από την ομάδα εργασίας που επιμελήθηκε την ελληνική συμμετοχή και αποτελείται από τους Αριστείδη Αντονά, Ζάφο Ξαγοράρη, Χαρίκλεια Χάρη, Φίλιππο Ωραιόπουλο.

Η ελληνική συμμετοχή στην 9η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας δεν επικεντρώθηκε σε αξιολόγηση και παρουσίαση μεμονωμένων έργων ή μελετών αλλά στην διαδικασία παραγωγής ενός συλλογικού «έργου εν εξελίξει» το οποίο απαρτιζόταν από επιμέρους μελέτες, προτάσεις, θεωρητικές αναζητήσεις και προσωποποιημένους λόγους (discourses). Γύρω από τα τέσσερα σημεία συνάντησης έκλεισε ο πρώτος κύκλος κατάθεσης προτάσεων εισηγήσεων και ομιλιών σχετικών με τις θεματικές που διάνοιγαν τα ίδια τα σημεία συνάντησης.

Τα τέσσερα σημεία επελέγησαν παραδειγματικά, μεταξύ άλλων. Έχουν κοινά χαρακτηριστικά: είναι τόποι «ασήμαντοι», «ερεπωμένοι» σιωπηλοί. Η προσπάθεια προσήλωσης στα τέσσερα συγκεκριμένα σημεία συνάντησης ζητούσε ωστόσο κάποια διεύρυνση του πεδίου της έρευνας. Η διεύρυνση του πεδίου ας εννοείται εδώ και κυριολεκτικά: πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές κινήσεις γύρω από τα σημεία συνάντησης με πούλμαν, πλοίαρια, αυτοκίνητα ή με τα πόδια στην ακτίνα των σημείων συνάντησης και σε προεπιλεγμένες διαδρομές.

Λόγοι και έργα των συμμετεχόντων κατατέθηκαν σε τόπους που παραχωρήθηκαν από τους συνεργαζόμενους φορείς: η Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ), το Επιστημονικό Τεχνικό Επιμελητήριο Κύπρου

(ΕΤΕΚ), το Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Λάρισας, το Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου (ΚΑΜ).

Εξήντα οκτώ ερευνητές, αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, πολεοδόμοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, φιλόσοφοι, σκηνοθέτες παρουσίασαν μελέτες και προτάσεις, συμμετέχοντας στις συζητήσεις που αφορούσαν τον εκάστοτε τόπο και τη θεματική του. Προκρίθηκαν για λόγους ευκολίας –χωρίς να αποκλειστούν άλλες δυνατές θεματοποιήσεις– οι παρακάτω θεματικές, με βάση τις οποίες έγιναν οι προσκλήσεις στα σημεία συνάντησης: Περιφέρεια και Δίκτυα στη Θεσσαλία, Καταστάσεις Εξάιρεσης στην Κύπρο, Μετασχηματισμοί του τοπίου στην Αθήνα, Διερεύνηση του ορίου στα Χανιά. Στο εργαστήριο των Χανίων συμμετείχαν 4ο φοιτητές από όλες τις Σχολές Αρχιτεκτονικής που λειτουργούν στην Ελλάδα, τη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας και την Αρχιτεκτονική Σχολή της Βενετίας (ΙUAV).

Ο πειραματικός χαρακτήρας της έκθεσης βοήθησε στην ενεργοποίηση του ελληνικού περιπτέρου ως τόπου συζήτησης. Έτσι, κατά τη διάρκεια της έκθεσης στη Βενετία, πραγματοποιήθηκαν στο ελληνικό περίπτερο, κατά την διάρκεια της διεθνούς έκθεσης, παρουσιάσεις ερευνητικού χαρακτήρα, που έβαλαν το πλαίσιο για τη σύζευξη του τόπου του περιπτέρου με πολιτιστικές δραστηριότητες της πόλης και με την αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βενετίας (ΙUAV). Με αφετηρία το περίπτερο οργανώθηκαν επίσης διαδρομές με βάρκες σε ακατοίκητα ή εγκαταλειμμένα νησιά της βενετικής laguna.

Η παρουσίαση των «παραδειγμάτων» στο μουσείο Μπενάκη κλείνει με την Ημερίδα-Συζήτηση ΠΟΛΛΑΠΛΟΙ ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ, που διοργανώνεται στον χώρο της έκθεσης, διαμορφωμένο έτσι, ώστε να παραλαμβάνει τη δυναμική ενός ανοικτού φόρουμ.

Η Ημερίδα-Συζήτηση στρέφει το ενδιαφέρον της στις δυνατότητες προσέγγιγης και διαχείρισης της αρχιτεκτονικής με τον λόγο και στην σχέση της αρχιτεκτονικής με την τέχνη, την επιστήμη και την τεχνολογία. Επιχειρείται λοιπόν επαναστοχασμός γύρω από τα κεντρικά θέματα που βρίσκονται πίσω από την στρατηγική των «παραδειγμάτων»: η κριτική εποπτεία του αρχιτεκτονικού γίνεσθαι σήμερα, η συμβολή του σύγχρονου θεωρητικού λόγου, της τέχνης, της επιστήμης, αλλά και οι σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές εκδοχές τους, είναι θέματα που φαίνεται να διαμορφώνουν νέους όρους για την «αρχιτεκτονική» και την «πόλη» σήμερα.

Προς το ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ του ΤΕΕ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ «ΟΦΕΙΛΩΝ» ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΣΜΕΔΕ

Στις 15-12-ο4, στα γραφεία του συλλόγου Αρχιτεκτόνων, πραγματοποιήθηκε η σύσκεψη που είχε οριστεί και στην οποία συμμετείχαν συνάδελφοι από όλους σχεδόν τους κλάδους των μηχανικών.

Κατά την διάρκεια της συνάντησης συγκεντρώθηκαν και νέα στοιχεία για το θέμα των παλιών «οφειλών» (πραγματικών ή μη), διαπιστώθηκαν και νέες περιπτώσεις συναδέλφων που έχουν προβλήματα:

- με την διαδοχική και συνεχιζόμενη ασφάλιση
- με αντιφατικές πληροφορίες σχετικά με τις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης
- λόγω άρνησης έγγραφης απάντησης σε αιτήσεις συναδέλφων για το ποια συγκεκριμένα είναι κατά το ΤΣΜΕΔΕ τα εξάμνηνα που οφείλουν
- με την συμπεριφορά ορισμένων υπαλλήλων του ταμείου, που είναι απαράδεκτη
- σχετικά με την έμμεση απόδειξη εξόφλησης παλιών οφειλών, έχουν ζητηθεί από διάφορους συναδέλφους διαφορετικά στοιχεία, χωρίς να υπάρχει ενιαία προς όλους και δημοσιοποιημένη πολιτική της διοίκησης σχετικά με το θέμα (και τις σχετικές «αιτήσεις θεραπείας»)

Στη σύσκεψη επισημάνθηκε

– η αδιαφορία του ΤΣΜΕΔΕ για την είσπραξη των εργοδοτικών εισφορών, και μια αντιμετώπιση, που είναι σαν να αναθέτει στους ασφαλισμένους να διεκπεραιώσουν αυτό το έργο

– η καθυστέρηση του κλεισίματος των ισολογισμών του ταμείου (αφήνει πάντα ανοικτή τουλάχιστο μια πενταετία), γεγονός που ευνοεί την συγκάλυψη για τυχόν παραπτώματα στη διαχείριση του ταμείου και ταυτόχρονα διευκολύνει την κυβέρνηση στην αποφυγή καταβολής της θεσομετημένης κρατικής συμμετοχής στις δαπάνες του ταμείου.

– ότι ενώ απαιτείται ασφαλιστική ενημερότητα για την έκδοση βεβαίωσης για την υπογραφή μιας οικοδομικής άδειας, δεν απαιτείται τέτοια για την έκδοση εγγυητικής επιστολής! Εννοείται ότι δεν εξακριβώνεται αν οφείλουν εργοδοτικές εισφορές οι επιχειρήσεις που ζητούν την έκδοση εγγυητικής επιστολής.

Η σύσκεψη, παρά την εκτίμησή της ότι τα ειδικότερα αυτά προβλήματα του ΤΣΜΕΔΕ σχετίζονται άμεσα με το γενικότερο πρόβλημα της κοινωνικής ασφάλισης, αποφάσισε στην παρούσα φάση να ασχοληθεί με τα άμεσα συγκεκριμένα προβλήματα, αλλά και να ανακινήθει το θέμα του κλεισίματος των ισολογισμών. Στα πλαίσια αυτά αποφασίστηκε να ζητηθεί από του κλαδικούς συλλόγους η συλλογική νομική κάλυψη των συναδέλφων, που έχουν προβλήματα με το Ταμείο.

Η επιτροπή θα συγκεντρώσει και θα ομαδοποιήσει περαιτέρω τα στοιχεία για την απaráδεκτη κατάσταση που επικρατεί στο Ταμείο. Για αυτό καλούνται οι συνάδελφοι να στέλνουν τις περιπτώσεις τέτοιων προβλημάτων με FAX στο 21ο-3215147, ή με e-mail στη διεύθυνση info@sadas-pea.gr, για την «επιτροπή ΤΣΜΕΔΕ», υπεύθυνος συνάδελφος Κ. Μπαρδάκης.

Καλούνται οι συνάδελφοι σε νέα συγκέντρωση στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ , Βρυσακίου 15 και Κλάδου, την Δευτέρα ο7-ο2-ο5 και ώρα 7.οο μμ.

	Προς τον Υπουργό Πολιτισμού κ. Κωνσταντίνο Καραμανλή	
	Θέμα: Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων	

Έχει ήδη συμπληρωθεί ένα έτος από την έκκλησή μας προς τον προκατόχο σας Υπουργό Πολιτισμού (18.12.ο3) για την άμεση ανάγκη προστασίας του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων από μια σειρά αδόκιμων επεμβάσεων που αλλοιώνουν την αρχιτεκτονική και λειτουργική ταυτότητα του κτιρίου με τρόπο μη αναστρέψιμο.

Δυστυχώς, τα όσα συγκεκριμένα καταγγείλαμε στην αρχική μας επιστολή επιβεβαιώνονται στην πράξη, η δε απαντητική επιστολή του Υπουργείου σας (25.ο2.ο4), που υπογράφει ο Γ. Διευθυντής Αναστήλωσης Μουσείων και Τεχνικών Έργων, δεν αναφέρθηκε καθόλου στα θέματα αυτά, που άλλωστε αποτελούν για τα ευρωπαϊκά δεδομένα μια απαράδεκτη πρακτική επέμβασης σε ένα σύγχρονο και διεθνώς αναγνωρισμένο αρχιτεκτονικό έργο.

Επί της ουσίας του προβλήματος και σε συνέχεια αυτών που αναφέραμε στην προηγούμενη επιστολή μας, θέλουμε να τονίσουμε ότι η ανεπανόρθωτη επέμβαση που γίνεται στο κτίριο, με την ενσωμάτωση ημιυπαίθριων χώρων, την αλλοίωση των όψεων, του περιορισμού των εκθεσιακών χώρων, της κακοποίησης του προτύλου της εισόδου κ.λπ., οφείλεται στην συνύπαρξη εντός του κτιρίου, των γραφείων διοίκησης της ΙΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων που επεκτεινόμενα καταλαμβάνουν μεγάλο τμήμα του κτιρίου. Είναι γνωστό, ότι την εποχή που κατασκευάστηκε το Μουσείο ήταν σύνθηες για λόγους οικονομίας να συστεγάζονται οι κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων εντός των μουσείων καθώς οι ανάγκες τους για χώρο ήταν πολύ περιορισμένες, κάτι που βεβαίως άλλαξε με την πάροδο των χρόνων. Είναι προφανές λοιπόν ότι το πρό-

5ο Ευρωπαϊκό Βραβείο Πολεοδομίας 2004

Ελένη Σταματίου, Μάρω Ευαγγελίδου, αρχιτέκτονες-πολεόδομοι

Ο θεσμός των Ευρωπαϊκών Βραβείων Πολεοδομίας καθιερώθηκε το 1990-1991 από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Πολεοδόμων (ECTP) –μέλος του οποίου είναι ο ΣΕΠΟΧ– με την υποστήριξη της DG XVI (πλέον DG REGIO) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αφορά την ανά διετία επιλογή και βράβευση μελετών και έργων χωρικών παρεμβάσεων, πολεοδομικής ή χωροταξικής κλίμακας, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Η φετινή διοργάνωση έλαβε χώρα στην Πράγα της Τσεχίας, όπου και η τελετή απονομής το φθινόπωρο του 2004.

Προηγήθηκε διαδικασία επιλογής σε εθνικό επίπεδο, με αρμόδιο για την Ελλάδα το ΣΕΠΟΧ, που προέκρινε την πρόταση της Ομάδας μελέτης: *Θύμιος Παπαγιάννης και Συνεργάτες (“Φάληρο 21”)* *“Orienting Athens to the Sea: An innovative urban restoration programme”* με φορέα εφαρμογής τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου και Περιβαλλοντικής Προστασίας Αθήνας (ΟΡΣΑ).

Η πρόταση αυτή ικανοποιούσε τα κριτήρια του ECTP, που ήταν: α) Εφαρμογή αρχών αειφορίας, β) πρωτοτυπία, γ) Επιστημονική ποιότητα, μεθοδολογική πληρότητα και εφαρμογή κατάλληλων επαγγελματικών τεχνικών, δ) Υποδειγματικός χαρακτήρας θέματος ή μεθοδολογίας, ε) ανάδειξη καθοριστικού ρόλου πολεοδόμου.

Το έργο αναφέρεται στην αποκατάσταση έκτασης 8ο εκταρίων και μήκους 85ο μ. στη στρατη-

γική θέσης, λόγω και της λειτουργικής σύνδεσής της με την Αθήνα, περιοχή του Φαληρικού όρμου (εικ. 1). Σε υλοποίηση από το 2004, η πλήρης αποπεράτωση του αναμένεται το 2008. Με το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας του 1985, η περιοχή εντάσσεται στην κατηγορία των στρατηγικών παρεμβάσεων, με στόχο τη δημιουργία «πόλου αναψυχής μητροπολιτικής εμβέλειας» (πρόγραμμα δημιουργίας ελεύθερων χώρων πρασίνου, με σύνδεση παράκτιου-ορεινού περιαστικού χώρου, μέρος του οποίου υλοποιήθηκε για την Ολυμπιάδα 2004).

Η επιλεγείσα ελληνική συμμετοχή (κατηγορία «αστικός σχεδιασμός») συνιστά μεγάλης κλίμακας σύνθετο έργο, προϊόν μακρόχρονης, εξελικτικής και συλλογικής –σ’ ευρύτερο επίπεδο από αυτό της ομάδας μελέτης– διεργασίας, που εντάσσεται στο συνολικό σχεδιασμό των Ολυμπιακών Έργων. Χαρακτηρίζεται από θεματική και σχεδιαστικά τολμηρή προσέγγιση, αυθεντικότητα και εφικτότητα.

Ο καινοτόμος χαρακτήρας της έγκειται κυρίως: α) στη χρήση του υδατικού στοιχείου, με την εναλλαγή δίοδων θάλασσας και ξηράς, μέσω καναλιών, β) την ένταξη στη μελέτη καινοτόμων στοιχείων αστικού design (επιμήκης esplanade-χώρος περιπάτου, 5ο μ. πλάτους και 80ο μ. μήκους, με σύνδεση κερσαίου χώρου-παραλίας, εικ. 2, 3).

Οι θετικές αναπτυξιακές και κοινωνικές επιπτώσεις, από το συνολικό έργο, που μετά τους Ολυμπιακούς αποδίδεται στο κοινό, αφορούν τόσο τους όμορους δήμους όσο και το σύνολο του λεκανοπέδιου της Αθήνας, συμβάλλοντας όχι μόνο στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων (με δραστηριότητες αναψυχής και ελεύθερου χρόνου) αλλά και στην τόνωση του αστικού τουρισμού και της εικόνας της πόλης (εικ. 1-3).

Το σύνολο των προεπιλεγμένων προτάσεων σ’ εθνικό επίπεδο ήταν 186, ενώ η διαδικασία επιλογής οδήγησε σε 26 τελικές υποψηφιότητες προς αξιολόγηση, το ένα τρίτο από τις οποίες από νεοενταχθείσες στην ΕΕ χώρες.

Οι υποψηφιότερες παρουσίασαν πολλά κοινά στην προσέγγιση, τις τεχνικές και τις μεθόδους. Εστιασμός δόθηκε στην αστική διαχείριση και αναδιαμόρφωση, στη βελτίωση οδικών κυκλοφοριακών δικτύων, στην κοινωνική συνοχή και συμμετοχή ή σε οικονομικούς στόχους, που

ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ

Συνάντηση εργασίας του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων με τον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Κύπρου, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στην έδρα του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, στις 14 Ιανουαρίου 2005.

Εκ μέρους του Σ.Α.Κ. συμμετείχαν: Κωνσταντίνος Κωνσταντής (Πρόεδρος), Χρήστος Μαραθοβουνιώτης (Αντιπρόεδρος), Άννα Γαλαζή-Ιακώβου (Γραμματέας).

Από το Δ.Σ. του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων συμμετείχαν ο Τ. Γεωργακόπουλος (Πρόεδρος), Π. Δεσποτόπουλος (Αντιπρόεδρος), Θ. Παππάς (Γ. Γραμματέας), Κ. Μπελιμπασάκης (μέλος του Δ.Σ.), Ε. Κουφέλη (Αναπλ. Μέλος του Δ.Σ.)

Οι Αντιπροσωπείες των Συλλόγων εξέτασαν αναλυτικά τα παρακάτω θέματα:

- *Διαδικασίες έκδοσης οικοδομικών αδειών*

Ανταλλαγή εμπειριών από τα συστήματα εφαρμογής στις δύο (2) χώρες και εντοπισμός σημείων για βελτιώσεις προς όφελος της αρχιτεκτονικής και των αρχιτεκτόνων.

- *Διαδικασίες ανάθεσης έργων του δημοσίου* Παρουσίαση των θέσεων του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ ενόψει της τροποποίησης του θεσμικού πλαισίου μελετών και κριτική στο σχέδιο νόμου. Παρουσίαση εκ μέρους του Σ.Α.Κ. του αντίστοιχου θεσμικού πλαισίου και ανταλλαγή απόψεων.

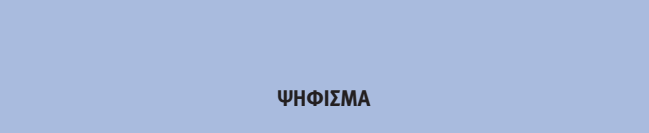
- *Θέματα διεθνών σχέσεων – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Αρχιτεκτόνων* Εκτενής ανασκόπηση για τις δράσεις και τους στόχους του CAE. Αξιολόγηση προτεραιοτήτων – κοινοτικές οδηγίες και επεξεργασίες των Συλλόγων.

Ενίσχυση της συνεργασίας και της προετοιμασίας θεμάτων για κοινές αντιμετωπίσεις στα πλαίσια των λειτουργιών των οργάνων του CAE.

- *Περιοδικό «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ»*

Συμφωνήθηκε η αποστολή απευθείας του περιοδικού «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ» σε όλα τα μέλη του Σ.Α.Κ. και διευθετήθηκαν τεχνικά προβλήματα για την αποστολή.

Οι Αντιπροσωπείες των Συλλόγων αποφάσισαν τέλος να συνεχίσουν τις επαφές και συναντήσεις για ανταλλαγή απόψεων και προσδιορισμό κοινών δράσεων κυρίως στα πλαίσια της Ε.Ε. και του CAE προς όφελος των αρχιτεκτόνων των δύο (2) χωρών.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων εκφράζει τη βαθιά του λύπη για το θάνατο του αγαπημένου μας συνάδελφου Μιχάλη Τυλιανάκη, που υπήρξε πολύτιμο και με μεγάλη προσφορά μέλος του Συλλόγου και δραστήριο μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνιας Ένωσης Αρχιτεκτόνων εκφράζει τη βαθιά του λύπη για το θάνατο της αγαπημένης μας συνάδελφου Άννας Βρυχεία, που υπήρξε πολύτιμο μέλος του Συλλόγου, δραστήριο μέλος της επιστημονικής κοινότητας, με μεγάλη κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα και μεγάλη προσφορά στην πρόωθηση της αρχιτεκτονικής στη χώρα μας.

βλημα που έχει προκύψει με τις εκτεταμένες επεμβάσεις στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, αντιμετωπίζεται σε μεγάλο βαθμό, εφόσον η στέγαση της Εφορείας γίνει σε άλλο κτίριο και στο Μουσείο παραμείνουν μόνο τα γραφεία διοίκησης του Μουσείου, κάτι που έχει διαπιστωθεί ως ανάγκη εδώ και πολλά χρόνια.

Κύριε Υπουργέ,

Επειδή θεωρούμε ότι ακόμα και σήμερα υπάρχει η δυνατότητα το κτίριο αυτό να μην καταστραφεί ανεπανόρθωτα και επειδή το έργο αυτό του Άρν Κωνσταντινίδη αποτελεί σημείο αναφοράς για τους Έλληνες αρχιτέκτονες, ζητάμε την άμεση παρέμβασή σας ώστε να γίνει άμεση διακοπή των εργασιών και αναθεώρηση της μελέτης πάνω στα νέα δεδομένα που σας εκθέτουμε, ώστε ενδεικτικά:

α. Να διατηρηθεί το περίγραμμα του κτιρίου ως έχει, χωρίς να αλλοιωθούν οι ημιυπαίθριοι χώροι του.

β. Να γίνει επαναφορά των όψεων στην αρχική τους μορφή.

γ. Να μελετηθεί η αλλαγή της θέσης των κλιματιστικών μονάδων ώστε αυτές να τοποθετηθούν εκτός του κτιρίου.

δ. Να γίνει η αποκατάσταση του προπύλου της εισόδου στην αρχική του μορφή.

ε. Να γίνει η μελέτη και κατασκευή όλων των ξύλινων κουφωμάτων που έχουν αποξηλωθεί, με βάση τα αρχικά σχέδια του Α. Κωνσταντινίδη με την προσθήκη μονωτικών υαλοπινάκων.

στ. Να συσταθεί μια τριμελής επιτροπή από καθηγητές της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Ε.Μ.Π. που επίσης έχει ασχοληθεί επανειλημμένα με το θέμα, με αντικείμενο την σε σύντομο χρόνο επανεξέταση της μελέτης και την εγγύηση της ορθής εφαρμογής όλων όσων προηγούμενα αναφέραμε, καθώς και όσων άλλων ακόμα απαιτηθούν, με σκοπό την πλήρη και ουσιαστική αποκατάσταση του κτιρίου στην αρχική του μορφή.

Κύριε Υπουργέ,

Θέλουμε να τονίσουμε ότι ένα έτος μετά την προηγούμενη επιστολή μας με την οποία, μεταξύ άλλων ζητούσαμε τον άμεσο χαρακτηρισμό του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων καθώς και του Αρχαιολογικού Μουσείου Κομοτηνής με τον περιβάλλοντα χώρο τους, έργα και τα δύο του Άρν Κωνσταντινίδη, τα κτίρια αυτά δεν έχουν ακόμα χαρακτηριστεί, παρά την προφανώς θετική εισήγηση των αρμόδιων Υπηρεσιών Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου σας. Θα ζητούσαμε λοιπόν, εκτός αυτών που αναφέραμε προηγούμενα τον άμεσο και κατά προτεραιότητα χαρακτηρισμό τους συμπεριλαμβανομένου και του περιβάλλοντα χώρου τους.

Τέλος, θέλοντας να επισημάνουμε την σημασία που αποδίδει το κοινωνικό σύνολο στον τρόπο δράσης του Υπουργείου σας και θεωρώντας ότι αυτό θα όφειλε να παραδειγματίζει με την στάση του τους πολίτες και όχι να τους ενθαρρύνει σε κάθε είδους αυθαιρεσία, αναμένουμε την άμεση και ουσιαστική παρέμβασή σας, ώστε μια αυταπόδεικτα εσφαλμένη επιλογή του ΥΠ.ΠΟ. να κινηθεί προς την ορθή κατεύθυνση.

Κοινοποίηση

1. *Υφυπουργό Πολιτισμού κ. Πέτρο Τατούλη*
2. *Γεν.Γραμματέα ΥΠΠΟ κ. Χρ. Ζαχόπουλο*
3. *Γενική Διεύθυνση Μελετών Μουσείων*
4. *Διεύθυνση Νεώτερης και Σύγχρονης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ΥΠΠΟ*
5. *Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο*
6. *Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων*
7. *6η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων*
8. *Πρόεδρο Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ κ. Γ. Γεράκη*
9. *ΤΕΕ Τμήμα Ηπείρου.*
10. *4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων*
11. *Μ.Μ.Ε. - Εφημερίδες*
12. *Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*

μέση αριστερά: Εικόνα 2. Μεταολυμπιακή Φάση. Επιμήκης esplanade-χώρος περιπάτου (σύνδεση χερσαίου χώρου-παραλία) και αίθουσα πολλαπλών χρήσεων (στάδιο τσε κβον do, handball)

μέση δεξιά: Εικόνα 3. Μεταολυμπιακή Φάση. Συγκρότημα ναυτικών αθλημάτων και ανοικτό θέατρο (εγκαταστάσεις beach volley κατά τους Αγώνες, πρώτο πλάνο)

συνεκτιμήθηκαν εξίσου από την Επιτροπή, σύμφωνα με τα κριτήρια: i) Επαγγελματική ικανότητα: ποιότητα σχεδιασμού, τεχνικές σχεδιασμού, παρουσίαση, ii) Πρωτοτυπία, καινοτομία, πειστικότητα, iii) Περιεκτικότητα: τρόπος επίλυσης σύνθετων πτυχών (χωρικών) κοινωνικών ζητημάτων, iv) Επίλυση προβλήματος: διαδικασία σχεδιασμού, συμμετοχή, ερμηνεία, v) Δυνατότητα εφαρμογής, vi) Ο βαθμός στον οποίο η πρόταση χρησιμεύει ως αναφορά .

Ειδικότερα απονεμήθηκαν οι παρακάτω διακρίσεις:

Κατηγορία	Διάκριση	Νο	Τίτλος
Περιφερειακά σχέδια	Ειδική Μνεία	7	Town-Planning Concept in Connection with Public Transport along the corridor of the light-rail line Ljubljana – Kamnik
	Ειδική Μνεία	18	Millennium Link Project, Scotland
Τοπικά Σχέδια			
Νέα Ανάπτυξη	Βραβείο	20	Master Plan Steigereiland, Amsterdam
Ανάπλαση	Βραβείο	6	Abandoibarra regeneration project and new southern railway line
	Βραβείο	14	Urban Restructuring: Workshop for the City_s Future, Leinefelde
	Ειδική Μνεία	19	Transforming the Ashby Woulds
Έργα θαλάσσιου μετώπου	Ειδική Μνεία	23	Wexford Quay Front Restoration Project
Αστική Διαχείριση Γειτονιάς	Βραβείο	16	Child-Friendly Urban Renewal in Prenzlauer Berg
Έρευνα	Ειδική Μνεία	22	Atlas of Cultural Ecology, Rotterdam

ΒΡΑΒΕΙΑ

• **Master Plan του Steigereiland, Άμστερνταμ, Ολλανδία** (εικ. 4): Στη μακράς παράδοσης στις υδατοκατασκευές πόλη, η απευθείας σύνδεσή της με τους ποταμούς έπαψε εξαιτίας της κατασκευής υδατοφρακτών το 1872. Η βραβευμένη κατασκευή, αποκαθιστά τη σύνδεση. Το IJburg στο Άμστερνταμ, νέα πολυσύνθετη ανάπτυξη σε γη που αποκτάται από τη θάλασσα, ενσωμα-

τώνει παραδοσιακές και νέες προσεγγίσεις αντιμετώπισης έλλειψης γαιών. Ένα οικιστικό συγκρότημα 18.000 κατοικημένων μονάδων και 12.000 εργασιακών θέσεων πρόκειται να χωροθετηθεί επί του –μεγάλης φυσικής αξίας– ποταμού IJmeer. Βασικές αρχές του έργου είναι η ανεξαρτησία και οι ευκαιρίες συμμετοχής σε επίπεδο γειτονιάς. Ιδιαίτερα αξιολογήθηκε η ισορροπημένη προσέγγιση μεταξύ οικολογικών, κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων και ο σεβασμός στις ανάγκες των κατοίκων με ώθηση στην τοπική κοινωνία.

• **Πρόγραμμα αναζωογόνησης της Abandoibarra, Ισπανία** (εικ. 5): Η πρώην βιομηχανική πόλη του Bilbao αναζητά νέο πολυλειτουργικό πρόσωπο. Από το 1992 οι έρμηες βιομηχανικές περιοχές έχουν καταστεί αντικείμενο καινοτόμων προγραμμάτων ανάπλασης, από τη μη κερδοσκοπική επιχείρηση BILBAO Ria 2000 Ltd. Το Abandoibarra αποτελεί εντυπωσιακό παράδειγμα δημιουργίας νέας πολιτιστικής και επιχειρησιακής περιοχής στην καρδιά της πόλης με κτίρια κατοικιών, δημόσιες εγκαταστάσεις και ανοικτούς πράσινους χώρους. Η σιδηροδρομική γραμμή –παλαιότερα εμπόδιο στη «συνέχεια» της περιοχής– αναδιοργανώθηκε και ενσωματώθηκε αρμονικά σ' αυτή. Στο παλαιό δίκτυο, ο

μετασχηματισμός της νότιας γραμμής συνδέει το κέντρο της πόλης με την αριστερή όχθη του ποταμού Nervion. Αξιολογήθηκε ιδιαίτερα η στρατηγική προσέγγιση του σύνθετου μετασχηματισμού της πόλης, που υπερβαίνει διαρθρωτικά εμπόδια και δημιουργεί νέους συνδέσμους λαμβάνοντας υπόψη μελλοντικές ανάγκες. Πλεονέκτημα αποτελεί η σύγχρονη, ενοποιημένη και ολοκληρωμένη εικόνα, ο ποιοτικός και λεπτομερής σχεδιασμός και η προφανής αειφορική διάσταση.

• **Αστική αναδιάρθρωση: Εργαστήριο για το μέλλον της πόλης, Leinefelde, Γερμανία** (εικ. 6): Το Leinefelde σε αγροτική περιοχή της Θουριγκίας, κοντά στην πρώην συνοριακή γραμμή μεταξύ Δυτικής και Ανατολικής Γερμανίας, χωριό 2500 κατοίκων το 1960 που κατέστη βιομηχανική πόλη 16500 κατοίκων σε 30 χρόνια, αποτελεί παράδειγμα πρότυπης σοσιαλιστικής αστικής ανάπτυξης. Με τις πολι-

τικές μεταβολές του 1989, η κρίση στην οικονομική σημασία κλωστοϋφαντουργία οδήγησε σε απώλεια των τριών τετάρτων θέσεων εργασίας και πληθυσμού. Στόχος ήταν η επανεγκατάσταση της επιχειρηματικής δραστηριότητας εντός της πόλης με την προσέλκυση νέων επιχειρήσεων, τη μερική μετεγκατάσταση της υποβαθμισμένης παλαιάς βιομηχανίας και την ανάπτυξη των περιοχών κατοικίας. Αξιολογήθηκε ιδιαίτερα η ρεαλιστική αντιμετώπιση που έδωσε όραμα για το μέλλον σε μια εποχή αβεβαιότητας.

• **Φιλική στο παιδί αστική ανάπτυξη στο Prenzlauer Berg, Βερολίνο, Γερμανία** (εικ. 7): Το Prenzlauer Berg από τις πλέον πυκνοδομημένες περιοχές του Βερολίνου, με αρχιτεκτονική και πολεοδομική δομή του τέλους του 19ου αι. και ελάχιστους ελεύθερους χώρους, με τις παρεμβάσεις του προγράμματος απέκτησε 50 νέους χώρους πρασίνου και παιδικού παιχνιδιού. Στόχος του προγράμματος «αυτή η πόλη είναι και

για τα παιδιά» ήταν η βελτίωση της ποιότητας του έρμηνου δημόσιου χώρου, καθιστώντας τον ελκυστικό για παιδιά και νέους. Αφορούσε συνολική αναδιαμόρφωση, συμπεριλαμβανομένου του συντονισμού των εμπλεκόμενων φορέων (δημόσιες σχέσεις, χρηματοδότηση, έλεγχο) με σχετικά περιορισμένα σχεδιαστικά μέσα. Συνιστά πολύ καλό παράδειγμα ρεαλιστικής σχεδιαστικής πρακτικής και management, αποδεικνύοντας ότι ο επαγγελματικός σχεδιασμός μπορεί να συμβάλει σε διαρθρωτική, χωρική και κοινωνική αναβάθμιση με την υπο-

μέση: Εικόνα 4. Steigereiland στο Amsterdam
κάτω: Εικόνα 5. Πρόγραμμα αναζωογόνησης της Abandoibarra, Ισπανία

λεί πυρήνα της περιοχής στα Midlands της Αγγλίας, όπου μέχρι σήμερα κυριαρχούσαν ανθρακορυχεία. Αφετηρία για την αντιμετώπιση της ερήμωσης της περιοχής ήταν μια μελέτη του Ashby Woulds, από συμβούλους που υπέβαλαν προτάσεις βελτίωσης της εικόνας και του περιβάλλοντός του, μέσω της καλλιέργειας των εγκαταλελειμμένων γαιών και της ανάσχεσης της πληθυσμιακής και οικονομικής κρίσης. Το στρατηγικό πλαίσιο διαμορφώθηκε συναινετικά το 1992, μέσω του «Φόρουμ Αναγέννησης» του Ashby Woulds, το οποίο έχει διαδραματίσει βασικό ρόλο σε σειρά έργων αναζωογόνησης και ανάπτυξης με συμβολή σε βελτιώσεις στο περιβάλλον, την εικόνα και την οικονομία της περιοχής. Εκτιμήθηκε ιδιαίτερα η λεπτομερής και τολμηρή προσέγγιση σε εγκαταλελειμμένες περιοχές και η τήρηση συμμετοχικών διαδικασιών.

• **Πρόγραμμα αποκατάστασης αποβάθρων του Wexford, Ιρλανδία:** Στη δεκαετία του '80 το Δημοτικό Συμβούλιο του Wexford ξεκίνησε ένα σημαντικό τεχνικό έργο βελτίωσης της υδατικής ποιότητας του λιμανιού και ανακούφισης των επιπτώσεων σε πλημμύρα χαμηλών περιοχών της πόλης, με την ανέγερση νέου προστατευτικού κυματοθραύστη για την προστασία της αποβάθρας και των αλιευτικών σκαφών από τις θύελλες. Το έργο περιλαμβάνει νέα μαρίνα αναψυχής στο κέντρο της πόλης, η οποία προγραμματίζεται αυτή την περίοδο. Ένας νέος γραμμικός χώρος 24 εκταρίων έχει δημιουργηθεί δίπλα στον κύριο πυρήνα λιανεμπορίου της πόλης. Το έργο αποτελεί, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, σημαντικό θέλγητρο για τους επισκέπτες και τους κατοίκους, εξασφαλίζοντας τη συνέχιση της ιστορικής σχέσης τους με τη θάλασσα. Σύμφωνα με την κριτική επιτροπή το έργο ανα-

βαθμίζει τη σημασία της προκυμαίας και αποδίδει την περιοχή στους πολίτες. Η διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος είναι υψηλής ποιότητας σχεδιασμού και οι συνδέσεις με την πόλη καλά διαρθρωμένες.

• **Πολεοδομικό concept σε σύνδεση με τις δημόσιες συγκοινωνίες κατά μήκος του δικτύου ελαφράς σιδηροδρομικής Λουμπλιάνα–Καμπνίκ, Σλοβενία:** Στόχος ήταν η ανάπλαση και ο επανασχεδιασμός της σύνδεσης αστικής ανάπτυξης και συστήματος δημόσιων συγκοινωνιών, ειδικά σιδηροδρόμων ως συνδυασμού ελαφράς σιδηροδρομικής και τραμ για την περιοχή της Λουμπλιάνα. Δίνονται νέα ζωή στην αστική σύνδεση, προορίζεται για την αναζωογόνηση και τη συνολική λειτουργική μεταβολή της αραιοκατοικημένης περιοχής. Η προσέγγιση είναι περιεκτική σε περιφερειακό επίπεδο. Λαμβάνοντας υπόψη τις βιώσιμες πτυχές της ανάπτυξης και τον κυκλοφοριακό φόρτο στο εσωτερικό της πόλης, λύση συνιστά η αποκέντρωση εγκατάστασης χρήσεων γης. Το έργο εστιάζει σε τρία διαφορετικά επίπεδα σχεδιασμού: στρατηγικός προσανατολισμός της αστικής περιοχής της Λουμπλιάνα, του βόρειου τμήματός της και το πολεοδομικό concept της αστικής συγκέντρωσης του Καμπνίκ. Σύμφωνα με την κριτική επιτροπή, με τη βελτιωμένη και την υπάρχουσα υποδομή, ο περιεκτικός διαδημοτικός σχεδιασμός παρουσιάζεται με επιδέξιο και πειστικό τρόπο. Αποτελεί καλό παράδειγμα διάρθρωσης μικρών περιοχών και διεπιστημονικής συνεργασίας.

• **Έργο Σύνδεσης Χιλιετίας, Σκωτία:** Το έργο αναζωογόνησε τα κύρια πεδινά κανάλια της Κεντρικής Σκωτίας (Forth & Clyde και Union) και με έμφαση στον ελεύθερο χρόνο και την ανα-

ψυχική, την άγρια φύση και την κληρονομιά, συνέβαλε στην αναγέννηση μιας απέραντης περιοχής. Μετά δέκα έτη σχεδιασμού δραστηριοτήτων διαχειριζόμενων από συνεργασία των τοπικών αρχών, η ίδρυση της Επιτροπής Χιλιετίας στα μέσα της δεκαετίας του '90 έδωσε τη δυνατότητα μεγάλης κλίμακας χρηματοδότησης. Με κόστος 78 εκατ. £, το έργο με έγκαιρη την ολοκλήρωσή του εγκαινιάστηκε το 2002. Τα πραγματικά οφέλη του θα είναι επιπλέον θέσεις εργασίας από τις νέες, γεινιάζουσες με το κανάλι επιχειρήσεις, η επανάχρηση απέραντων εγκαταλελειμμένων γαιών, νέες τουριστικές επιχειρήσεις κατά μήκος της διόδου, εισροή επισκεπτών για αναψυχή και τουρισμό και προώθηση του κοινωνικού παράγοντα. Το έργο είναι τεράστια κλίμακα ακόμη και για επίπεδο χωροταξίας. Τολμά να χρησιμοποιήσει υδάτινες οδούς τέτοιας κλίμακας ως χωρική ραχοκοκαλιά για κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές αναπτύξεις.

• **Άτλαντας πολιτιστικής οικολογίας, Ρότερνταμ, Ολλανδία:** Αποτελεί πρώτη προσπάθεια να ειδωθεί η πόλη με διαφορετικό τρόπο. Επιχειρεί επίσης να εξηγήσει γιατί ορισμένες αναπτύξεις συμβαίνουν σε συγκεκριμένους τόπους στην πόλη και τι αυτό εκφράζει για τη χρήση της πόλης και της αστικής ζωής. Αυτός ο Άτλαντας δεν πρέπει επομένως να θεωρηθεί τελικό αποτέλεσμα, σαν εικόνα της λειτουργίας της πόλης, αλλά πρόφαση για μέθοδο για τη διεξαγωγή παρόμοιας έρευνας για κάθε τόπο (μεγάλου μεγέθους) που αποτελεί αντικείμενο σχεδιασμού ή ανάπτυξης. Η πρωταρχική ιδέα είναι να υποκινήσει τους developers και τους σχεδιαστές να εργαστούν με ενδιαφέρον για τον τόπο, αν όχι για το συγκεκριμένο τόπο. Η κριτική επιτροπή εξαιρεί την καινοτόμο έρευνα του έργου,

που λαμβάνει υπόψη τη σύγχρονη ζωή και αναπτύσσει νέες ιδέες χρήσης και διαχείρισης του χώρου.

Σύμφωνα με το ECTP τα αποτελέσματα των βραβείων, καταδεικνύουν τη σημασία του θεσμού και ως μέσου ανταλλαγής εμπειρίας και ως τρόπου γνωστοποίησης της σημασίας του επαγγελματικού σχεδιασμού, σ' ευρύτερο κοινό, κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το ECTP στηρίζει τη συμβολή του χωρικού σχεδιασμού στη διερεύνηση πιθανών κατευθύνσεων ανάπτυξης, προσδιορίζοντας δημιουργικές λύσεις και αναζητώντας συγκεκριμένα, ανά πεδίο, ισορροπία μεταξύ απαιτήσεων οικονομικής και οικολογικής και πολιτιστικής ευημερίας για τη μελλοντική κοινωνία.

Ο ΣΕΠΟΧ στα πλαίσια της εξειδίκευσης, της εμπειρίας και της συμβολής του σε θέματα σχεδιασμού και προγραμματισμού του χώρου, συμμετέχει και υποστηρίζει ενεργά θεσμούς και διαδικασίες όπως η παραπάνω, που προάγουν την αναζήτηση βέλτιστων λύσεων και μεθοδολογιών στους προαναφερόμενους τομείς.

δίπλα πάνω: Εικόνα 6. Leinefelde, Γερμανία

κάτω: Εικόνα 7. Prenzlauer Berg, Βερολίνο, Γερμανία

Τριήμερο εκδηλώσεων για την έκθεση «Παραδείγματα»

Δελτίο Τύπου

Στα πλαίσια της έκθεσης «Παραδείγματα» –ελληνική συμμετοχή στην 9η Biennale Αρχιτεκτονικής της Βενετίας– πραγματοποιήθηκαν δύο κύκλοι εκδηλώσεων στο Μουσείο Μπενάκη, με τη συνεργασία της Πανελληνίας Ένωσης Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ).

Οι εκδηλώσεις διοργανώθηκαν στο χώρο της έκθεσης, διαμορφωμένο έτσι ώστε να παραλαμβάνει τη δυναμική ενός ανοικτού φόρουμ.

το της Δήμου της Βενετίας παρουσίασε το project *Citying, Creative Practices of Doing City*. Οι *Lorenzo Romito, Μαρίνα Φωκίδη, Δάφνη Βιτάλη* παρουσίασαν το project των Osservatorio Nomade [Stalker-Roma, Οξύμωρο-Αθήνα, ΑΑΑ-Παρίσι] *Εγνατία, ένα ταξίδι μέσω αναμνήσεων μεταναστών*.

Η *Ρούλα Παλαντά* παρουσίασε τα εργαστήρια που έχουν πραγματοποιηθεί στο Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Λάρισας και το προγραμματιζό-

Ο πρώτος κύκλος περιλάμβανε μία Διήμερη Συνάντηση Αρχιτεκτονικών και Καλλιτεχνικών Ομάδων με θέμα *Πολιτιστικές Πρακτικές και Δημόσιος Χώρος*. Η συνάντηση ανέδειξε τη σημασία συλλογικών δράσεων και παρεμβάσεων στην πόλη.

Συμμετείχαν με παρουσίαση project σχετικών με τη διαμόρφωση νέων πολιτιστικών πρακτικών στο δημόσιο χώρο οι:

Ο *Bartolomeo Pietromarchi* παρουσίασε το πρόγραμμα *TRANS:IT, Moving Culture through Europe* που πραγματοποιείται στα πλαίσια του Fondazione Adriano Olivetti, Ρώμη.

Ο *Riccardo Caldura* στα πλαίσια του προγράμμα-

μενο *Going Public 05* (σε συνεργασία με την Claudia Zanfi).

Η *Ομάδα Πρωτοβουλίας «Ένα σχολείο για τους Τσιτάπες»* παρουσίασε τη μελέτη της και πώς αυτή πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία της κοινότητας των κατοίκων.

Οι *Locus Athens* παρουσίασαν ανέστιες καλλιτεχνικές δραστηριότητες σε χώρους της πόλης.

Την επόμενη μέρα η συζήτηση επικεντρώθηκε στην παρουσίαση ομάδων που δρουν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, οι οποίες παρουσίασαν τη μέχρι τώρα δράση τους και τις προοπτικές τους.

Συμμετείχαν οι ομάδες: *Αστικό Κενό, Διαδρομή*

49, Ζαΐμη 54, Ίδια Πόλη, Κενό Δίκτυο, Όμοιο, Πλατφόρμες [Feedback, Inactivities, Ωραίο], Σαύρα, Σύλλογος για την Ποιότητα της ζωής στα Πατίσια, Φιλοπάππου, AttuAllamente, Flashmob, Osservatorio nomade/STALKER, PARA/SITE, PixelDepth.

Παράλληλα ο *Παναγιώτης Καλαμαράς*, μίλησε για τις μορφές προσωρινής αυτο-οργάνωσης χώρων στην Αθήνα, ενώ στα πλαίσια του προγράμματος του *Σταθμού Άλφα-Αθηναϊκό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης* οι *Χριστίνα Κάλμπαρη* και *Κώστας Ντάφλος* παρουσίασαν το ερευνητικό έργο *Η μετάβαση της Αθήνας, Καταγραφές 2003-2004*, η *Δέσποινα Σεβαστή* το project *Scan Istanbul* και οι *Νίκος Καζέρος* και *Πάυλος Λέφας* το project *Suburbia*, οι *Αχανείς Εκτάσεις των Αθηναϊκών Προαστίων*.

Ο *Γιάννης Χατζηγώγας* παρουσίασε το *Archis Event no.5: Αθήνα-Istanbul*.

κοινωνικές και πολιτικές εκδοχές τους, θέματα που φαίνεται να διαμορφώνουν νέους όρους για την «αρχιτεκτονική» και την «πόλη» σήμερα.

Γι αυτό το λόγο διαμορφώθηκαν τρία τραπέζια συζητήσεων με τα παρακάτω θέματα, τους αντίστοιχους ομιλητές και τις ανάλογες συζητήσεις:

α. *επιστημολογικός λόγος και λόγος περί αρχιτεκτονικής* – Δ. Κωτσάκης, Α. Αθανασίου, Π. Κούρος,

β. *παράλληλοι και ασύμπτωτοι λόγοι (αρχιτεκτονική, τέχνη, επιστήμες)* – Π. Τουρνικιώτης, Λ. Παπαδόπουλος, Φ. Γιαννίση, Δ. Πολυχρονόπουλος Γ. Τζιτζιλιάκης.

γ. *θεωρητικός λόγος και αρχιτεκτονικό γίνεσθαι* – Ζ. Κοτιώνης, Κ. Μανωλίδης, Γ. Πανέτσος, Ρ. Σακελλαρίδου, Ron Walkey, Α. Κούρκουλας

Η παρουσίαση της έκθεσης «Παραδείγματα» στο Μουσείο Μπενάκη έκλεισε στις 23 Ιανουαρίου 2005 με την Ημερίδα-Συζήτηση με θέμα *Πολλαπλοί Λόγοι και Παραδείγματα Αρχιτεκτονικής*. Η Ημερίδα-Συζήτηση έστρεψε το ενδιαφέρον της στις δυνατότητες προσέγγισης και διαχείρισης της αρχιτεκτονικής με το λόγο και στη σχέση της αρχιτεκτονικής με την τέχνη, την επιστήμη και την τεχνολογία. Επικυρώθηκε λοιπόν ένα είδος επαναστοχασμού γύρω από τα κεντρικά θέματα που βρίσκονται πίσω από την στρατηγική των Παραδειγμάτων: η κριτική εποπτεία του αρχιτεκτονικού γίνεσθαι σήμερα, η συμβολή του σύγχρονου θεωρητικού λόγου, της τέχνης, της επιστήμης, αλλά και οι σύγχρονες

Αρχιτεκτονικό εργαστήριο στη Σίφνο

Ελένη Τζιρτζιλιάκη, αρχιτέκτων και Γεωργία Σαγρή, καλλιτέχνης

Το Αρχιτεκτονικό Εργαστήριο «Φως» πραγματοποιεί κάθε χρόνο σεμινάριο στη Σίφνο. Το εργαστήριο αποτελεί μια αφορμή για την κατανόηση θεμάτων που αφορούν τον τόπο, το χώρο και πώς διαμορφώνεται από τις κλιματολογικές και κοινωνικές συνθήκες, τη σχέση της αρχιτεκτονικής με το σώμα. Το εργαστήριο επιδιώκει την εμπλοκή των σπουδαστών μέσα από τη βιωματική εμπειρία στον τόπο και στα δρώμενα σ' αυτόν. Το θέμα του σεμιναρίου φέτος ήταν «Εξερεύνηση του χώρου μέσα από το σώμα στον οικισμό του Κάστρου». Επιδίωξη του εργαστηρίου είναι εκτός από σχέδια και κείμενα να ενεργοποιηθούν δράσεις με το σώμα ως ένα όχημα που με την εμπλοκή του στο χώρο δρα και ανατρέπει τα όρια.

Κατά τη διάρκεια της μίας εβδομάδας που ζήσαμε στο Κάστρο, όπου ευγενώς ο πολιτιστικός σύλλογος μας είχε παραχωρήσει το σχολείο, περιπλανηθήκαμε στους δακτυλίους και στις γειτονιές του και επικεντρωθήκαμε στην πλατεία του Θεολόγου που παρουσιάζει μοναδικό ενδιαφέρον καθώς αποτελεί στον συνεκτικό οικισμό τον μοναδικό κενό χώρο-πλατεία, που σχηματίζεται στα δώματα των σπιτιών. Ο χώρος αυτός αποτελεί τόπο συγκέντρωσης, παιχνιδιού και σημείο στάσης για τους επισκέπτες. Το σεμινάριο έκλεισε με δράση-κίνηση που πραγματοποιήθηκε στην πλατεία με τους κατοίκους του οικισμού.

Με το υλικό του σεμιναρίου θα πραγματοποιηθεί έκθεση στο BIOS το μήνα Απρίλιο.

Εκπαιδευτική διαδικασία: Ελένη Τζιρτζιλιάκη αρχιτέκτων, Γεωργία Σαγρή καλλιτέχνης, Μαίρη Ζιγούρη καλλιτέχνης.

Αφίσα: Γιάννης Ρουμελιώτης γραφίστας

Αποσπάσματα από το εισαγωγικό κείμενο του σεμιναρίου:

1. Άσκηση

Σχέση ανάμεσα στο χώρο και στο σώμα στον οικισμό του Κάστρου.

Διαδικασία περιπλάνησης. Κίνηση στο χώρο και στην κατανομή του. Μονοπάτια, πλατώματα, πεζούλια, αυλές, σπίτια, εκκλησίες. Καταγράφουμε αυτό που αισθανόμαστε, ακούμε, ακουμπάμε, γευόμαστε, βλέπουμε.

Συνήθως εδώ θα ήταν καλό να προσέξουμε την αναπνοή μας και τον τρόπο που λειτουργεί στα διάφορα ερεθίσματα. Εκείνο που θα ήταν επίσης καλό είναι να μη σχολιάζουμε το γεγονός, τη στιγμή που το βιώνουμε γιατί έτσι δεν το βοηθάμε να εξελιχθεί ελεύθερο χωρίς τους περιορισμούς που ο λόγος θέτει. Να έχουμε συνείδηση της σπονδυλικής μας στήλης και της θέσης που αυτή παίρνει ανάλογα με την κίνησή μας στο χώρο. Να ακούμε... να γίνουμε πιο ευαίσθητοι στα ερεθίσματα γύρω μας.

Σημασία του χρόνου, της μνήμης. Μνήμη και εμπειρία που κουβαλάμε στο σώμα μας. Αυτό που ακούμε, ακουμπάμε, γευόμαστε σε σχέση με αυτό που κουβαλάμε (μνήμη). Τι συμβαίνει τη συγκεκριμένη στιγμή στο σώμα μας. Προσπαθούμε να αισθανθούμε τη μνήμη του τόπου μαζί

με τη δική μας μνήμη. Μονοπάτι. Το σώμα περπατάει, ανεβαίνει, σταματάει, ξεκουράζεται, σκαρφαλώνει, συναντάει, έρχεται σε επαφή με άλλα σώματα. Κινήσεις, στάσεις στο μονοπάτι. Το σώμα συμμετέχει ενεργά στο χώρο. Το δικό σας σώμα πώς αντιδρά σ' αυτή την περιπλάνηση. Το σώμα θυμάται. Γινόμαστε πλάνητες, κάτοικοι, βιώνουμε τον δομημένο χώρο, το κενό, το φυσικό τοπίο, τα υλικά, το πλάσιμο του χώρου. Το σώμα προσπαθεί να θυμηθεί, να ζωντανέψει συγχρόνως τις μνήμες και τις εμπειρίες. Καταγράφουμε. Χάρτες με σημειώσεις, διαδρομές που ακολουθήσαμε στον οικισμό. Συναισθήματα, στάσεις. Περιδιαβαίνοντας το μονοπάτι που περιβάλλει τον οικισμό, συνεχίζοντας κατόπιν στο εσωτερικό, καταλήγουμε σε ένα χώρο-σπίτι ή εκκλησία. Περιδιαβαίνουμε το σπίτι ή την εκκλησία. Κινητικές ασκήσεις που συνδέουν το σώμα με το χώρο.

Τι θυμάται το σώμα περπατώντας. Από τις μνήμες που φέρει, από τις μνήμες του τόπου. Καθώς περπατάς στο μονοπάτι παρατήρησε πώς λειτουργεί ο ρυθμός του βήματός σου. Ο ρυθμός που περπατάς που το ίδιο το μονοπάτι δημιουργεί μαζί σου, παράγει και τον ρυθμό της σκέψης σου. Δεν είναι όμορφο καθώς γίνεσαι αυτός ο ρυθμός να σιγοψιθυρίζεις; Είναι που τότε τις λέξεις παρασύρει ο αέρας, τότε που γίνονται μελωδία ή σκοπός, συνειρμοί που συνθέτουν ένα καινούργιο τοπίο.

2. Άσκηση

Τα σώματα που συναντάτε. Καταγράφετε τις κινήσεις – τις στάσεις που κάνουν οι κάτοικοι, οι ξένοι-ες σ' αυτή την διαδρομή. Ακολουθούμε κάποιους-ες στην διαδρομή. Καταγράφουμε τις θέσεις των σωμάτων στο χώρο. Μονοπάτι, πεζούλια, αυλές, εκκλησίες, σπίτια. Πώς συμπεριφέρονται σε σχέση με το χώρο οι γυναίκες, οι άνδρες, οι ηλικιωμένοι, οι μετανάστες, οι μετανάστριες, οι τουρίστες, οι επισκέπτες. Έχουν διαφορετική

συμπεριφορά; Πώς αντιμετωπίζουν το χώρο τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή; Καταγράφουμε τις κινήσεις σε χαρτί, σε εικόνες. Οι αποστάσεις των σωμάτων σ' ένα χώρο μοιάζουν με τις παύσεις σ' ένα μουσικό κομμάτι. Είναι πολλές εκείνες οι φορές που ξεχνάμε πως οι παρόντες ενός χώρου συνθέτουν όλοι μαζί αυτό το μουσικό κομμάτι όποια και να είναι η σχέση τους με αυτόν, όποιες και αν είναι οι αποστάσεις-παύσεις τους κενά. Όταν όμως αυτές οι παύσεις αποκτούν μεγαλύτερο ήχο από εκείνο του κομματιού; Όταν οι αποστάσεις γίνονται πιο μεγάλες από την επαφή που δημιουργεί τη μουσική ενός χώρου, το ρυθμό του, τη μελωδία και το τέμπο; Παρατηρώντας το χώρο και δημιουργώντας εκεί είναι σαν να θέτεις έναν ήχο για να ξαναρχίσει η μουσική του κομματιού, έτσι ώστε οι σχέσεις να αποκτήσουν ξανά τη μουσικότητα που τους αξίζει. Αυτό νομίζω πως είναι και ένα από τα πράγματα που η τέχνη και η αρχιτεκτονική προσπαθεί.

«Φτάνω στον οικισμό του Κάστρου. Είμαι μέσα. Σχεδόν περιτοκισμένη...

Όλα είναι συμπακνωμένα, τα σοκάκια, τα σπίτια, τα παράθυρα, οι πόρτες, τα λουλούδια. Με οδηγούν στην Πλατεία, έναν πολυεπίπεδο, πλατύ χώρο στην καρδιά του οικισμού που δεν ήταν ούτε ιδιωτικός αλλά ούτε και δημόσιος. Ένα χώρο κοινωνικά ανενεργό που στην ουσία γίνεται πέρασμα. Απόηχους μόνο μπορούσες να υποθέσεις, από τα ίχνη μιας προϋπάρχουσας δράσης-κινητικότητας. Οι μόνοι που ενεργοποιούν το χώρο είναι τα παιδιά που παίζουν κάθε απόγευμα...

Μαίρη Ζιγούρη, καλλιτέχνης

κάτω αριστερά: Μετασχηματίζοντας τον χώρο. Πλατεία Θεολόγου
κάτω μέση: Δράση στην πλατεία
κάτω δεξιά: Στο χολείο του Κάστρου

Κενά αέρος...

Βασιλική Παναγιωτοπούλου, αρχιτέκτων

Σίγουρα μετά από ψυχαναλυτική διαδικασία, αφού έχω εφαρμόσει όλες τις υπόλοιπες μεθόδους, θα μπορούσα να διαλευκάνω την εμμονή μου με την αναζήτηση αλήθειας και βάθους, σε ό,τι παρουσιάζεται ως «χρυσός» από τα ΜΜΕ. Ή μήπως από έναν υπέρμετρο εγωισμό, δε θέλω να παραδεχθώ ότι η τεράστια δύναμή τους, με σέρνει κυριολεκτικά από τη μύτη; Και φυσικά όχι μονάχα εμένα αλλά ακόμα και πόσους άλλους, «δυνττικά» ως φαίνεται σκεπτόμενους. Γιατί πώς αλλιώς μπορεί να εξηγήσει κανείς την αθρόα προσέλευση και την ιώβεια υπομονή που επέδειξε ένα πλήθος κόσμου. Νέοι κυρίως, τόσο το χειρότερο –παρεμπιπτόντως παρέλασαν όλες οι ελληνικές αρχιτεκτονικές σχολές– το απόγευμα της 12ης Ιανουαρίου, στα σκαλιά κατ' αρχήν, και στη συνέχεια στο εσωτερικό της καινούργιας πτέρυγας του Μεγάλου Μουσικής Αθηνών για να παρακολουθήσουν «ιδίους όμμασι», τον Ολλανδό αρχιτέκτονα Ρεμ Κούλχας, τον επονομαζόμενο και «Προφήτη» της Παγκόσμιας Αρχιτεκτονικής Σκηνής, να παρουσιάζει το διεθνές έργο του.

Για να δούμε λοιπόν τι μας προφήτεψε – που δεν... το γνωρίζαμε.

Η «θεραπεία» της αρχιτεκτονικής ανταποκρίνεται στην εν είδει χρηματιστηρίου διαμορφωμένη παγκόσμια αρχιτεκτονική αγορά. Ο ίδιος, ως ο απόλυτος –political correct– μεταγιάπης με οικονομίστικα τερτίπια διαχειρίζεται την αρχιτεκτονική «δημιουργία» (sic).

Δεν μπορώ να εξηγήσω πώς η υποφώσκουσα κυριαρχία μιας κουλτούρας που αναπαράγει διαρκώς τον εαυτό της, ερμηνεύεται από τα ΜΜΕ ως «καμβάς ανατρεπτικής κοινωνικής ανθρωπολογίας και πολιτικής φιλοσοφίας», την

ίδια ακριβώς στιγμή που περιθωριοποιεί και υποβαθμίζει τον Άλλον.

Τρανό παράδειγμα το νέο κτίριο της Τηλεόρασης στο Πεκίνο για τους Ολυμπιακούς του 2008, που γειτνιάζει ισοπεδωτικά με μια παλιά παραδοσιακή γειτονιά κατοίκησης, η οποία οσονούπω θα εξαφανισθεί από προσώπου γης. Η «απόβαση» του OMA που έγινε AMO, στη νέα γη, καλεί σε νέες θυσίες στο βωμό ρευστών ανατροπών, που πόρω απέχουν από ανθρώπινα μικροπεριβάλλοντα κυκλοφορίας και κατοίκησης.

Η σύγχρονη πασαρέλα αρχιτεκτονικής επίδειξης προτείνει στη φετινή της κολεξιόν «νέο τύπο ουρανοξυστών που υιοθετούν σταδιακά διάφανη εσωστρέφεια». Μ' αυτό τον τρόπο ξεγελώντας κυρίως τον εαυτό της ανοίγεται προς «όλους», χωρίς να μπορεί να αντικρίσει τον κυνικό, προς τον Άλλον, λόγο της. Το κτίριο, σούπερ τεχνολογικό, διάφανο, θελκτικό, γίνεται το ίδιο ο «Μεγάλος Αδελφός», εργαλείο και κέλυφος συνάμα, μιας παρακολούθησης που απομακρύνεται από οτιδήποτε ανθρώπινο: πόνο, φόβο, αμφισβήτηση.

Ούτε λόγος για οικολογικό σχεδιασμό, βιοκλιματική αρχιτεκτονική, εξοικονόμηση πηγών ενέργειας, αξιολόγηση των επιπτώσεων που δημιουργούν τα κτίρια στο περιβάλλον. Αντίθετα προκρίνει και συνιστά στις νέες γενιές το θέαμα, την αποθέωση της μάζας, ως κώδικα προσέγγισης του αρχιτεκτονικού οράματος. Στην πράξη είναι έτσι ακριβώς τα πράγματα. Η εμπειρία μας από τη διαχείριση των Ολυμπιακών Έργων είναι ακόμα νωπή. Όμως δεν θα συσκευάσουμε με φιλοσοφικό περίβλημα μια αναγκαστικά συμβατική πραγματικότητα.

Όπως ερμηνεύει η Αμερικανίδα δοκιμογράφος Σούζαν Σόνταγκ στο βιβλίο της *Παρατηρώντας τον πόνο των άλλων*, «Κάθε κατάσταση πρέπει να μετατραπεί σε θέαμα αν θέλει να γίνει πραγματική –δηλαδή ενδιαφέρουσα– για μας. Οι ίδιοι οι άνθρωποι να γίνουν εικόνες: διασημότητες. Η πραγματικότητα έχει παραιτηθεί. Υπάρχουν μόνο οι αναπαραστάσεις: τα μέσα...».

Με ευρηματικά απλοποιημένο τρόπο ο «ιπτάμενος» Ολλανδός μας ταξίδεψε στα χωράφια του. Η ανώμαλη όμως προσγγείωση που μας επιφύλαξε, εξ αιτίας της αμχανίας μας να ανταποκριθούμε στο βαριεστημένο κάλεσμά του για ερωτήσεις και συζήτηση, ήταν ό,τι πιο αυθεντικό διακρίναμε στη διεκπεραιωτικού χαρακτήρα εμφάνισή του, εκείνο το βράδυ.

αφιέρωμα

Ποιητική του τοπίου

Επιμέλεια: Δημήτρης Πολυχρονόπουλος, Χαρίκλεια Χάρη

Το τοπίο: Ένας κατάλογος σημειώσεων

του **Δημήτρη Α. Φατούρου**, αρχιτέκτονα, ομότ. καθηγητή ΑΠΘ

1.1

Το τοπίο είναι μια απειρία καταστάσεων, αλλά μπορεί να καταγραφεί, να αναλυθεί, να ταξινομηθεί, να μελετηθεί.

Το τοπίο είναι ένας λαβύρινθος του βιωμένου και του φανταστικού.

Το τοπίο είναι η φύση, ο φυσικός γεωγραφικός χώρος, το αποτέλεσμα της διαδρομής των φυσικών συνθηκών.

Το τοπίο είναι και η σύνθετη ιστορική συγκρότηση της κατοικημένης από τον άνθρωπο φύσης.

Με άλλους όρους:

Το τοπίο-φύση, αυτό που έχω ονομάσει η φύση-φύση, το τεχνητό τοπίο, άλλοτε ειδικά σχεδιασμένο, άλλοτε με αυθαίρετο ή τυχαίο τρόπο κ.τ.λ. και άλλοτε οι συνδυασμοί τους.

1.2

«...Οι συγκροτήσεις της φύσης, οι πολλαπλές αναγνώσεις της και οι τρόποι κατανόησής της δίνουν το εύρος και την πολλαπλότητα της φύσης. Η καθημερινή "συνάντηση" της ανθρώπινης κοινωνίας με τη φύση είναι μια πολλαπλή μεταμορφωτική δύναμη, αυτοκαθοριζόμενη αλλά και ετεροπροσδιοριζόμενη. Η συνεχής αλληλεπίδραση της φύσης με τον άνθρωπο πολλαπλασίασε και πολλαπλασιάζει τις ερμηνείες της φύσης, που έχουν όμως περιοριστεί μέσα στις συνθήκες της αστικοποίησης, της τεχνολογικής επάρκειας και της τεχνολογικής φαντασίωσης.

Η φύση, εκτός από την αυθύπαρκτη οντότητά της και την τυπική αντιληπτική παρουσία της, μπορεί να συζητηθεί και ως μια οντότητα που αναφέρεται σε μια κατάσταση παρελθόντος. Η φύση είναι μια κατανόηση του παρελθόντος που δεν είναι τυπικά ιστορικό, που περιέχει ιστορικότητα και δεν είναι "κτισμένο", έχει διάρκεια, καταγωγή και ιστορικές αναφορές και γι' αυτό διαχρονικότητα μεγάλου βήθους. Ίσως από αυτή την πλευρά μπορεί να έχει μια διαφορετική διείσδυση στις καινούργιες συνθήκες... Η κατανόηση της φύσης έχει κρίσιμη σημασία, γιατί παρά την πρωταρχική λειτουργία της στον κόσμο, έχει συνθλιβεί μέσα στις καθημερινές συναλλαγές με τις τεχνολογικές δυνατότητες και τις οικονομικές επιχειρηματικές προτεραιότητες. Η φύση αντιμετωπίζει την απομόνωσή της, ακόμη και την καταστροφή της, τον κερδοσκοπικό "αποχρωματισμό" της και τον ανταγωνισμό από τις εντυπωσιακές "μαγικές" δυνατότητες και συνθήκες της μη φύσης του ενιαίου τεχνολογικού κόσμου... Για να διακρίνεται η φύση από τη μη φύση, την πτωχευμένη ή παραποιημένη φύση, χρησιμοποίησα τον όρο *φύση-φύση*» (Δ. Α. Φατούρος, *Η Επιμονή της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Καστανιώτης 2004, β' εκδ.)

2.

Το τοπίο είναι πολλαπλή πολλαπλότητα:

Οι οπτικές εικόνες, οι ήχοι, η αφή, η υγρασία, η ξηρότητα, οι φαντασιακές αναγνώσεις.

Ένα τοπίο μπορεί να είναι το ανθρώπινο σώμα.

Το σιωπηλό τοπίο ή το τοπίο της σιωπής και το τοπίο του θορύβου, των θορύβων. Οι θόρυβοι, οι παρεμβολές μη-σιωπής, είναι πολλοί και διαφορετικοί. Η σιωπή είναι μία αλλά μπορεί να έχει πολλαπλές αποχρώσεις από τα άλλα στοιχεία του τοπίου.

Το τοπίο χρειάζεται προσεκτική ανάγνωση. Οι καθημερινές συνθήκες και συνήθειες δεν επιτρέπουν εύκολα να φαίνεται το τοπίο. Η καθημερινή ζωή συνήθως δεν «βλέπει» το τοπίο.

Τα στερεότυπα καταδυναστεύουν και το τοπίο.

Η επιστημονική μελέτη αποκαλύπτει το τοπίο αλλά και η τέχνη αποκαλύπτει το τοπίο.

3.

Μια πραγματικότητα που συνεχώς μεταβάλλεται:

κάτω: *Provisionalscape*, αρχείο X. Χάρη

Το τοπίο και το μικρό κτίσμα: Το τοπίο-φύση κυριαρχεί. Το τοπίο και η πόλη: Μέσα στη πόλη, στην περιφέρεια της πόλης, το τοπίο που η πόλη το καταστρέφει ή-και το εξαφανίζει, το καταβροχθίζει.

Με άλλους όρους:

Το αγροτικό τοπίο. Το αστικό τοπίο. Το τοπίο του μητροπολιτικού κόσμου, το τοπίο σκουπιδότοπος, το τοπίο των ερειπίων...

Η μεγάλη πρόκληση:

Η θαυμάσια ποιητική συνύπαρξη του έργου της τεχνικής, τα μεγάλα τεχνικά έργα πρώτα απ' όλα με το φυσικό οικοσύστημα και η μεταμόρφωση του τεχνικού έργου σε ποιητική παρουσία.

4.

Το τοπίο παραμένει ακόμη ελεύθερο από τον εγκλεισμό στις δυνατότητες της τεχνολογίας και της επιστήμης: Ακόμη βρέχει, ακόμη εκτινάσσονται οι φωτεινοί κεραυνοί, χιονίζει, η βλάστηση δυναμώνει, ο δυνατός ήλιος κατακαίει. Μια «βιολογία» της φύσης που δεν έχει-ακόμη-τιθασευτεί.

5.

Υπενθύμιση:

Ο μύθος της νύχτας πολλαπλασιάζει το τοπίο και του προσφέρει αλλεπάλληλες άγνωστες ερμηνείες.

Ο απέραντος φόβος του άγνωστου τοπίου κρύβεται, επαναλαμβάνεται.

6.

Υπάρχει πολύ μεγάλη, ατελείωτη βιβλιογραφία, με προ-

σεγγίσεις διαφορετικές, αντίθετες, συστηματικές, επιστημονικές, τεχνικές, ποιητικές.

Το ιστορικό κείμενο του Πικιώνη, η πρώτη από όσο ξέρω στην Ελλάδα αναφορά στο τοπίο:

Δ. Πικιώνης, «Συναισθηματική τοπογραφία», *Τρίτο Μάτι*, 1935, τ. 2-3. Το τεύχος αυτό του περιοδικού *Τρίτο Μάτι* που έβγαζαν ο Πικιώνης, ο Χατζηκυριάκος-Γκίκας κ.ά. ήταν αφιερωμένο στη «Φύση, θέμα, τοπίο».

Και πέντε διαφορετικά κείμενα, με χρονολογική σειρά:

I. L. Mc Harg, *Design with Nature*, New York: Natural History Press 1969. Παλαιό αλλά πάντα χρήσιμο για το τοπίο.

Anne Cauquelin, *L' invention du paysage*, Paris: Plon 1989: Μια φιλόσοφος «διαβάζει» και συζητεί το τοπίο.

Μαίρη Ανανιάδου-Τζημοπούλου, *Αρχιτεκτονική Τοπίου, Σχεδιασμός Αστικών Χώρων*, Θεσσαλονίκη: Ζήτη 1992: Ειδική συζήτηση για την αρχιτεκτονική του τοπίου, που δίνει και πολλά γενικότερα στοιχεία.

Γιάννης Πεπονής, «Το σχήμα του τοπίου στην Κυλλήνη» στο Γ. Πεπονής, *Χωρογραφίες. Ο αρχιτεκτονικός σχηματισμός του νοήματος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1997: Η φύση-τοπίο στην πολύ μεγάλη κλίμακα. Μια εντυπωσιακή σε συσχετίσεις προσέγγιση.

A. Αντονάς, «Τοπογραφήματα», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 2001, τ. 35. Μεταξύ φαντασιακού και πραγματικού.

Το εδαφικό εργαστήριο του «διευρυμένου πεδίου»

του **Γιώργου Τζιτζιλίκη**, αρχιτέκτονα, επίκ. καθηγητή Πανεπιστημίου. Θεσσαλίας

Σ' ένα σημαδιακό κείμενο στην ιστορία της σύγχρονης τέχνης, η Rosalind Krauss θα γράψει το 1978 τα εξής: «Τα τελευταία χρόνια τα πιο εκπληκτικά πράγματα αποκαλούνται «γλυπτική»: διάδρομοι με τηλεοπτικές οθόνες, φωτογραφίες που τεκμηριώνουν πεζοπορίες στην ύπαιθρο, καθρέπτες με παράξενες γωνίες τοποθετημένοι στο εσωτερικό δωματίων, γραμμές χαραγμένες στο έρημο τοπίο». Τis μεταβολές που υπέστη εκείνα τα χρόνια η γλυπτική τις υπέστη, σε ευρύτερη κλίμακα, και το τοπίο. Αξίζει πράγματι

βοηθούσε λοιπόν να παίρναμε τα πράγματα με τη σειρά τους.

Στο κείμενο αυτό η Krauss αναπτύσσει την έννοια του «διευρυμένου πεδίου» (expanded field), εστιάζοντας την προσοχή μας στις εδαφικές πρακτικές καλλιτεχνικής δράσης που αναπτύχθηκαν από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960 και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, καθώς και στις υλικές διεργασίες παραγωγής αυτών των έργων. Διευκρινίζω ότι η Krauss δεν στοχεύει στην

να μπει κανείς στον πειρασμό να περιγράψει τι αποκαλούμε σήμερα τοπίο, τα παράγωγα και τις συναρμογές του. Τα παραδείγματα περιπετούν, εφόσον ο καθένας έχει μια εικόνα της παροξυσμικής διασποράς του όρου, που απλώνεται από τη «διάχυτη πόλη» μέχρι το ψηφιακό σύμπαν, από τις συμβολικές αναπαραστάσεις μέχρι τις πρακτικές ιστορικής συνέχειας, από την περιβαλλοντική κοινωνικοποίηση των συμπεριφορών μέχρι φαντασιακά συστήματα κάθε είδους. Στη μέρες μας ζούμε τη μεγαλύτερη παραγωγή ιδεών για το τοπίο που υπήρξε ποτέ. Θα

αρχιτεκτονική (με τη στενή έννοια του όρου), ούτε στη γλυπτική, αλλά κατά κάποιο τρόπο το «αρνητικό» των δύο αυτών κατηγοριών. Και εδώ έγκειται η επικαιρότητα της προσέγγισής της.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, εκείνο το είδος σύγχρονης τέχνης που πειραματίζεται σε χωρικές εγκαταστάσεις, φτάνει σε ένα κομβικό σημείο: η διαφορά ανάμεσα στο έργο και στο περιβάλλον τείνει να εξαφανιστεί. Και επιπλέον σχηματίζει την πεποίθηση ότι δεν έχει νόημα να μιλάμε για τα έργα αυτά με όρους «γλυπτικής», από τη στιγμή που

δίπλα: Ο Robert Smithson ενώ συλλέγει πέτρες στη Νεβάδα το 1968, φωτ. V. Dwan

κάτω: Robert Smithson, φωτογραφία από το Monuments of Passaic, New Jersey, 1967

τήνουν να ταυτιστούν με τον αρχιτεκτονικό χώρο, αποκτώντας εδαφική κλίμακα. Το «έδαφος» αναδεικνύεται σε νέο προνομιούχο πεδίο. Ερχόμενοι από άλλη διαδρομή, ο Gilles Deleuze και ο Felix Guattari, προσδίδουν στην έννοια ένα νέο πλαίσιο: «Το έδαφος δεν είναι ένας φυσικός περίγυρος... Ένα έδαφος αντλεί απ' όλους τους περίγυρους, τους τρώει από τα μέσα... είναι ουσιαστικά σηματομεμένο από "δείκτες", κι αυτούς τους δείκτες τους δανείζεται από τις συνιστώσες όλων των περιγύρων: υλικά, οργανικά προϊόντα, μεμβράνες ή δέρματα, πηγές ενέργειας, πυκνώματα αντίληψης-δράσης».²

Η Krauss συσχετίζει την απομάκρυνση των περιβαλλοντικών καλλιτεχνών από τη γλυπτική με το διπλό διαζευκτικό σχήμα αρχιτεκτονική και μη αρχιτεκτονική, τοπίο και μη τοπίο. Τα δίπολα αυτά ορίζουν το «διευρυμένο πεδίο» της σύγχρονης καλλιτεχνικής πρακτικής με τον εξής τρόπο: Αν η παραδοσιακή γλυπτική ήταν τοποθετημένη στο μεταίχμιο της μη αρχιτεκτονικής και του μη τοπίου –που της προσέδιδαν μια αυτόνομη ταυτότητα ανάμεσα στις χωρικές εκδηλώσεις– οι καλλιτέχνες του «διευρυμένου πεδίου» επιχειρούν μια σειρά νέες διασταυρώσεις ανάμεσα στην αρχιτεκτονική, το έδαφος και το τοπίο, όπως και ανάμεσα στον

παρατηρητή και το περιβάλλον. Η διασταύρωση τοπίου και μη τοπίου, μέσα από την εγγραφή σημείων, «οργανικών προϊόντων» και «δεικτών» στο έδαφος, προκαλεί ένα βραχυκύκλωμα ανάμεσα στην αναπαράσταση (του σημείου) και την πραγματικότητα (του περιβάλλοντος). Η σχέση με το τοπίο αρχίζει να αποκτά ένα μη μιμητικό χαρακτήρα: αντί, δηλαδή, να μιμείται την πραγματικότητα –όπως στις παραδοσιακές αναπαραστάσεις– ενεργοποιεί «πυκνώματα αντίληψης-δράσης» και σηματοδοτεί διαμέσου της ίδιας της πραγματικότητας.

Η σύνδεση αρχιτεκτονικής και μη αρχιτεκτονικής παράγει εκείνο που η Krauss ορίζει ως «αξιοματικές δομές», τις οποίες σήμερα αποκαλούμε «εγκαταστάσεις» (installations). Δηλαδή, παρεμβάσεις και δημιουργία νέων περιβαλλόντων σε υπάρχουσες κατασκευές και στον πραγματικό χώρο. Αυτός καθίσταται ο υπέρτατος στόχος της περιβαλλοντικής πρακτικής του «διευρυμένου πεδίου» – προτιμώ αυτό τον όρο από τη σημερινή καταχρηστική ασάφεια της land art.

Όπως αντιλαμβάνεστε ο παρατηρητής (ή ο κάτοικος) δεν αντιμετωπίζει πλέον το τοπίο με απόμακρο ή ενορατικό τρόπο αλλά ανήκει σ' αυτό. Εκείνο που εφεξής αποκτά μεγαλύτερη σημασία δεν είναι η ενοποιητική θέαση αλλά τα αντιληπτικά στοιχεία και η σημασία των επιμέρους τόπων. Το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών εστιάζεται στο ξεδίπλωμα ενός τοπίου στο χρόνο, στη μεταβλητή αντίληψη εκείνου που περπατά και σ' όλες εκείνες οι εμπειρίες του χώρου που δεν μπορούν να αποκτήσουν ενιαία σχηματοποίηση.

Σε μια τέτοια στάση, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες καταβολές του αγγλοσαξονικού «άμορφου» κήπου, που δεν διαθέτει υποχρεωτικά γραφικές (picturesque) αξιώσεις. Η Krauss αναφέρεται στο κείμενό της στον αμερι-

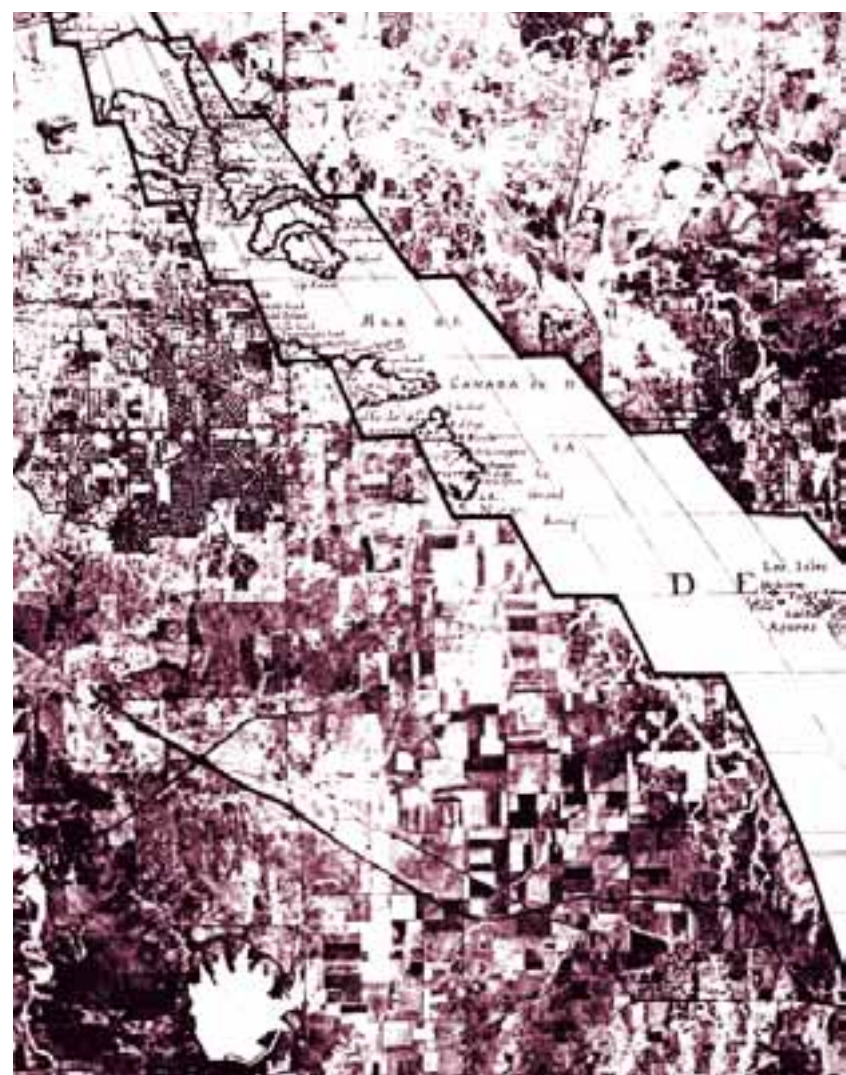
κάτω: Robert Smithson, Χωρίς τίτλο (Mer de Canada), 1967: χαρτογραφικό κολάζ

δίπλα: Rosalind Krauss, Διάγραμμα της «Γλυπτικής του διευρυμένου πεδίου», 1978

καλλιτέχνες του «διευρυμένου πεδίου». Πάνω απ' όλα, έχουμε να κάνουμε με μια αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην παραγωγή πολιτισμού και τους τόπους της ύπαρξης. Ο Germano Celant –μέσα από τις σελίδες της *Casabella* (τ. 349, 1970)– θα προσδώσει μια επιπλέον παράμετρο, περιγράφοντας με μαρξιστικούς όρους το νέο πλαίσιο δράσης σαν μια επιθυμία «υλοποίησης έργων που δεν έχουν καμία φαινομενική πρακτική χρησιμότητα, για να υπογραμμίσουν με τον πιο μακροσκοπικό τρόπο την πρωταρχική σημασία της διαδικασίας, σε σύγκριση με τη δευτερογενή σημασία του προϊόντος... Πρόκειται για μια επανεκτίμηση της πρωτογενούς σημασίας της εργασίας, διαμέσου της χρησιμοποίησης της εργατικής δύναμης, η οποία, μέσα από τη φανταστική και αισθητική πρωτοβουλία, αποκτά εκ νέου βαρύτητα και καθοριστική επίπτωση στην ανθρώπινη και καλλιτεχνική δραστηριότητα».

Το μεταβιομηχανικό τοπίο και η αρχή της εντροπίας

Ο Robert Smithson θα συνδέσει την υπαρξιακή αντίληψη του τοπίου με τη δεύτερη αρχή της θερμοδυναμικής, την «εντροπία», σύμφωνα με την οποία κάθε μεταβολή παράγει μια ανεξέλεγκτη ποσότητα ενέργειας που δεν χρησιμοποιείται. Εντροπία είναι η «απώλεια ενέργειας» που ταυτίζεται με το σκάρτο, το πλεόνασμα, το υπόλειμμα. Διασταυρώνεται επίσης και με την «έννοια της δαπάνης» του George Bataille. Μια τέτοια ενεργειακή ανάγνωση του τοπίου εστιάζει στην πρωταρχική εντροπική του συνθήκη,

η οποία εκμηδενίζει εκείνο που η ίδια η ενέργεια παράγει, οδηγώντας το στην πετρώδη και σιωπηρή κατάσταση της μάζας, σ' εκείνο το «όλον που τα εμπεριέχει όλα». Κατά συνέπεια, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι η εξέχουσα ιδιαιτερότητα του τοπίου δεν βρίσκεται πλέον στην «παράδοση» αλλά στην αμείλικτη κατάσταση που μετατρέπει τη καώδη μορφή της ζωής και της φύσης σε αποκρυσταλλωμένη μάζα. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο το γεγονός ότι ο Smithson αναφέρεται συχνά σε μια φράση του Ναμπόκοφ: Το μέλλον δεν είναι παρά το πεπαλαιωμένο ιδωμένο αντίστροφο. Τα «νέα μνημεία» του τοπίου «αντί να μας θυμίζουν το παρελθόν μοιάζει να μας κάνουν να λησμονούμε το μέλλον... Και αυτό το είδος χρόνου δεν έχει χώρο_ είναι στατικό και ακίνητο».

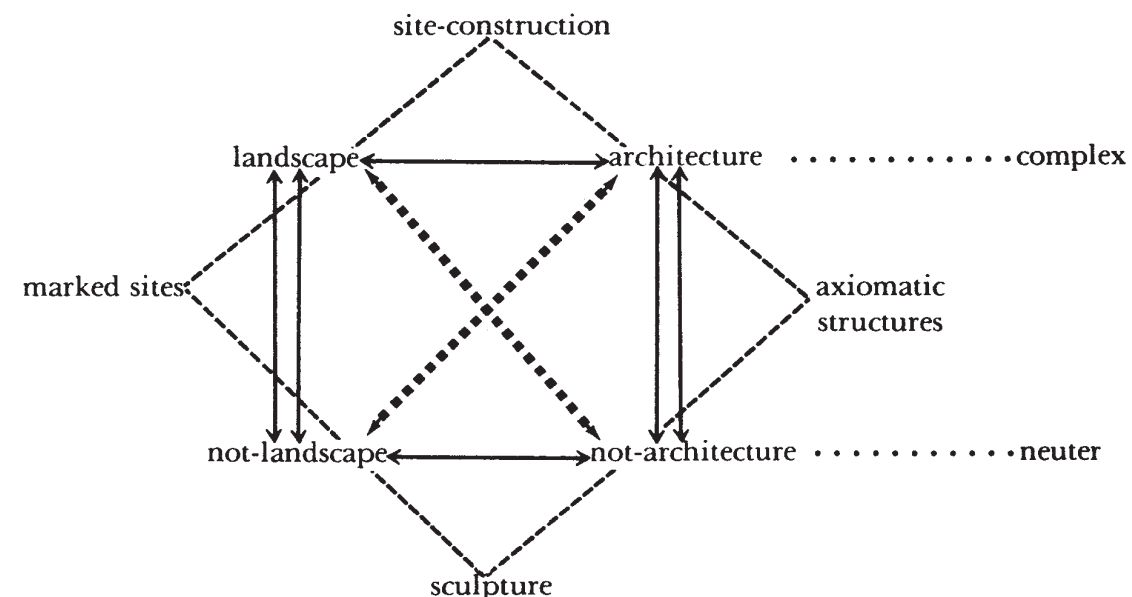
Με αυτό το σκεπτικό μπορούμε να θεωρήσουμε «εντροπικά» μια σειρά φαινόμενα που αφορούν το τοπίο, συνδέοντας το γεωλογικό χρόνο με τους μετασχηματισμούς του μεταβιομηχανικού περιβάλλοντος. Η εντροπία του τοπίου γίνεται φανερή στις περιφερειακές ζώνες και στους εγκαταλελειμμένους βιομηχανικούς χώρους, σαν ένα νέο είδος «αρχαιολογίας». Πριν η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία του junkspace μελετήσουν τη διάχυτη πόλη χωρίς προκαταλήψεις, οι καλλιτέχνες του «διευρυμένου πεδίου» ανιχνεύουν την αναδυόμενη πολυπλοκότητά της. Σ' όλες τις υποβαθμισμένες περιοχές μπορούμε να εντοπίσουμε τη νέα «εντροπική» γεωλογία και τοπογραφία, καθώς κι ένα νέο τύπο «αντίστροφου ερείπιου»: όκι το ερείπιο που δημιουργείται στο πέρασμα του χρόνου αλλά το ερείπιο που εμπεριέχεται δυνητικά σε κάθε διεργασία μεταβολής του περιβάλλοντος.

Αν –όπως μας έδειξε ο Walter Benjamin στο μνημειώδες *Passagenwerk*– τα ερείπια και τα υλικά τεκμήρια των πόλεων αποτελούν δείκτες των σύνθετων μηχανισμών της μνήμης, τα «αντίστροφα ερείπια» του Smithson, τα αμερικανικά προάστια του Dan Graham, οι χώροι στάθμευσης του Ed Ruscha, τα *fake estates* του Gordon Matta-Clark, τα βιομηχανικά σιλό των Berndt και Hilla Becher, συνιστούν προανάκρουσμα μιας νέας χωρο-χρονικής διάστασης που θα αποθεώσει ο μεταμοντερνισμός. Όλες οι σύγχρονες αντιλήψεις για το τοπίο, το έδαφος και το περιβάλλον που διαθέτουμε –και καθορίζουν τον αρχιτεκτονικό διάλογο– αντλούν από εκεί.

Να γιατί δεν πρέπει να συγχέουμε αυτές τις εδαφικές πρακτικές με τον αφελή ρομαντισμό των οικολογικών κινήματων, ούτε με τις διαδοσμένες περιβαλλοντικές ενοχές της υστερο-καπιταλιστικής κοινωνίας. Περισσότερο νομίζω έχουμε να κάνουμε με μια διαρθρωτική και σχεδόν «κειμενική» (με την έννοια που προσέδωσαν στον όρο ο Barthes και ο Derrida) ανάγνωση του τοπίου.

Πώς μπορούμε να διαβάσουμε αυτό το «βουβό υπερκείμενο» του τοπίου; Ο Smithson προτείνει ένα σύνθετο σύστημα αναπαραστάσεων, χαρτογραφίσεων, περιουλλογών, ψυχολογικών μεταβιβάσεων, μεταθέσεων και συνδέσεων που μας δίνουν τη δυνατότητα να αποκαλέσουμε τα έργα αυτά *εργαστήριο*. Ένας χάρτης, για παράδειγμα, μεταβιβάζει στο χαρτί ορισμένες σχέσεις ανάμεσα σε μορφές που εντοπίζονται στο τοπίο. Ένα διάγραμμα, αντίθετα, φανερώνει περισσότερο αφηρημένες σχέσεις, η φωτογραφία μεταβιβάζει μορφολογικές ομοιότητες, ενώ οι αντικατοπτρισμοί (*Mirror Displacements*), τον αναδιπλασιασμό και την επιμέρους εστίαση.

Ο ισχυρότερος όμως μηχανισμός ανάγνωσης του τοπίου είναι ο «μη τόπος» (*non site*). Ο «μη τόπος» είναι το διαλεκτικό παράλληλο του τόπου. Μια τρισδιάστατη αναπα-

ράσταση που αποκαθιστά, σε αφηρημένη μορφή, τη λογική του τόπου. Ασφαλώς, οι μη τόποι δεν αντιστοιχούν ακριβώς με τους τόπους, δηλαδή με την εμπειρική πραγματικότητα του τοπίου, αλλά τους αναπαριστούν, εκφράζουν τη διάρθρωσή και τις αλληγορίες τους. Έτσι λοιπόν η σχέση μας με το τοπίο καθορίζεται από τον πολλαπλασιασμό των μοντέλων αναπαράστασής του, είτε πρόκειται για «πυκνώματα αντίληψης-δράσης» και απεικονίσεις, είτε για αρχιτεκτονικές μελέτες και τρισδιάστατα ομοιώματα. Ποιος είναι λοιπόν ο «τόπος» και ποιος ο «μη τόπος»; Το διαμερισμένο σε γεωμετρικά τμήματα τοπίο ενός χάρτη, ή υλοποίηση αυτής της αφαίρεσης σε πλαίσια γεμάτα με στόφια υλικά του τοπίου; Σίγουρα είναι δύσκολο να δοθεί μια τελεσίδικη απάντηση: και οι δύο εκδοχές βρίσκονται σε καθεστώς συνεχούς ανταλλαγής που εμπεριέχει το τοπίο και τις αναπαραστάσεις του (όπως και το τοπίο των αναπαραστάσεων): την αφαίρεση, την υλικότητα και τις κλίμακες ανάγνωσης. Ο συλλογισμός μοιάζει σύνθετος αλλά θέτει μια σειρά ερωτήματα που βρίσκονται στον πυρήνα των νέων αντιληπτικών μηχανισμών του τοπίου.

Υπ' αυτή την έννοια δεν έχει κανένα νόημα να διαχωρίζουμε την αρχιτεκτονική από τη γλυπτική και τις περιβαλλοντικές δράσεις. Η προτεραιότητα του «διευρυμένου πεδίου», δηλαδή του *χωρικού γεγονότος*, είναι απόλυτη. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία δεν είναι η καλύτερη κατανόηση των αναπαριστώμενων τόπων αλλά η ίδια η διαδικασία κατανόησης που ενεργοποιούμε. Κι αυτό γιατί η περιγραφή των μετασχηματισμών του τοπίου και οι τρόποι παρέμβασης εξαρτώνται από τις διαδικασίες προσέγγισης που ακολουθούμε.

Μερικοί συνέδεσαν αυτή τη στάση μ' εκείνο που επικείμενησε ο Ludwig Wittgenstein στη γλώσσα. Όλες οι αντιλήψεις μας για το τοπίο δεν είναι παρά μια σειρά σχέσεις και νοητικές δομές. Σπεύδω ωστόσο να διευκρινίσω ότι δεν πρόκειται για την απόλυτη πρωτοκαθεδρία της του αφηρημένου εννοιολογισμού, επειδή ακριβώς οι σχέσεις και οι νοητικές δομές εκφράζονται μέσα από την υλικότητα του τοπίου. Το τοπίο είναι το κατεχόμενη «διευρυμένο πεδίο» εντός του οποίου αναπτύσσονται όλες οι δραστηριότητες. Σε μια τέτοια θεώρηση οι μορφές καθαυτές έχουν υποδεέστερη σημασία από το σύστημα των σχέσεων που ενεργοποιούν. Μ' ένα παρόμοιο τρόπο είναι αδιάφορη η καταλωτική υπερφόρτιση της pop αισθητικής. Αυτό που έχει

σημασία είναι τα «υλικά, οργανικά προϊόντα, οι μεμβράνες ή τα δέρματα, οι πηγές ενέργειας, τα πυκνώματα αντίληψης-δράσης».

Να γιατί λοιπόν ο Smithson προτιμά και γοητεύεται από τοποθεσίες και αντικείμενα με αυξημένο βαθμό εντροπίας, δηλαδή με αυξημένο βαθμό ενεργειακής αυτοκαταστροφής. Μόνον εκεί μπορούμε να εντοπίσουμε με σαφήνεια τις σχέσεις, τους μετασχηματισμούς του φυσικού χάους σε αποκρυσταλλώσεις και στοιχεία από εκείνο «το όλον που τα εμπεριέχει όλα». Κι αυτό γιατί η εντροπία δεν ενεργοποιεί μόνο μια σειρά μεταφορές που φωλιάζουν στην εγκατάλειψη αλλά και τα ερωτήματα από τα οποία κάποτε ξεκινήσαμε.

Το θέμα ωστόσο σήμερα τίθεται διαφορετικά: Τίποτα δεν εκφράζει πιο πειστικά την εντροπία απ' όσο το διασκορπισμένο σώμα των μεγαλουπόλεων, οι οδικές αρτηρίες, οι περιφέρειες, οι εκτάσεις της αποβιομηχανίσης και των αυθαιρέτων. Αυτό κάνει τα τοπία αυτά να μοιάζουν απειλητικά μ' ένα ακανές σκληρό υπόλειμμα χωρίς όνομα –που ο δυτικός πολιτισμός δεν κατανόησε ποτέ– και συνάμα το πιο ενδιαφέρον πεδίο έρευνας.

Σημειώσεις

1. R. E. Krauss, «Sculpture in the Expanded Field» (1978), στο *The Originality of the Avant-Garde and Other Myths*, Κέμπριτζ/Μασαχουσέτη, Λονδίνο 1986, σσ. 276-290.
2. G. Deleuze, F. Guattari, *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Παρίσι 1980, σσ. 384-387.
3. R. Smithson, «Frederick Law Olmsted and the Dialectical Landscape», στο N. Holt (επιμ.), *The Writings of Robert Smithson*, Νέα Υόρκη 1979, σσ. 109-120. Όλες οι φράσεις και τα παραθέματα από τα κείμενα του Smithson προέρχονται από αυτό το βιβλίο.
4. Σχολιάζοντας το εκπληκτικό *Tour of the Monuments of Passaic, New Jersey* (1967) ο Smithson γράφει: «Αυτό το εκμηδενισμένο πανόραμα έμοιαζε να περιέχει αντίστροφα ερείπια, ή καλύτερα όλες τις κατασκευές που ενδοχομνώς θα κατασκευαστούν. Πρόκειται για το αντίθετο του «ρομαντικού ερείπιου» επειδή τα κτίρια δεν καταρρέουν σε ερείπια μετά την κατασκευή τους αλλά γεννιούνται ερείπια πριν ανεγερθούν. Αυτή η ρομαντική *mise-en-scène* υποβάλλει μια ανυπόλητη ιδέα του χρόνου και πολλά άλλα πράγματα που είναι εκτός μόδας» (R. Smithson, *ό.π.*, σσ. 52-57).

Απο-γειωμένα τοπία του θεάματος

των Πολυξένη Μάντζου, Δημήτρη Πολυχρονόπουλου, αρχιτεκτόνων, επίκ. καθηγητών ΔΠΘ

Η ερμηνευτική διαδικασία μετατροπής του φυσικού σε τοπιακό σημαίνει απομάκρυνση, οικειοποίηση, και απομόνωση, αλλά κυρίως σημαίνει διαφοροποίηση, διάκριση και απόσπαση του υποκειμένου από το φυσικό περιβάλλον του.¹ Η αποστασιοποίηση ξεκινά με τη χειραφέτηση της συνειδησης αναφορικά με ό,τι εξωτερικό. Απο-χωρισμός και χώρος υποδηλώνουν αυτή ακριβώς τη διάκριση, και προχωρά έως ότου είναι εφικτή μια σχηματική αντίληψη του εξωτερικού και του πρότερου.² Η φύση υπόκειται συνεχώς σε διαδικασίες ελέγχου και

σταδιακά χάνει όλα της τα χαρακτηριστικά, το απρόβλεπτο, το παράλογο, το ανεξέλεγκτο, το χαώδες, αλλά και την ίδια τη χωρική της υπόσταση καθώς η έκταση υποβάλλεται σε συρρίκνωση³ κι εν τέλει καταλείπεται ακόμα και η προϋπόθεση του ασύλληπτου.

Η εμπειρία δίνει τη θέση της στην εικόνα στην προσπάθεια εξασφάλισης προνομιακής θέσης για το υποκείμενο στη συνδιαλλαγή του με το περιβάλλον. Η διαδικασία όμως δε σταματά εκεί. Όταν πια, προ καιρού, στη φύση αναγνωρίζεται κανείς μόνο τοπία, απέναντι στα οποία έχει προνομιά, πανοραμική θέση, εμφανίζονται ανησυχητικά συμπτώματα πλήξης. Το υποκείμενο επανα-τοποθετείται απέναντι στον κόσμο, που οριοθετείται και απομονώνεται χάρη στην κατασκευή πλαισίων που με τη σειρά τους γίνονται αόρατα μόλις επιτελέσουν το σκοπό τους, δημιουργώντας την εντύπωση ότι το αποσπασματικό είναι το καθολικό.⁴ Αυτό το «παγιωμένο» και ελεγχόμενο καθολικό με την εισαγωγή της παραμέτρου του χρόνου, ζωντανεύει και επανελκύει το υπερτροφοδοτημένο και κορεσμένο υποκείμενο. Στο τοπία τότε υπεισέρχονται η κίνηση και η προκαθορισμένη χρονική διάρκεια, χαρακτηριστικά γνωρίσματα των σύγχρονων μέσων αναπαράστασης, μετατρέποντάς το σε θέαμα. Δομικό συστατικό του θεάματος, αναπόσπαστα δεμένο με τη χρονικά φευγαλέα και ανανεούμενη υπόστασή του, αποτελεί και η κατανάλωση. Το υποκείμενο τοποθετείται απέναντι στο θέαμα ως θεατής που καταναλώνει. Αυτή είναι και η πλήρης αντιστροφή της αρχικής συνθήκης, καθώς αυτό στο οποίο το υποκείμενο ανήκει, απο-χωρίζεται και στη συνέχεια μέσω της κατανάλωσης αφομοιώνεται.

Το θέαμα εγκαθιδρύει δικούς του κανόνες στη σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον. Το τοπία, ως ένα είδος κειμένου, μια κατασκευασμένη βάση σημασιодότησης, αναπόφευκτα αναφέρεται στην κουλτούρα και στις φυσικές δυνάμεις που το φτιάχνουν.⁵ Ακριβώς σε αυτή τη συνείρεση της κουλτούρας, της καλλιέργειας δηλαδή, με το αυτοφυές και το ανεξέλεγκτο έγκειται και η ένταση αλλά και η διαρκής μετεξέλιξη του τοπίου. Η συνθήκη του θεάματος καθιστά ασήμαντες παραμέτρους όπως η κλίμακα, η γεινίαση η συγχρονία ή η θέση του υποκειμένου. Υπεισέρχεται λοιπόν τόσο στο τοπία ως αναπαράσταση του φυσικού καθώς εισάγει νέες τεχνικές αναπαράστασης, όσο και στο τοπία ως θέαση αποσπασματος του φυσικού από συγκεκριμένη θέση και σε συγκεκριμένη στιγμή.⁶

Η θεαματική διαμεσολάβηση «πακετάρει» όλα τα προϊόντα⁷ σε μια ενιαία χωρική συσκευασία που ομογενοποιεί τις διαφορετικές κλίμακες στην κυριαρχία της κλίμακας του μέσου.⁸ Αυτό σημαίνει ότι τοπία του μικρόκοσμου και τοπία του μακρόκοσμου, παρουσιάζονται στο υποκείμενο χωρίς ουσιαστική διαφοροποίηση, με τρόπο ώστε γίνεται

δίπλα: René Magritte, Le musée du roi, 1966

κάτω: René Magritte, La Représentation, 1937

ξεκάθαρο ότι όχι απλά όλα αναφέρονται σε αυτό αλλά και ότι όλα παράγονται σε αντιστοιχία με αυτό.

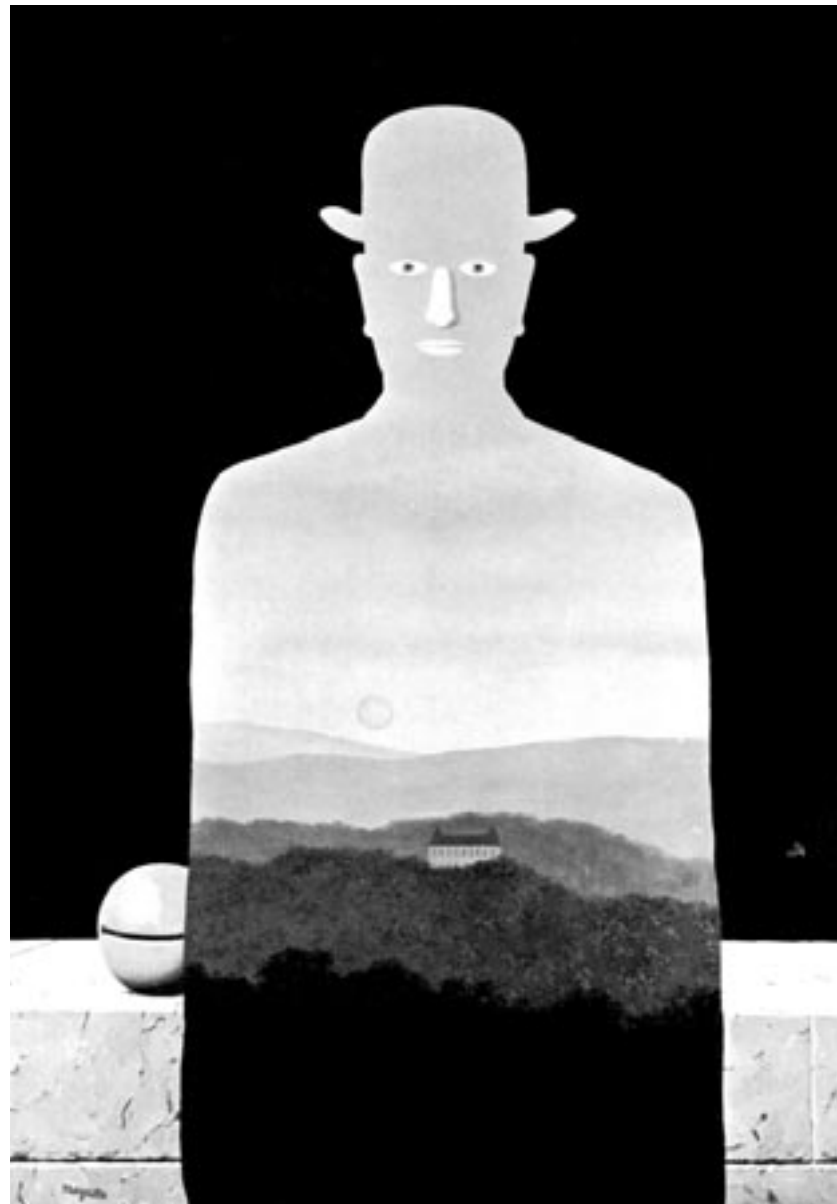
Η ανθρώπινη αντίληψη διευρύνει τη σφαίρα της αλληλεπίδρασής της με τον κόσμο που ως τοπία, ως σχηματοποιημένη δηλαδή αναπαράσταση, παρουσιάζεται μετωπικά και προσαρμοσμένο διαμέσου της αναπαράστασης στην κλίμακα του υποκειμένου σαν συνομιλητής, που υπάρχει μόνο εφόσον υπάρχει και ο απέναντι, δηλαδή το υποκείμενο. Ήδη από τον Descartes, που σηματοδοτεί την έναρξη του μοντέρνου στη φιλοσοφία, έχουμε δύο συνθήκες αδιαχώριστες, την αναγωγή του φυσικού χώρου σε γεωμετρική έκταση και τη μετατροπή του σκεπτόμενου υποκειμένου σε αναγκαία προϋπόθεση για τη νομιμοποίηση κάθε αναπαράστασης.⁹ Η αναμέτρηση του υποκειμένου με τον κόσμο στη θεαματική κοινωνία δε γίνεται με όρους κλίμακας αλλά με όρους «ευκρίνειας». Το αίσθημα του «ψηλού» υποχωρεί και τη θέση του παίρνει η κατόπτευση από ψηλά ή και από μέσα, από κάτω αλλά που σε κάθε περίπτωση επαναφέρεται σε μετωπική θέση έναντι του αμετακίνητου υποκειμένου.

Ο σύγχρονος «απο-γειωμένος» (ungrounded) πολιτισμός των media¹⁰ καταλύει τη φαινομενολογική αίσθηση της εδαφικότητας, της γεινίασης και της βαρύτητας και εισάγει την κίνηση στο ζωντανό χρόνο μετάδοσης. Η κίνηση

τος και της πληροφορίας χάνει το νόημα της, όπως και η έννοια της γεινίασης ή της συντοπίας. Το θέαμα ομογενοποιεί τα τοπία που είναι πια όλα προσβάσιμα χωρίς να απαιτείται η μετακίνηση του θεατή.

Αντίστοιχα και το ζήτημα της συγχρονίας γίνεται αδιάφορο όταν το τοπία διαμεσολαβείται από το θέαμα. Η συγχρονία που ενδιαφέρει είναι αυτή της μετάδοσης, που εισάγει ένα συνεχές παρόν στην πρόσληψη του χρόνου. Η άμεση πρόσληψη του αργόσυρτου, φαινομενικά αμετακίνητου και περιοδικά επαναλαμβανόμενου χρόνου του τοπίου² από το υποκείμενο, που συγκρούεται με τη δική του αντίληψη για το χρόνο, παύει να έχει ισχύ όταν στη σχέση με το τοπία διαμεσολαβεί το θέαμα. Η χρόνος του θεάματος επιβάλλει τα δικά του χαρακτηριστικά στο τοπία, η διαδοχή στιγμών καταλύει τη ροή και καθιστά το παρόν μοναδική έκφρασή του, χωρίς τίποτα να σηματοδοτεί την ύπαρξη συνέχειας. Ο «στιγμιότυπος» χαρακτήρας του θεάματος και το αέναο παρόν από το μέσο μεταδίδεται και στο διαμεσολαβημένο τοπία.

Η αδιαμφισβήτητη συσχέτιση τοπίου και υποκειμένου αλλά και η ύπαρξη του ενός μέσα στο άλλο,³ δεν συνεπάγεται μια μονόδρομη, παγιωμένη σύνδεση. Αν για το Schelling πρέπει να δανειστούμε το πνεύμα μας στα πράγματα για να

όμως αναφέρεται στο αντικείμενο και όχι στο υποκείμενο της όρασης. Είναι οι εικόνες που έρχονται να συναντήσουν το υποκείμενο και όχι αντίστροφα. Οποιοδήποτε μέρος του κόσμου¹ όσο μακρινό κι αν είναι απέχει το ίδιο όταν η ταχύτητα της μετάδοσης των μέσων τείνει να γίνει άπειρη. Η έννοια της απόστασης στον κόσμο του θεάμα-

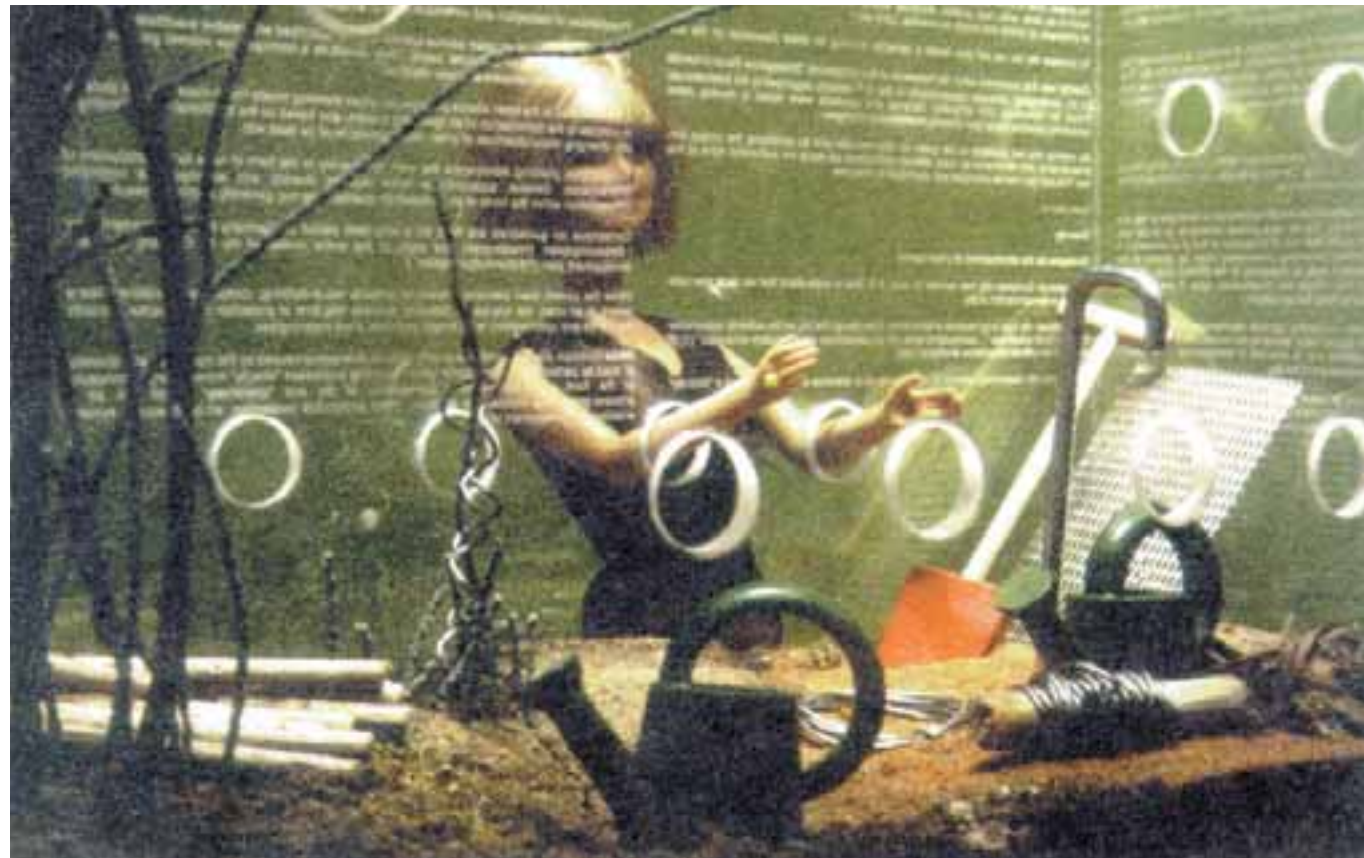
απαντήσουν στα ερωτήματά μας και για το Merleau-Ponty πρέπει να δανειστούμε στα πράγματα το σώμα μας για να μπορέσουμε να τα αντιληφθούμε, τότε οι αλλαγές που επιβάλλει η τεχνολογία τόσο στο πνεύμα όσο και στο σώμα μας αλλά και στο περιβάλλον, δεν μπορεί παρά να επηρεάζουν τη σχέση μας με τον κόσμο.

Περί τόπου και τοπίου

του **Ιωσήφ Στεφάνου**, καθηγητή ΕΜΠ

Το θέαμα θέτει το υποκείμενο στο κέντρο του ενδιαφέροντος του. Πρόκειται για ένα υποκείμενο πανταχού παρόν που δεν χρειάζεται να μετακινηθεί ποτέ. Τα τοπία εναλλάσσονται το ένα το άλλο στην εκτός κλίμακα θεαματική τους αναπαράσταση, υπακούοντας σε χωροχρονικές επιταγές που επιβάλλει το θέαμα και όχι η χωρική τους γεινίαση ή η χρονική τους συνέχεια. Ο κόσμος όλος ανασυστήνεται και παρουσιάζεται ενώπιον του υποκειμένου, μετωπικά, αποσπασματικά αλλά χωρίς να γίνεται ορατό το πλαίσιο που απομονώνει το μέρος από το όλο, συσκευασμένος και καταναλώσιμος. Η κατανόηση, η σχηματοποίηση, η οικειοποίηση και ο έλεγχος είναι στρατηγικές που

informatica, Εκδ. Catedra, Μαδρίτη, 1999, σελ. 131, Virilio, Paul: *Open Sky*, Εκδ. Verso, Λονδίνο, 1998, σελ. 134 Virilio, Paul: *La inercia Polar*, Εκδ. Trama, Μαδρίτη, 1999, σελ. 123-5.
4. Cauquelin, Anne: *L' invention du paysage*, Εκδ. PUF, Παρίσι, 2000, σελ. 127: «Το τοπίο δεν είναι άλλο πράγμα από την πολιτιστικά θεσμοθετημένη παρουσίαση αυτής της φύσης που με περιβάλλει», βλ. επίσης George Simmel στη *Φιλοσοφία του τοπίου*, για την μετατροπή του ως μέρος ενός όλου σε αυτόνομο όλο αποσπώμενο από τη φύση και «αξιώνοντας απέναντί της ένα δικό του δίκαιο», σελ. 15. Μτφρ. στα ελληνικά Γ. Σαγκριώτης, Εκδ. Ποταμός
5. Tschumi, Bernard & Berman, Matthew: *Index Architecture*, Εκδ. MIT Press, Μασαχουσέτη, 2003, σελ. 120.

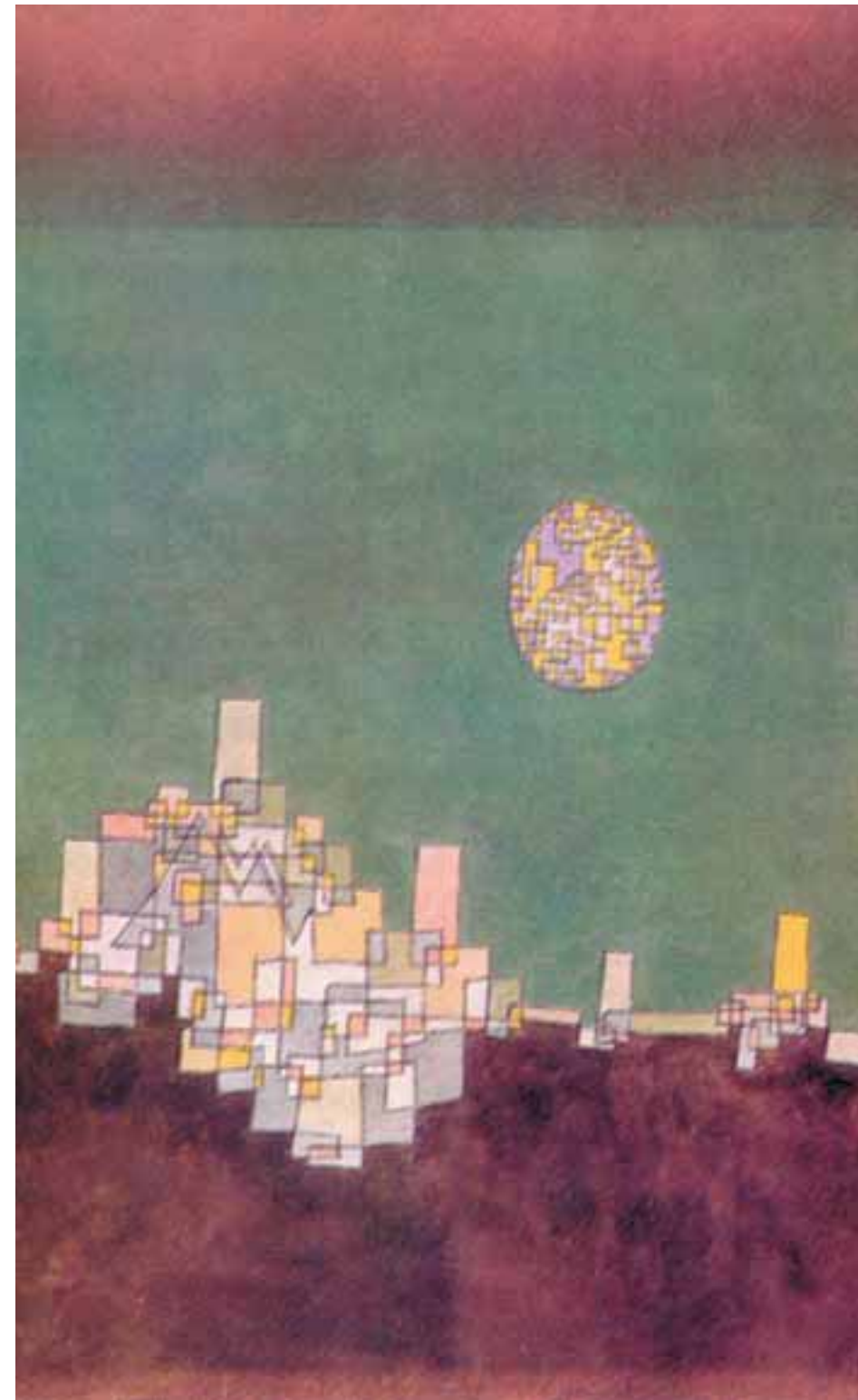
ανήκουν στο παρελθόν. Το θέαμα αποβλέπει στην τέρψη του υποκειμένου, διασκεδάζοντας την πλήξη του και τροφοδοτώντας το συνεχώς με ανανεούμενες και καταναλώσιμες α-χρονικές και α-χωρικές εμπειρίες που υποκαθιστούν τη σύγχρονη και σύντομη αλλά ούτως ή άλλως διαμεσολαβημένη από την κουλτούρα σχέση με τον τόπο.

Σημειώσεις

1. Jarpe, Anselm: *Guy Debord*, Εκδ. Anagrama, Βαρκελώνη, 1998, σελ. 37: «Η θεώρηση συνδέεται προφανώς με το διαχωρισμό αφού το υποκείμενο μπορεί να θεωρεί μόνο εκείνο που του αντιτίθεται ως διαχωρισμένο από το ίδιο».
2. Pardo, José Luis: *Las formas de la exterioridad*, Εκδ. Pre-textos, Βαλένθια, 1992, σελ. 102, όπου αναφέρει τα λόγια του Marx: «Κάθε μυθολογία υποτάσσει και πλάθει τις δυνάμεις της φύσης στη φαντασία και για τη φαντασία κι εξαφανίζεται κατά συνέπεια όταν οι δυνάμεις αυτές υποτάσσονται πραγματικά».
3. Με αυτό το θέμα έχει ασχοληθεί σε βάθος ο Paul Virilio. Ενδεικτικά: Virilio, Paul: *The Art of Motor*, Εκδ. Un. of Minnesota, Μινεάπολη, 1996, σελ. 35, Virilio, Paul: *The Lost Dimension*, Εκδ. Semiotext(e), N.Y., 1991, σελ. 119 κ'140, Virilio, Paul: *La bomba*

6. Tschumi, & Berman, ό.π., σελ. 120-1.
7. Ντεμπόρ, Γκυ: *Η κοινωνία του θεάματος*, Εκδ. Σ.Γ. Πασχάλης, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 9: «Οι εικόνες που αποσπώνται από όλες τις όψεις της ζωής συγκέντρωνται σε μια κοινή πορεία...».
8. McLuhan, Marshall: *Comprender los medios de comunicacion*, Εκδ. Paidós, Βαρκελώνη, 1996, σελ. 29: «Οι συνέπειες ατομικές και κοινωνικές κάθε μέσου, δηλαδή, καθεμίας από τις προεκτάσεις μας, είναι αποτέλεσμα της νέας κλίμακας που εισάγει στα ζητήματά μας κάθε προέκταση ή νέα τεχνολογία».
9. Pardo, ό.π., σελ. 103.
10. Rajchman, John: *Constructions*, Εκδ. MIT Press, Μασαχουσέτη, 1998, σελ. 77-89.
11. Cauquelin ό.π., σελ. 2.
12. Μανωλίδης, Κώστας: *Προς την ενδοχώρασε αναζήτηση μιας συνείδησης του τοπίου*, στο Μανωλίδης, Κώστας: "ωραίο, φριχτό κι απέριττο τοπίο", Εκδ. Νηριίδες, Σκόπελος, 2003, σελ. 38.
13. Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *Mil Mesetas, Capitalismo y Esquizofrenia*, Εκδ. Pre-textos, Βαλένθια, 1996, σελ. 178: «Δεν υπάρχει πρόσωπο που να μην εμπειρέχει ένα άγνωστο, ανεξερεύνητο τοπίο, δεν υπάρχει τοπίο που να μην κατοικείται από ένα πρόσωπο αγαπημένο ή ονειρεμένο, που δεν ξετυλίγει ένα πρόσωπο μελλοντικό ή ήδη περασμένο».

πάνω: **Ulrich Konings & Ilse Maria Konings**
Architekten: Diversity – Field Study
International Architecture Exhibition: La Biennale di Venezia 2000

Οι μέχρι τώρα θέσεις μας επάνω στο θέμα της φυσιογνωμίας της πόλης, όπως έχουν διατυπωθεί σε διάφορες δημοσιεύσεις ή βιβλία μας, ξεκινούν από μια ουσιαστική διάκριση. Αυτήν ανάμεσα στο χώρο και στον τόπο. Ο χώρος, όπως και ο χρόνος, αποτελεί μιαν αφηρημένη συνθήκη. Είναι ένα απλό περιέχον και η αξία του στηρίζεται στην περιεκτικότητά του. Ο αφηρημένος χώρος από μόνος του δεν έχει χαρακτήρα ούτε ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Αυτά τα δύο στοιχεία εμφανίζονται από τη στιγμή που η παρουσία του ανθρώπου με τις δραστηριότητές του συγκεκριμενοποιεί το χώρο πληρώνοντάς τον με ανθρωποποίητες μορφές, με λειτουργίες, με όνειρα, με προσδοκίες, με συναισθήματα, με σημασίες. Τότε ο χώρος έχει μετατραπεί σε τόπο. Ο τόπος έχει χαρακτήρα που συγκροτείται από το σύνολο των διαζόντων χαρακτηριστικών των μορφών κάθε είδους που τον αφορούν, και από τη στιγμή που έχει πλέον μια οντότητα, μπορούμε να μιλάμε και για φυσιογνωμία. Χαρακτήρας και φυσιογνωμία λοιπόν αφορούν στον τόπο, εμφανίζονται όμως ως το αποτέλεσμα της συνολικής, και γιατί όχι, συλλογικής αντίληψης που αυτός ο τόπος προσφέρει στους κατοίκους, τους επισκέπτες, τους χρήστες, τους εραστές του. Τούτη όμως η συνολική αντίληψη, τούτη η πραγματική συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα που ένας τόπος προσφέρει δεν είναι τίποτε άλλο από αυτό που ονομάζουμε τοπίο.² Βέβαια, η δυτική παράδοση και ιδιαίτερα αυτή του τομέα της τέχνης, μας κληροδότησε την ιδέα ότι τοπίο είναι η απεικόνιση μιας θέας και μάλιστα αυτής ενός φυσικού τοπίου. Είναι άλλωστε γνωστές οι περίφημες συνταγές, τόσο για τις τεχνικές προοπτικής κλπ. όσο και για τα στοιχεία που θα έπρεπε να συγκροτούν το θεματικό περιεχόμενο ενός «καλού τοπίου». Στον αιώνα μας όμως, ιδίως μετά την ενασχόληση των επιστημόνων με την εικόνα του τόπου και την κυριαρχία τους στην περιοχή αυτή έναντι των καλλιτεχνών, ως τοπίο πλέον δεν θεωρείται η απεικόνιση της αντιληπτικής εικόνας ενός τόπου αλλά η αντιληπτική εικόνα αυτή καθαυτή.³ Χώρος, τόπος, τοπίο! Γενική χωρική συνθήκη ο χώρος, συγκεκριμένος βιωμένος με δικά του χαρακτηριστικά ο τόπος, εικόνα-αντίληψη που εμφανίζει το σύνολο των χαρακτηριστικών του τόπου σε μια ενιαία αντίληψη –τον χαρακτήρα– το τοπίο. Και η Φυσιογνωμία; Αυτή αφορά τη μοναδικότητα, την ταυτότητα, ακόμα την προσωπικότητα ενός τόπου, όπως αυτή διατυπώνεται και εμφανίζεται μέσα από τα χαρακτηριστικά του τοπίου του. Η φυσιογνωμία, έχει ασφαλώς να κάνει με το χαρακτήρα, δεν μπορεί όμως να συγκέεται με αυτόν, και αυτό γιατί η φυσιογνωμία δεν μπορεί να μοιρασθεί, να κατηγοριοποιηθεί, να τυποποιηθεί. Η φυσιογνωμία αναφέρεται αποκλειστικά στη μοναδικότητα της οντότητας ενός τόπου, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το τοπίο του, μέσα από αυτό που προσφέρει η αντιληπτική του εικόνα.

Εδώ επομένως, δικαιολογείται και η χρήση του όρου «αυτο-λογική εικόνα»⁴ αφού κάθε μορφή αντίληψης, όραση, ακοή, αφή, όσφρηση, γεύση, όπως και η κναισθητική και η λογική αντίληψη των στοιχείων ενός τόπου, δίνουν τη δική τους συγκομιδή ως συνεισφορά στη διαμόρφωση την αντίληψη και στη συνέχεια τη γνώση και βίωση του τόπου αυτού. Είναι γνωστές οι έρευνες στις μέρες μας για το ρόλο π.χ. των «ακουστικών» τοπίων ή για την αξία των οσμητικών αποδόσεων ενός τόπου. Έτσι, όταν μιλάμε για την αισθητική φυσιογνωμία της Αθήνας θα πρέπει να διακρίνουμε ότι:

α. ο όρος αισθητική με τη σύγχρονη σημασία του θεωρείται ως η ψυχολογική και η σημαντική ερμηνεία των στοιχείων⁵ που συγκροτούν το αισθητικό αντικείμενο, του τοπίου της Αθήνας ή για παράδειγμα, του Ναυπλίου

β. η φυσιογνωμία σύμφωνα με τις θεωρητικές θέσεις που προηγήθηκαν, αναφέρεται στην οντότητα της συγκεκριμένης πόλης όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το σύνολο των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών της.

Και εδώ χρειάζεται μια περαιτέρω διευκρίνιση. Όταν αναφερόμαστε στην οντότητα μιας πόλης, αναφερόμαστε όχι στον αφηρημένο χώρο, την έκταση που καταλαμβάνει, αλλά στην ίδια την έννοια της χώρας όπως αυτή δίνεται στον Πλατωνικό Τίμαιο και ξαναπροβάλλεται σήμερα μέσα από τις εργασίες σύγχρονων διανοητών όπως ο Derrida, Χώρα = Τόπος + Μύθος + Λόγος.⁶

Η χρονική διάσταση, το τότε, το τώρα, το μετά επηρεάζει λοιπόν σημαντικά το χαρακτήρα του τοπίου. Ίσως εδώ θα πρέπει να αναφερθούμε στην αντιστοιχία των όρων χώρος, τόπος, τοπίο, και στο χρόνο. Από την αφηρημένη συνθήκη του χρόνου, η ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα σε όλα τα επίπεδα εμφανίζει τον «καιρό» την «εποχή». Αντίστοιχος του χωρικού «τόπου» ο χρονικός «καιρός» δίνει στο «τότε» την αίγλη του «μύθου» και του «λόγου» και όπως προστρέχουμε στο τοπίο για να περιγράψουμε την «εικόνα του τόπου», το «χρονικό» και το «χρονογράφημα» είναι τα αναλογικά εκείνα στοιχεία που περιγράφουν τον «καιρό» τη συγκεκριμένη ιστορική εποχή.

Όσα μέχρις εδώ αναπτύχθηκαν ορίζουν τις βασικές κατευθύνσεις αλλά και σηματοδοτούν γενικότερα το στίγμα μιας έρευνας πάνω στον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία των τόπων. Βέβαια, η προσέγγιση του τόπου, του λόγου και του μύθου μιας μεγαλούπολης π.χ. δεν είναι καθόλου εύκολο πράγμα. Όμως, η συστηματική ανάλυση και ερμηνεία ενός τοπίου και η συσχέτισή του με όλα εκείνα τα ιδεολογικά και συναισθηματικά (μυθολογικά) δηλαδή τα πολιτιστικά στοιχεία που το συνοδεύουν είναι απαραίτητη προϋπόθεση στην όποια προσπάθεια εντοπισμού αυτού του χαρακτήρα και ανάδειξης της φυσιογνωμίας οποιασδήποτε πόλης.⁸

Οι Έρευνες μας στο Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης του ΕΜΠ, με δεδομένη την προτεραιότητα της αισθητικής κρίσης, όπως αναφέρθηκε στην αρχή, ξεκινούν με την ανάλυση της αισθητικής ποιότητας της πόλης. Ασχολούνται δηλαδή κυρίως με το αστικό τοπίο. Στη συστηματική καταγραφή ερμηνεία και αξιολόγηση των φυσικών και ανθρωποποίητων μορφημάτων που σχηματίζουν την οπτική εικόνα της πόλης, θα προστεθούν όλα εκείνα τα μορφήματα (ήχοι, οσμές, γεύσεις, αφές κ.ά.) που προσφέρουν οι υπόλοιπες αισθήσεις, καθώς και όλες εκείνες οι εντυπώσεις ψυχολογικές ή ιδεολογικές προέλευσης που ολοκληρώνουν την αντίληψη του τόπου. Και εφόσον δεχάμαστε ότι ουσιαστικά το αστικό τοπίο είναι αυτό που τελικά κρίνεται ως αισθητικό αντικείμενο για την αξιολόγηση ενός τόπου, και αφού αυτό το τοπίο δεν είναι τίποτε άλλο από την αντιληπτική προσφορά αυτού του τόπου, είμαστε υποχρεωμένοι να ασχοληθούμε με την ανάγνωση της αντιληπτικής του δομής.

Οι μέθοδοι προσέγγισης και διερεύνησης της αντιληπτικής δομής ενός τόπου, τα τελευταία χρόνια έχουν αποτελέσει αντικείμενο σειράς ερευνών και είναι λίγο πολύ γνωστές. Ενδεικτικά αναφέρονται τα βασικά μορφήματα τα οποία συγκροτούν μια τέτοια δομή, αλλά και μερικά ιδιαίτερος σημαίνοντα στοιχεία που βοηθούν στην κατανόησή της, όπως ο εντοπισμός των φωτεινών και σκιερών αντιληπτικά ενοτήτων, η ανάδειξη της διαφοράς των φυσικών από τις ψυχολογικές αποστάσεων, οι ισχυροί πόλοι αναγνωρισμότητας κ.ά. Όλα αυτά, όπως και στην περίπτωση της αισθητικής ανάλυσης, θα πρέπει να ερευνηθούν τόσο στην κλίμακα ολόκληρης της πόλης, όσο και σε κλίμακες των επί μέρους τόπων της, κέντρου, γειτονιάς και αλλού. Τέλος, μια τρίτη κατηγορία στοιχείων που παρεμβαίνουν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και ανάδειξη της φυσιογνωμίας είναι αυτά που αναφέρονται στις χρήσεις και στις λειτουργίες. Μετά από την αισθητική και αντιληπτική διερεύνηση των κελυφών, η ίδια έρευνα επάνω στον τρόπο λειτουργίας και στη χρήση τους, ολοκληρώνει την προσέγγιση του τόπου.

Όλα τα παραπάνω οδηγούν στον εντοπισμό των βασικών ποιοτήτων που χαρακτηρίζουν μια πόλη όπως την αναγνωσιμότητα, την αναγνωρισμότητα, τον προσανατολισμό, την προσπελασιμότητα, την αίσθηση, την προστασία, την ασφάλεια, την ιστορικότητα, και μια σειρά ακόμα ποιοτήτων που αφορούν στις ιδεολογικές και μυθολογικές διαστάσεις της πόλης.⁹ Ο λόγος και ο μύθος αφορούν πλέον στο έλλογο στοιχείο, στον ανθρώπινο παράγοντα. Με τη δική τους ανάλυση και ερμηνεία, που συνεπάγεται όχι μόνο αναφορά στην ποίηση, τη λογοτεχνία, την τέχνη, τη θρησκευτική και κοινωνική έκφραση της πόλης αλλά και την χρησιμοποίηση μιας σειράς ψυχομετρικών μεγεθών, είναι δυνατή η ποιοτική αξιολόγηση της πόλης. Ο βαθμός πρωτοτυπίας, η ποικιλία των στοιχείων, ο βαθμός πυκνότητας του πραγματικού, η δύναμη της επιβολής, η ικανότητα δημιουργίας έντονων εικόνων, η συνειρμική απόδοση, ο βαθμός συμβολισμού, ο βαθμός εξύψωσης, ο βαθμός ευαισθησίας, πολυπλοκότητας, πληροφόρησης, η ικανότητα μεταφοράς (είναι σαν) η ιεραρχία των στοιχείων, η ενότητα της αντιληπτικής δομής, ο βαθμός κοινοτυπίας, ο βαθμός ιδιοποίησης, οδηγούν στον χαρακτηρισμό του τοπίου μιας πόλης σε μια αισθητική κατηγορία.¹⁰ Η αισθητική αυτή κρίση αναφέρεται πια στην οντότητα της πόλης, όπως στην ταυτότητά της και στο μοναδικό τρόπο που αυτή εκφράζεται.

Σημειώσεις

1. Ιωσ. Στεφάνου, «Η Ψυχολογία των τόπων. Από τον πραγματικό χώρο στον φανταστικό τόπο» Institut Français d'Athènes, Αθήνα 1994.
2. J. Stefanou, *Etudes des paysages – vers une Iconologie de l'image* (Doctorat d'Etat), Univ. de Strasbourg 1980.
3. Ιωσήφ και Ιουλία Στεφάνου, *Το αστικό τοπίο*, εκδ. Τομέα Πολεοδομίας Χωροταξίας, Αθήνα 1989.
4. K. Lynch, *The image of the city*, M.I.T. press, Boston Mass 1962.
5. A. Moles, *Théorie d'information et perception esthétique*, Ed. DENOEU/GONTHIER, Paris 1972.
6. J. Derrida, *Khora*, Ed. Gallilee Paris, 1993.
7. Ιουλία και Ιωσήφ Στεφάνου, *Η περιγραφή της εικόνας της πόλης*, Πανεπιστ. Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1999.
8. Θ. Τερκενλή, *Το πολιτισμικό τοπίο. Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996.
9. J. Stefanou, *Le paysage touristique et la carte postale*, Univ. L. Pasteur Strasbourg 1978.
10. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης. Υποστήριξη της Πολεοδομικής Σύνθεσης (*Urban Design*) με ευφυείς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων. Υπό εκπόνηση Έρευνα Προγραμ. Αρχιμήδης 2000-01.

Όταν κοιτάς από ψηλά... τοπίο και χαρτογραφία

του **Κώστα Μανωλίδη**, αρχιτέκτονα, λέκτορα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Αναβήτε εις ένα λοφίσκον, λόφον· εις τον Αρδηττόν, εις τον Λυκαβηττόν, εις τον Φιλόπαππον, εις την Ακρόπολιν, εις οιονδήποτε σημείον θέλετε. (...) Καθίσατε χωρίς καμμίαν σκέψιν, χωρίς κανένα σκοπόν, αφήσατε την ψυχήν σας ελευθέραν να τέρπεται από τα ορώμενα αθύρματα και τον εγκεφαλόν σας να φωτογραφη εις τον σκοτεινόν του θάλαμον λόφους, βουνά, ακτάς, νερά, καπούς, χρώματα, ό,τι φαίνεται.

Τι βλέπετε;

Ένα ολόκληρον κόσμον.

Περικλής Γιαννόπουλος, *Η Ελληνική Γραμμή*

Όταν στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα ο Περικλής Γιαννόπουλος προέβινα στα μαχητικά του κηρύγματα υπέρ μιας αισθητικής της «Ελληνικής Φύσης» παραλάμβανε ένα νήμα από την παράδοση του ευρωπαϊκού Ρομαντισμού προσαρμόζοντάς το στο μεσογειακό περιβάλλον. Οι καλλιτέχνες και στοχαστές του Ρομαντισμού είχαν αναπτύξει την επικοινωνία με το συμβολικό υπόστρωμα της φύσης όχι μόνο ως ένα καταξωμένο αισθητικό εγχείρημα αλλά και ως μια κεντρική πρόσβαση στη γεωγραφία της ανθρώπινης ψυχής και (κυρίως στην περίπτωση των Γερμανών) σαν το δίαυλο προς τις αρχέγονες συντεταγμένες μιας διαχρονικής εθνικής ταυτότητας.

Ένα μέρος αυτής της κληρονομιάς σχετιζόταν με μια ιδιαίτερη ενόρμηση για παρατήρηση και αισθητική πρόσληψη της φύσης, εμπειρία που κορυφωνόταν, συνήθως με μια θρησκευτική ένταση, στις από ψηλά δραματικές θέες. Σε ποιήματά του, το 1796, ο S. T. Coleridge αντιπαραβάλλει την ταπεινή κοιλάδα της κατοικίας του με τη βραχώδη κορυφή όπου σκαρφαλώνει και αντικρίζοντας ένα σύμπαν από λόφους, ποταμούς, δάση και ακτές, θα αισθανθεί με ευλάβεια ότι μπροστά του «ολόκληρος ο κόσμος θαρρείς και φαίνεται ως τα πέρατά του».²

Στο μεταίχμιο αυτό όπου το συνηθισμένο οριζόντιο βλέμμα συναντά την οπτική λειτουργία του χάρτη και όπου η φύση γίνεται πανηγυρικά εικόνα συνωθούνται μια σειρά ζητημάτων γύρω από την έννοια του τοπίου και τη διπλή του σημασία ως μια πολιτισμικά προσδιορισμένη νοητική κατασκευή και ως «σύμπλεγμα του φυσικού και ιστορικού χώρου που προσλαμβάνεται από τις αισθήσεις και κυρίως από την όραση».³ Η χαρτογραφική ματιά προς το περιβάλλον αναδεικνύει ίσως καλύτερα τη σύνθετη οντολογία του τοπίου ως παρουσία, παράσταση και αναπαράσταση.

Η προτροπή λοιπόν του Γιαννόπουλου για την ψυχικά τερπνή παρατήρηση του αττικού τοπίου από κάποια εξέχουσα θέση, αν και ακούγεται εύλογη, είναι κληρονομιά μιας μακράς διαδικασίας μορφοποίησης του βλέμματος του δυτικού ανθρώπου προς τον γεωγραφικό χώρο. Αυτή η πολύμορφη διαδικασία που είχε ξεκινήσει ήδη από την επινόηση της γραμμικής προοπτικής, από την ανακάλυψη των πολεμιακών γεωγραφικών δεδομένων και από τα πρώτα ταξίδια των εξερευνητών θα φτάσει στο απόγειό

πάνω: *Riesengebirge, Caspar David Friedrich, 1835*
κάτω: *Χωρογραφία της Φλωρεντίας, 1575*

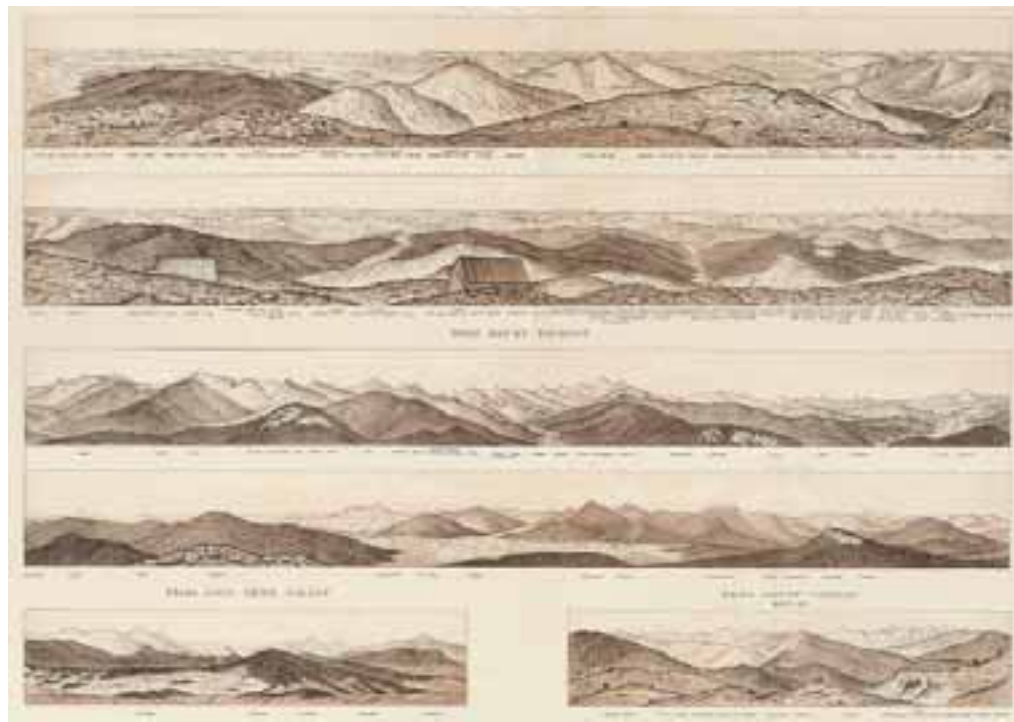

δίπλα πάνω: Πανοραμική άποψη της Winona, Μινεσότα, 1889

δίπλα μέση: Πανοραμική άποψη οροσειρών στο New Hampshire, USA Geological Survey, 1878

κάτω: Ακτογραμμή της Ζακύνθου, 1764

της τον 19ο αιώνα. Η Ευρώπη και η Αμερική γνωρίζουν τότε μια εποχή ενθουσιασμού με τους κάθε είδους οπτικούς μηχανισμούς, τις πανοραμικές απεικονίσεις πόλεων και τοπίων και τους χάρτες, διαμορφώνοντας μέσω αυτών νέες συλλογικές αναπαραστάσεις του φυσικού περιβάλλοντος.

Η εξίσωση όρασης και γνώσης ή καταγραφής και κυριαρχίας, ήδη από καιρό ενεργή, θα συναντηθεί αυτή την εποχή με τις πρώτες ισχυρές εκφάνσεις της μαζικής κουλτούρας. Τα Πανοράματα, μεγάλες αναπαραστάσεις τοπίων ή ιστορικών σκηνών σε ανάπτυγμα 360°, θα αποτελέσουν για ένα σύντομο διάστημα δημοφιλή λαϊκή ψυχαγωγία. Η χρήση του τρένου δεν καταφέρνει απλώς να εκτοξεύσει την κινητικότητα αλλά προσφέρει ένα νέο πολ-

λαπλό καθράρισμα του τοπίου όπου η ταχύτητα και η εναλλαγή αρχίζουν να αντικαθιστούν την επιμονή στην ευκρίνεια και την λεπτομέρεια.⁴ Τέλος η ευρεία αναπαραγωγή της έντυπης γεωγραφικής εικόνας θα έχει συνέπειες στη νοητική πρόσληψη του κόσμου καλλιεργώντας την γοητεία του μακρινού και του άγριου. Η αυξανόμενη αστικοποίηση προσέφερε εξάλλου την απαραίτητη απόσταση για να ειπωθεί η φύση ως κάτι θελκτικό στο βαθμό ακριβώς που βρίσκεται κάπου αλλού: σε άλλους τόπους, δηλαδή εξωτική, ή σε άλλους χρόνους, δηλαδή παρθένα.

Σε αυτές τις εξελίξεις η από ψηλά θέαση του τοπίου επιφορτίστηκε με έναν ρόλο εμπροσθοφυλακής. Είναι το σημείο όπου το νέο πανοπτικό βλέμμα διασταυρώνεται με

την ροπή για το ανοίκειο είτε αυτό προκύπτει από το αντικείμενο είτε από τη γωνία θέασης. Αυτήν ακριβώς την τομή εικονογραφούν, για παράδειγμα, οι θέες των οροσειρών της αμερικάνικης ενδοχώρας ή μερικές δεκαετίες προηγουμένως τα αλληγορικά τοπία του Caspar David Friedrich. Τοπία σαν αυτά μέσω του απροσδιόριστου βάθους του ορίζοντα και της εποπτείας που όσο αποκαλύπτει άλλο τόσο υπόσκαται, αποκτούν μια περίεργη συνήχηση με τον ψυχισμό του νεωτερικού ανθρώπου.

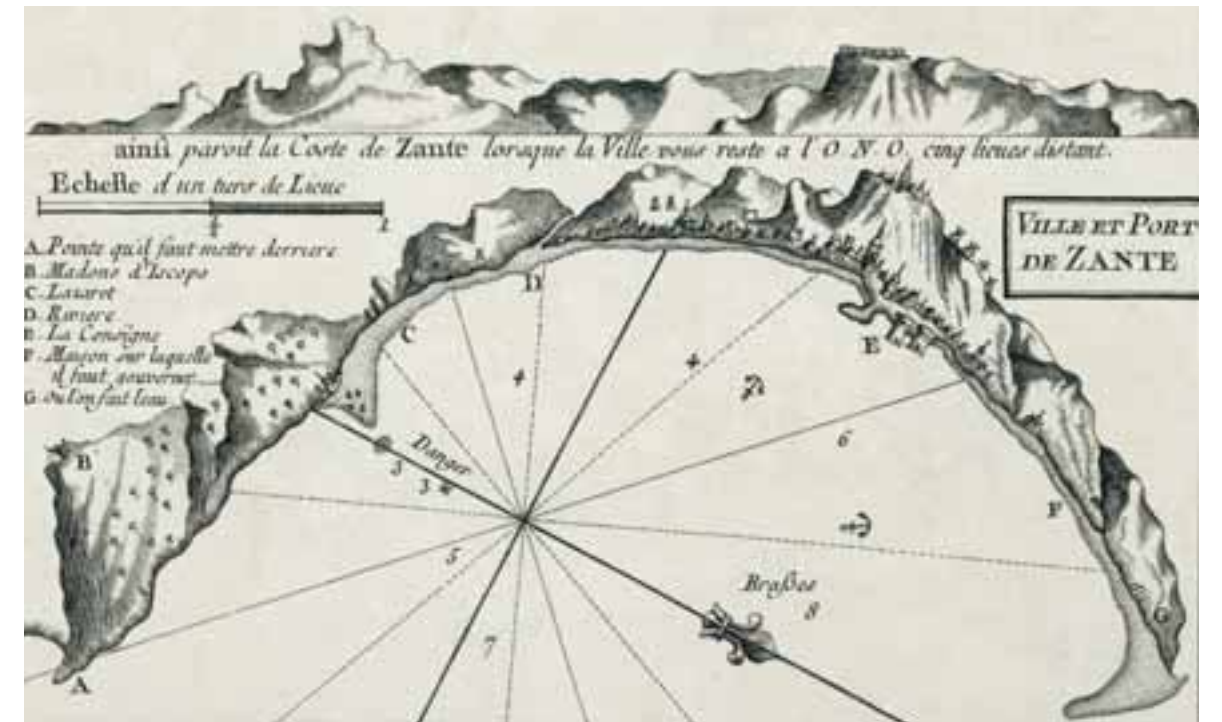
Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι η συμβολική εκκίνηση του μοντέρνου ενδιαφέροντος για το τοπίο αποδίδεται στην ανάβαση του Ιταλού ποιητή Πετράρχη στην κορυφή του όρους Βαντού το 1335 για να δει από εκεί την θέα.

Εύκολα μπορούμε να φανταστούμε ότι η εποπτεία ενός χώρου από ψηλά, ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές προδιαθέσεις και τις φορτίσεις που εγγράφουν στο βλέμμα, σκεύει μια καθολική και διαχρονική γοητεία. Όμως η αισθητική απόλαυση που προκύπτει από τη συνολική αντίληψη μιας επικράτειας έχει στην πραγματικότητα μια περιορισμένη γενεαλογία που συνδέεται με το αίτημα της οπτικής κυριαρχίας στο γεωγραφικό χώρο και το συνακόλουθο εγχείρημα της χαρτογράφησης του.

Το ενδιαφέρον του δυτικού πολιτισμού για το τοπίο και η

αποδόσεις του χώρου όπου εναλλάσσονται ή συνυπάρχουν η κατακόρυφη θέαση του χάρτη, η πλάγια προοπτική «ματιάς πουλιού» και το οριζόντιο καθημερινό κοίταγμα προς το τοπίο. Στη χωρογραφική αναπαράσταση τέθηκαν αντιμέτωπες οι διαφορές μεταξύ μαθηματικών και εμπειρικής γνώσης, χαρτογράφησης και ζωγραφικής, κατακόρυφης και οριζόντιας προοπτικής. Μέσα από αυτό το διαφορούμενο επιστημολογικό τοπίο αναδύθηκε μια τοπογραφική αναπαράσταση όπου αντιφατικές τεχνικές και θεάσεις δεν αλληλοαναιρούνται αλλά βρίσκονται σε μια προσδοκώμενη ανταλλαγή. Ο κατασκευαστής τέτοιων αναπαραστάσεων «προσπάθησε να διευρύνει τη ματιά του και να ξεπεράσει την περιορισμένη όραση ενός τυχαίου παρατηρητή από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία σε μια δεδομένη χρονική στιγμή ώστε να ζωγραφίσει ένα πλήρες πορτραίτο του αστικού μικρόκοσμου. Η υπατάχτη της ολοκληρωτικής όρασης παρακίνησε τους καλλιτέχνες να επεξεργαστούν επιλύσεις όπου αναπαραστατικοί τρόποι έφτασαν στα όρια του εκφραστικού τους δυναμικού και το παιχνίδι της ψευδαίσθησης παραβίασε τη μεθόριο της αληθοφάνειας».⁵

Είναι ενδιαφέρον ότι ακόμα και όταν η συστηματική ανάπτυξη της χαρτογραφίας θα εγκαταλείψει την πλάγια προ-

ανάπτυξη της χαρτογραφίας είχαν παράλληλες πορείες (με κύριες εκκινήσεις στην Ιταλία και στην Ολλανδία του 16ου αιώνα) που συχνά διασταυρώνονται στα εύκαμπτα όρια της καλλιτεχνικής απεικόνισης του τοπίου και της τοπογραφικής του αποτύπωσης. Ειδικά στη Χωρογραφία (Choro-graphy), την πλησιέστερη στον φυσικό χώρο κλιμάκωση της χωρικής έρευνας (μετά τις Κοσμογραφία και Γεωγραφία) σύμφωνα με την πολεμική διάκριση, η καλλιτεχνική δεινότητα του σχεδιαστή είναι απαραίτητη όσο και οι μαθηματικές γνώσεις της αποτύπωσης.

Η Χωρογραφία ασχολείται με την αποτύπωση και περιγραφή μικρών περιοχών, συχνά απλώς απεικονίσεις πόλεων, περιλαμβάνοντας συστηματικές μετρήσεις και υπολογισμούς αλλά καταλήγοντας πάντα σε εικαστικές

οπτική του χωρογράφου οι χάρτες δύσκολα θα απαγκιστρωθούν από τη ρητορική της εικαστικής μορφοποίησης του τοπίου. Η εικονογραφική διάσταση παρεισφύρει διαρκώς. Αυτό λίγο εξηγείται από την ανάγκη του χάρτη να είναι, παρά την εργαλειακή φύση του, και αισθητικό αντικείμενο. Είναι μάλλον απόρροια της αδυναμίας να συρρικνώσουμε το τοπίο σε μετρήσιμα ποσοτικά δεδομένα ικανά να δεχτούν διαγραμματικές καταγραφές. Η πολυσυνθετότητα του τοπίου μαζί με τη δεδομένη επιμονή της εικόνας επιτάσσει την επένδυση του χάρτη με λιγότερο ή περισσότερο καλλιγραφικές κωδικοποιήσεις των γεωφυσικών χαρακτηριστικών ενός τόπου. Για την ακρίβεια όλη η εξέλιξη της χαρτογραφίας διακατέχεται από αυτή την ένταση ανάμεσα στο μετρικό και στο εικονογραφικό, διχασμός

πάνω: Λεπτομέρεια από χάρτη του Piedmonte, 1809

που κατά κάποιο τρόπο αντιστοιχούσε και στη σχέση Γεωγραφίας και Χωρογραφίας. Η ένταση αυτή δεν θα γίνει ποτέ ανασταλτική γιατί και οι δύο αντικρουόμενες αυτές προσεγγίσεις υπήρξαν ουσιαστικά συμπληρωματικοί συντελεστές μιας κοινής σκηνοθεσίας.

Η αναπαράσταση είναι μια σειρά ελιγμών ανάμεσα στην παρουσία και την απουσία. Το οπτικό πεδίο της αναγεννησιακής γραμμικής προοπτικής κατασκευάζεται από ένα σταθερό παρατηρητή και μια νοητή απουσία: το σημείο φυγής στον ορίζοντα που ωθείται αενάως στο βάθος όσο και αν το υποκείμενο επεκτείνει τα όριά του.

Σε έναν τυπικό χάρτη πραγματοποιείται ένα είδος αντιστροφής αυτής της εκκρεμότητας. Το σημείο φυγής δεν υφίσταται πια σαν μια νοητή διέξοδος προς τον ορίζοντα ενώ αντίθετα η θέση του υποκειμένου-παρατηρητή απογειώνεται σε μια απροσδιόριστη αιώρηση. Ενώ λοιπόν η κατασκευή του χάρτη είναι μια διαδικασία απομάκρυνσης από την υποκειμενικότητα των αποσπασματικών και τυχαίων θεάσεων εδραϊώνεται σε μια υποθετική συνθήκη. Αυτή σε συνδυασμό με την επιλεκτική πληροφορία που περιλαμβάνει ο χάρτης προσδιορίζουν ένα καθεστώς που ακροβατεί μεταξύ πιστότητας και μυθοπλασίας, πραγματικότητας και ψευδαίσθησης. Ο χάρτης αναπλάθει μια νέα πραγματικότητα, επιλέγοντας, εικάζοντας και παραλείποντας όψεις αυτού που υπάρχει. Ο τίτλος του πρώτου γεωγραφικού άτλαντα «Theatrum Orbis Terrarum» (1570), αναγγέλλει γλαφυρά αυτή την οπτική λειτουργία της γεωγραφικής εικόνας σαν το ξεδίπλωμα μιας παράστασης ενώπιον ακροατηρίου.

Μια τέτοια παράσταση για ένα μοναχικό θεατή είναι τελικά η κατόπτευση του τοπίου από ψηλά. Συγκεράζοντας τις δομικές ποιότητες της προοπτικής και του χάρτη είναι ένα

ασταθές παιχνίδι με τα «ορώμενα αθύρματα» και την αναγωγή τους σε αλληγορίες ενός ιδεατού σύμπαντος.

Σημειώσεις

1. Περικλής Γιαννόπουλος, *Η Ελληνική Γραμμή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1992, σελ. 85.
2. Ελεύθερη μετάφραση του «the whole World Seem'd imag'd in its vast circumference» από το ποίημα «Reflections on Having Left a Place of Retirement» στο <http://etext.lib.virginia.edu/stc/Coleridge/roems>.
3. Δημοσθένης Αγραφιώτης, *Τόπος και εικόνα*, ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 1979, σελ. 266.
4. Η σχέση της ανάπτυξης του σιδηροδρομικού δικτύου και της αντίληψης του τοπίου στην Αμερική σχολιάζεται στο Allen S. Weiss, *Unnatural Horizons, paradox and contradiction in landscape architecture*, Princeton Architectural Press, New York 1998.
5. Lucia Nuti, *Mapping Places: Chorography and Vision in the Renaissance*, στο Denis Cosgrove (ed), *Mappings*, Reaction Books, London 1999, σελ. 100.

Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης

της Χαρίκλειας Χάρη, αρχιτέκτονας

1. Η ανάδυση του βλέμματος και του υποκειμένου

Κάθε πολιτισμός έχει τους δικούς του όρους με τους οποίους αντιλαμβάνεται εκείνο το οποίο αποκαλούμε σήμερα τοπίο. Η ιδέα του τοπίου δεν υπήρχε πάντα και παντού με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή δεν ήταν ταυτόσημη σε όλους τους πολιτισμούς ή σε όλες τις χρονικές στιγμές. Βέβαια όλες οι κοινωνίες έχουν συνειδηση ότι βρίσκονται μέσα σε ένα φυσικό και τεχνητό περιβάλλον, το οποίο αντιλαμβάνονται μέσα από τη *θέαση*, δηλαδή την όραση, αλλά και τις υπόλοιπες αισθήσεις.

Ο Πετράρχης, ένας από τους πρώτους μοντέρνους ανθρώπους, μαρτυρεί «τη σημασία του τοπίου για την ευαίσθητη ψυχή... Η απόλαυση της φύσης είναι γι αυτόν η πλέον επιθυμητή συνοδεία κάθε πνευματικής ενασχόλησης»¹. Στην καταγωγή αυτής της νέας στάσης βρίσκεται ο συνδυασμός της αντικειμενικής επισκόπησης του εξωτερι-

κού κόσμου (δηλαδή του τοπίου) με μια αύξηση της επίγνωσης του υποκειμενισμού, της *αντικειμενικής παρατήρησης* με την *αναβίωση του υποκειμενικού στοιχείου* και της *στομικότητας*. Η διαπλοκή αυτή συνιστά επιτομή των όσων θα ακολουθήσουν και χαρακτηρίζουν ακόμη και σήμερα το βλέμμα μας απέναντι στο τοπίο.

Η ανάβαση του Πετράρχη σ' ένα βουνό της Νότιας Γαλλίας (το Mont Ventoux κοντά στην Αβινιόν) φανερώνει μια νέα συνειδηση και μια νέα στάση απέναντι στη φύση, όπου η ίδια η ανάβαση αποκτά το χαρακτήρα της ανάβασης της ψυχής από το σώμα στο πνεύμα και την κατάκτηση μιας ελευθερίας θέασης. Συγχρόνως ο Πετράρχης διακρίνει την «εικαστική σπουδαιότητα ενός τοπίου από τη χρησιμότητά του», καταξιώνοντας με τον τρόπο αυτό την εργασία στην αγροτική ύπαιθρο.

¹Ένας σύγχρονος μελετητής, ο Denis Cosgrove² συνδέει

κάτω: *Multiplicity, A Journey Through a Solid Sea: Gioia Tauro, 2001-02*

μέση: Claude Monet, Σιδηρόδρομος στην ύπαιθρο, 1870-71, Παρίσι, Musée d'Orsay

δίπλα μέση: Χ. Χάρη, Post Programmed City-Territory: Infrascapae, Ferrara-Rodrigo, 2004

την ιδέα του τοπίου στην ιταλική αναγέννηση με την ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού. Η τοπιογραφία, ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της χαρτογραφίας και του θεάτρου, ήταν ένα απαραίτητο εργαλείο για την πρακτική κατανόηση του χώρου. Συγκεκριμένα η ζωγραφική τοπίου, υποθετώντας την τεχνολογία της προοπτικής δημιουργεί την οπτική ιδεολογία του ρεαλισμού. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της ιδεολογίας συνίσταται στο ότι η προοπτική και η τοπιογραφία δεν είναι απλώς ένας από τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να δει κανείς, αλλά ο αληθινός τρόπος θέασης και όρασης.

Υπ' αυτήν την έννοια, η ρεαλιστική θέαση του τοπίου «συντίθεται και υφίσταται σαν μία στατική εικόνα προς εκτίμηση ή κατανόηση από το υποκείμενο... Η υποκειμενικότητα είναι επεξεργασμένη μέσα από τον καλλιτέχνη και τον θεατή, από αυτούς που ελέγχουν το τοπίο, όχι αυτούς που ανήκουν σ' αυτό».

Η ιδέα ότι ο άνθρωπος μπορεί να κυριαρχήσει στη φύση είναι πολύ παλιά. Τα τοπία της αναγέννησης είναι σιωπηλοί μάρτυρες αυτής της «αποικιοκρατικής στάσης του ανθρώπου».³ Όπως οι πόλεις στο μεσαίωνα,⁴ έτσι και τα τοπία στην αναγέννηση γίνονται σύμβολα των τεχνικών δυνατοτήτων του ανθρώπου. Και από την απεικόνιση μυθολογικών σκηνών ή απλών δραστηριοτήτων του ανθρώπου στη φύση (Ιταλία), περνάμε σε αναπαραστάσεις που συμπεριλαμβάνουν την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής ή τα μεγάλα έργα υποδομής της εποχής (Ολλανδοί). Παρατηρούμε λοιπόν ότι η έννοια του τοπίου ως υποκειμενική θέαση θεσπίζεται μέσω διαφόρων παραγωγικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων και αναπαραστάσεων (κοινωνικών, καλλιτεχνικών, τεχνικών). Οι συνθήκες αυτές καλλιεργούν τη δημιουργία του υποκειμενικού βλέμματος, καθιερώνοντας σταδιακά μια σειρά διαφορετικών κριτηρίων αξιολόγησης του τοπίου. Εκφραστικές γλώσσες, τεχνικές του βλέμματος, επιστημονικές ανακαλύψεις, κοινωνικές και παραγωγικές δομές, δια-

δραματίζουν η κάθε μια το δικό της ρόλο. Τόσο οι απεικονίσεις του τοπίου από τους ζωγράφους της αναγέννησης, όσο και από τους Ολλανδούς, τους Φλαμανδούς και άλλους μετέπειτα τοπιογράφους, πάνω απ' όλα συνιστούν αναπαραστάσεις των σχέσεων που έχουν διαφορετικοί πολιτισμοί με τον κόσμο.

Οι αναπαραστάσεις του τοπίου σταδιακά αποκαλύπτονται σαν μια φυσική σκηνή που διαμεσολαβείται από τις πολιτισμικές δομές. Είναι ταυτόχρονα ένας αναπαριστώμενος και ένας αναπαραστατικός τόπος, σημείο και σημαίνοντο, πραγματικός χώρος και ομοίωμα (simulacrum). Το τοπίο καθίσταται ταυτόχρονα τόπος και ένας τρόπος θέασης: μία συνεχώς μεταβαλλόμενη σχέση και έργο εν προόδω.

2. Η παραγωγή του τοπίου

Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να εστιάσουμε στις σχέσεις που παράγουν το τοπίο. Αν το τοπίο παράγεται μέσα από συγκεκριμένες σχέσεις –και εφόσον οι σχέσεις παραγωγής και το παραγόμενο προϊόν μπορούν να προσδιοριστούν με ευκρίνεια– τότε μπορούμε να υποθέσουμε συμπληρωματικά, ότι το τοπίο είναι και μία μορφή ιδεολογίας. Είναι δηλαδή ένας τρόπος προσεκτικής επιλογής και αναπαράστασης του κόσμου, με στόχο να του προσδώσει ένα συγκεκριμένο νόημα.

Είναι γνωστό ότι οι πρώτοι μεγάλης κλίμακας μετασχηματισμοί του φυσικού τοπίου πραγματοποιούνται με την έλευση της βιομηχανικής επανάστασης. Ο έλεγχος του τοπίου και η ανάπτυξη ροών του αναδεικνύονται σε κυρίαρχο χαρακτηριστικό της βιομηχανικής κοινωνίας. Σταδιακά το τοπίο καθίσταται όλο και περισσότερο παραγωγικό: διαπερατό από ροές, εγγειοβελτιωτικά και αρδευτικά έργα, παραγωγικές επενδύσεις, αγροτικές καλλιέργειες, διάνοξη οδών και έλεγχο των υδάτων. Ο φυσικός γεωγραφικός χώρος αντικαθίσταται από μια επιλεγμένη ιεραρχία ζωνών και την κατάρτιση μιας σειράς προγραμμάτων υποδομών, που αναπτύσσουν ραγδαία τις συνδέσεις ανάμεσα στις περιφερειακές πόλεις, τα μικρά αγροτικά κέντρα και τις μεγαλουπόλεις.

Το τοπίο δεν είναι ένας παθητικός αλλά ένας ενεργός παράγοντας στη συγκρότηση της ιστορίας, λειτουργώντας σαν σύμβολο για τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ανθρώπων που το κατοικούν (ή που συμμετέχουν στην παραγωγή και τη διατήρησή του). Συγχρόνως σαν μια συμπαγή υλική υπόσταση αν δεν κατευθύνει, τουλάχιστον συμμετέχει στις αλλαγές, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Το τοπίο μπορεί επίσης να ειπωθεί σαν έργο, δηλαδή σαν προϊόν της ανθρώπινης εργασίας (το οποίο κατά συνέπεια εμπεριέχει τα όνειρα, τις επιθυμίες και όλες τις αιθαιρείσιες των ανθρώπων και των κοινωνικών συστημάτων που το δημιουργούν). Δηλαδή σαν ένα δραστικό πεδίο που λειτουργεί με τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού διαμεσολαβητή στην περαιτέρω ανάπτυξη ενός τόπου.⁵

Το τοπίο είναι λοιπόν σύνθετο, με πολλαπλές εκφράσεις. Είναι μία «δίνη» μέσα στην οποία ενσωματώνονται και αναμειγνύονται κάθε είδους ιστοί, ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, ζητήματα φύλου και εθνικής κυριαρχίας, νοηματοδοτήσεις, υποκειμενικότητες, αναπαραστάσεις, μορφολογίες του κτισμένου περιβάλλοντος και κοινωνικές χρήσεις.

Το τοπίο χρησιμοποιείται και χρησιμεύει ταυτόχρονα σαν ένας μεσολαβητής και μεσάζοντας, σαν μηχανισμός ενσωμάτωσης και καταλύτης αυτών των διασυνδέσεων και αντιπαράθεσεων. Το τοπίο δεν υπήρξε ποτέ ένα εξωϊστορικό αντικείμενο. «Όπως κάθε παραγόμενο αντικείμενο, το

τοπίο είναι ένα προϊόν στο οποίο η προφανής, και προσωρινά σταθερή μορφή του, γίνεται προσωπείο των παραγωγικών δεδομένων και του status των κοινωνικών σχέσεων» (...). Κατά συνέπεια το τοπίο είναι ένα απόσπασμα του χώρου και μία ολοκληρωμένη μορφή του συγχρόνως. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κατακερματισμένο κόσμο τους, παρατηρώντας τον σαν ένα όλο, μέσα από την αναζήτηση σημασιών και συσχετίσεων».⁶

Ο Georg Simmel υποστηρίζει στη Φιλοσοφία του τοπίου, ότι ενώ το τοπίο οργανώνεται σαν ένα κλειστό οπτικό πεδίο, γίνεται αντιληπτό σαν μια ενότητα που καθορίζεται από την επιλογή μιας συγκεκριμένης θέσης παρατήρησης. «Το ότι προσέχουμε μεμονωμένα το κάθε ένα από αυτά (τα μεμονωμένα φυσικά χαρακτηριστικά του) ή τα βλέπουμε ταυτόχρονα, δεν σημαίνει ότι έχουμε συνείδηση πως αντικρίζουμε ένα "τοπίο". Μάλλον συμβαίνει το αντίθετο, αφού ένα τέτοιου είδους μεμονωμένο περιεχόμενο του

οπτικού πεδίου δεν μπορεί να δεσμεύσει τις αισθήσεις μας. Η συνείδησή μας πρέπει να αποκτήσει μια νέα ολότητα, κάτι το ενιαίο, το οποίο να υπερβαίνει τα στοιχεία, να μην είναι προσδεδμεμένο στις ξεχωριστές τους σημασίες και να μη συντίθεται από αυτά κατά τρόπο μηχανικό. Μόνο τότε προκύπτει ένα τοπίο».⁷

Σήμερα βέβαια μπορούμε με άνεση να υποστηρίξουμε ότι αν όλοι αναγνωρίζουμε και κατανοούμε ένα τοπίο, δεν είμαστε όλοι ίσοι απέναντι στις διαδικασίες εγγραφής και παραγωγής του – ούτε απέναντι στη διαχείριση των σημασιών του. Ωστόσο όλες οι αναπαραστάσεις του τοπίου συνιστούν ακριβώς μια απόπειρα δημιουργίας μιας κατακερματισμένης ολότητας του περιβάλλοντος, στην οποία αναφέρεται ο Simmel.

Παρά τον κατακερματισμό, την αποσπασματοποίηση και τη διαφορετικότητα, τα συνεχόμενα ρεύματα μετακίνησης και τις μεταλλάξεις της κοινωνικής ζωής, αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο μας σαν μια κοινωνική ολότητα που μοιάζει παγκόσμια.

Η Sharon Zukin υποστηρίζει ότι το τοπίο «υποδηλώνει το συνολικό πανόραμα αυτού που βλέπουμε: ταυτόχρονα το τοπίο των ισχυρών (ναοί, εργοστάσια, δημόσια κτίρια, ουρανοξύστες)» και το υποστηρικτικό, εξαρτημένο, άναρχο και ανθεκτικό «τοπίο των ανίσχυρων (το μικρό εκκλησάκι, οι παραγκουπόλεις και οι πολυκατοικίες)». Η Zukin διατηρεί τα δύο αυτά τοπία σε μια αυτονομία, αποσυνδέοντας την «υψηλή κουλτούρα» της παραγωγής και τη συμβολική της ανάπτυξη, από τη «χαμηλή» και «ανίσχυρη» ακεραιότητα του «ανώνυμου» τοπίου (καθολοποιημένη γλώσσα). Στην πραγματικότητα όμως κάθε «τοπίο» εξαρτάται από το άλλο. Η παραγωγή ενός τοπίου (όπως το βιομηχανικό, ή το μετα-βιομηχανικό) προϋποθέτει τη διαρκή παραγωγή και αναπαραγωγή τοπίων σε άλλους τόπους και ως επί το πλείστον με διαφορετικούς κοινωνικούς όρους. Η διαδικασία αυτή περιγράφει τη σύγχρονη συνθήκη του τοπίου εντός της οποίας δρούμε όλοι μας.

Σημειώσεις

1. Μπούρκχαρτ, Γιάκομπ (1997): *Ο πολιτισμός της αναγέννησης στην Ιταλία*. Μτφρ. Μ. Τοπάλη. Αθήνα: Νεφέλη, σσ. 204-205.
2. Gosgrove, Denis, Daniels, Stephen (ed.): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge University Press. 1990. σ. 115.
3. Lorzing, Han (2001): *The Nature of Landscape: A Personal Quest*. Rotterdam: 010 Publishers. σ. 45.
4. Ο Αμβρόσιος Λορενσέτι (Σχολή της Σιένα), θεωρείται δημιουργός του νατουραλιστικού τοπίου και του φανταστικού πανοράματος των πόλεων, όπου πρώτη φορά το αστικό τοπίο αποκτά σημαντική θέση.
5. Mitchell, Don (2000): *Cultural Geography, A Critical Introduction*. Oxford; Massachusetts: Blackwell. σ. 93.
6. Mitchell, ό.π.
7. Simmel, Georg: *Η φιλοσοφία του τοπίου*, Μτφρ. Γ. Σαγκριώτης. Επιμέλεια: Δ. Καβαθάς, Εισαγωγή: Ν. Δασκαλοθανάσης. Αθήνα: Ποταμός.

Σχεδιάζοντας το τοπίο. Τα δομικά σχήματα του φυσικού

του **Κώστα Μωραΐτη**, αρχιτέκτονα, επίκ. καθηγητή ΕΜΠ

Η αρχιτεκτονική τεχνική σχεδίαση και η διαμόρφωση του τοπίου

Πρέπει να εξηγήσουμε, πως η ουσιαστική συμμετοχή των αρχιτεκτόνων στο σχεδιασμό του τοπίου, συνδέεται ανάμεσα στ' άλλα, με την ανάπτυξη και την ιδιαίτερη χρήση εκ μέρους τους, του σχεδιαστικού τρόπου παράστασης. Αξίζει εν προκειμένω να αναφερθούμε τόσο στην εξοικείωση των αρχιτεκτόνων σε τρόπους σχεδιαστικής παρουσίασης, κοινούς και σε άλλες τέχνες, όσο και στην εμπειρία ενός ιδιαίτερου τρόπου σχεδιαστικής απεικόνισης, ο οποίος αναφέρεται με έμφαση στην τεχνική περιγραφή των δομικών κατασκευών.

Αυτή την ιδιαίτερη, «αρχιτεκτονική» σχεδιαστική απεικόνιση, θα τη συσχετίσουμε εξ αρχής με τις παραστατικές συνθήκες της τομής, κατακόρυφης ή οριζόντιας και της ορθής προβολής, επιμένοντας στο γεγονός πως επιτρέπει ακριβείς μετρήσεις. Πως επιτρέπει άρα, πέρα από την απόδοση ποιοτικών στοιχείων, την κεντρική για την πραγματοποίηση των κατασκευών δυνατότητα της ποσοτικοποίησης των προτάσεων.

Αυτή η ιδιαίτερη, «αρχιτεκτονική» σχεδιαστική απεικόνιση αντιστοιχεί ακριβέστερα σε ένα σύστημα από παραστάσεις, προορισμένες να προσφέρουν συμπληρωματικές μεταξύ τους προσεγγίσεις των κατασκευαστικών δεδομένων. Συμπληρωματικές μεταξύ τους προσεγγίσεις, σε διαφορετική κλίμακα απόδοσης και με διαφορετική κατά περίπτωση έμφαση χαρακτηριστικών.

Η πολιτιστική πρόθεση του σχεδιασμού και ο σχεδιαστικός έλεγχος του τοπίου

Ξεκινώντας το διάλογο για το σχεδιασμό του τοπίου θεωρούμε προφανές πως ο σχεδιασμός αυτός, όπως και ο οποιοσδήποτε σχεδιασμός, δεν καταγράφει απλά μορφές πραγμάτων – αποδίδει ταυτόχρονα μορφή στις απόψεις της κοινότητας γι' αυτό που σχεδιάζεται. Με άλλα λόγια οι απόψεις μας για τα πράγματα, εν προκειμένω για το τοπίο, επηρεάζονται και καθορίζονται από τα μέσα του σχεδιασμού.

Η προηγούμενη διαπίστωση είναι γενικά αποδεκτή, οποιοδήποτε και αν είναι το αντικείμενο του σχεδιασμού. Αποβαίνει όμως συνταρακτικά αποκαλυπτική όταν αναφερόμαστε στο τοπίο – και αυτό γιατί στο εύρος του όρου «τοπίο» περιλαμβάνεται με έμφαση ο σχεδιασμός του φυσικού τόπου, όπως και ο σχεδιασμός όλων εκείνων των κατασκευών, οι οποίες έχοντας βρεθεί εκτός της πολιτιστικής διαχείρισης, επιστρέφουν σε συνθήκες μη ελεγχόμενες.

Στην περίπτωση του σχεδιασμού του φυσικού τόπου, έχουμε εμφανέστατη την επιβολή ενός συστήματος ελέγχου, απέναντι σε ό,τι εξ ορισμού δηλώνεται ως «αυτοφύες», ως αυθύπαρκτο, ως πέραν δηλαδή του πολιτισμού υφιστάμενο.

Ας επαναλάβουμε τη διαπίστωση, διατυπώνοντάς την με διαφορετικό τρόπο. Ο ορισμός ήδη του «τοπίου», ως πολιτιστικής αναφοράς στο φυσικό τόπο, υπονοεί τη συν-

θήκη του σχεδιασμού. Είτε αυτός ο σχεδιασμός αναφέρεται σε γραφικές αποδόσεις είτε σε άλλον τύπο προγραμματισμού, επιχειρεί να επιβάλλει ελεγκτικούς κανόνες, σε ό,τι θεωρείται πως δεν εμπίπτει στον ελεγχόμενο πολιτιστικό τόπο.

Προφανώς οι όροι αυτού του σχεδιασμού, είτε μέσω γραφικών παραστάσεων είτε μέσω άλλων εκφραστικών μορ-

φωμάτων, παραπέμπουν σε διαδικασίες αξιολογικής πρόσληψης, αφαιρετικής επιλογής και δομικής οργάνωσης. Στα πλαίσια αυτών των διαδικασιών επιμένουμε σε τρία συνθετικά πρότυπα, που αφορούν τρεις διαφορετικούς τρόπους συσχέτισης του φυσικού τόπου με τη δομική, σχεδιαστική επεξεργασία.

Τρία πρότυπα σχεδιασμού του τοπίου

Το πρώτο συνθετικό πρότυπο αναφέρεται στη μεταφορά στον φυσικό τόπο, της λογικής του περικλειστού κτιριακού κελύφους. Αρχή που περιγράφεται με το εποπτικό υπόδειγμα του «δωματίου», της «stanza» των κήπων της Αναγέννησης και με τα συγγενή παραδείγματα των κήπων του Βαροκου.

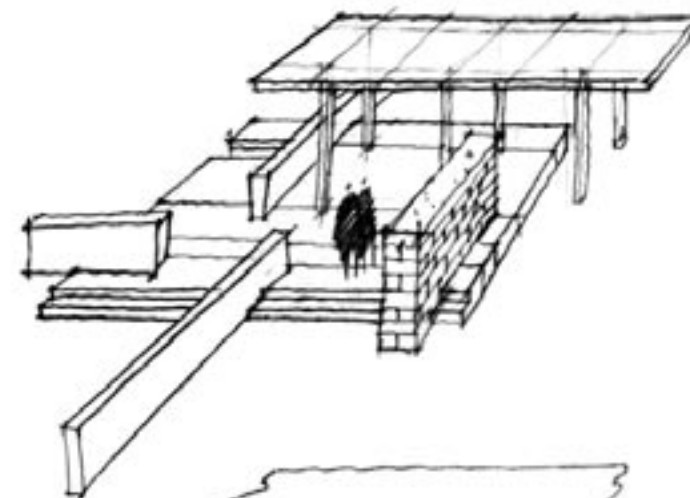
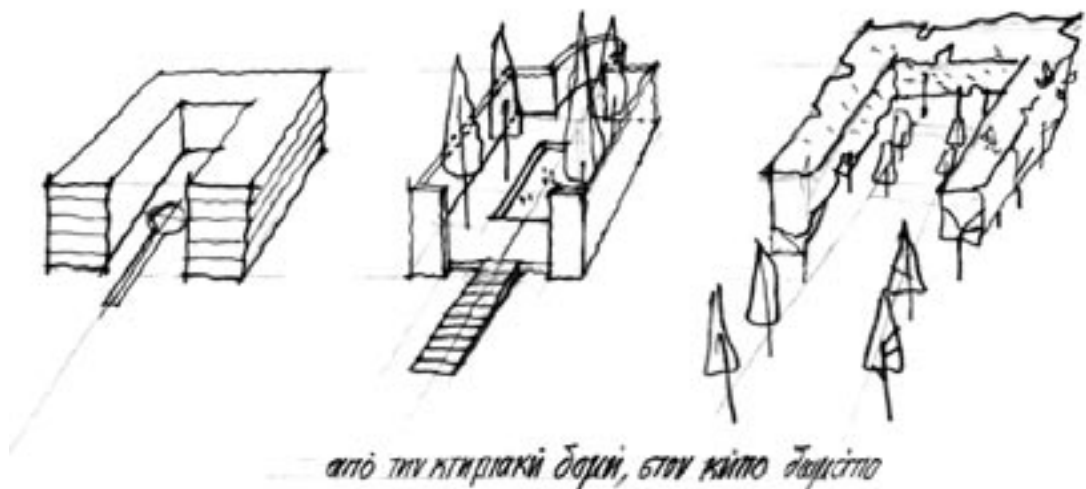
Το δεύτερο συνθετικό πρότυπο αναφέρεται στην αντίληψη του ανοικτού πεδίου, των μεγάλων γεωγραφικών εκτάσεων, όπως καταγράφονται από τη ζωγραφική παράσταση του τοπίου, από τον 17ο ήδη αιώνα. Αντίληψη, η οποία επεκτείνεται και στις διαμορφώσεις του τοπίου και η οποία αναφέρεται με έμφαση στο πρόβλημα του αντιληπτικού βάθους – άρα στην οργάνωση του γενικότερου τοπιακού «υποβάθρου», πάνω στο οποίο προβάλλονται τα άλλα επιμέρους στοιχεία.

Το τρίτο τέλος συνθετικό πρότυπο, αναφέρεται στην αντίληψη του ανοικτού συνεχούς χώρου, όπως προβάλλεται από την επεξεργασία της ανοικτής μοντέρνας κτιριακής κατασκευής, επιμένοντας με έμφαση στην κατάργηση της κλειστότητας – άρα διανοίγοντας και αυτό ακόμη το κτίριο με όρους τοπιακής συνέχειας.

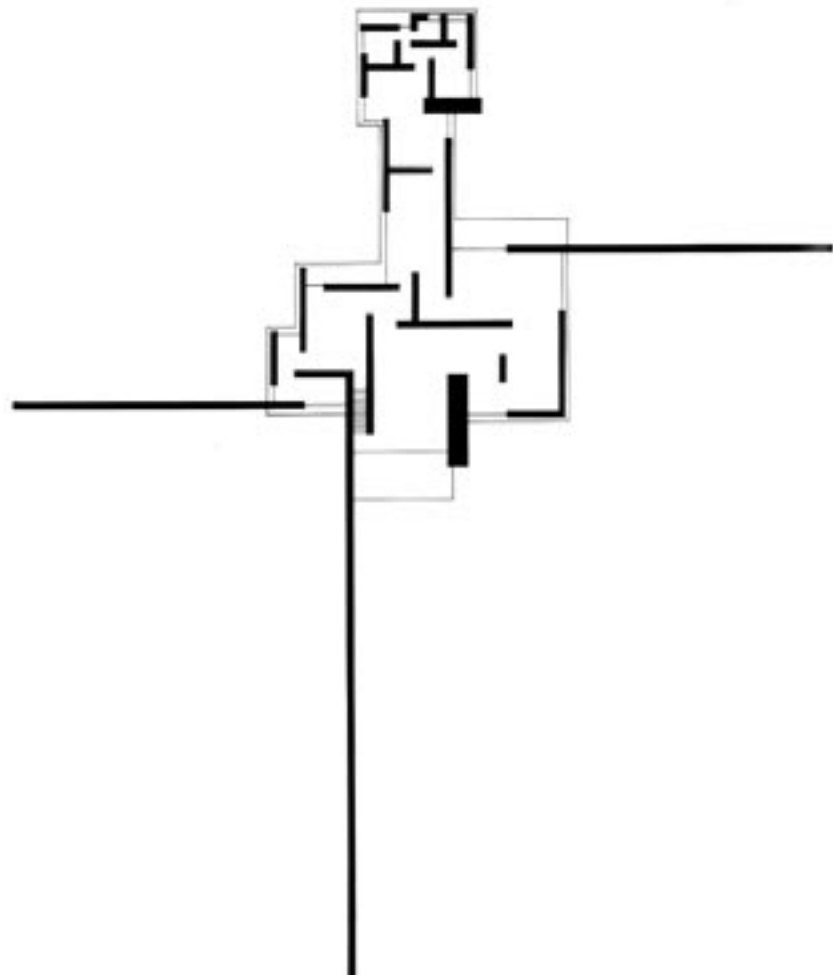
Η συγκρότηση συνθετικών σχημάτων και η ενιαία υπαγωγή των αρχιτεκτονικών και των τοπιακών συνθέσεων στους όρους της σχηματοποίησης

Στο τρίτο από τα προηγούμενα, εγγύτερο στις μέρες μας συνθετικό πρότυπο, όπως και στο απώτερο πρώτο πρότυπο, γίνεται φανερό πως τα μέλη του σχεδιασμού, «σκληρά» κατασκευαστικά ή ηπιότερης φυσικής προέλευσης, μπορούν να εναλλάσσονται, υπακούοντας με ανάλογο τρόπο σε συνθήκες γενικότερης χωρικής οργάνωσης. Η παρατήρηση αυτή φαίνεται πως μπορεί να αποτελέσει την αφητηριακή θέση μιας νεοτερικής θεώρησης για τον τοπιακό σχεδιασμό, όπως αυτός παρουσιάζεται για παρά-

δίπλα πάνω: Η ανάδειξη του τοπιακού βάθους.
Humphry Repton, Tatton Park, Cheshire, 1792

συνθέσεις με εναλλαγή φυσικών κ' εδαφικών δομικών στοιχείων

πάνω: Η ζωγραφική σύνθεση του Theo. van Doesburg και η κάτοψη από την κατοικία του Mies van der Rohe, χρησιμοποιούνται ως συγκρίσιμα υποδείγματα συνθετικής αναφοράς, από τον κηποτέκνη James Rose (1938)

δίπλα κάτω: Δομικά σχήματα για μια παρέμβαση τοπίου (Το σκαρίφημα για την Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου, σχεδιάστηκε από το συγγραφέα. Αναφέρεται στο έργο, «Πάρκο Πολυτεχνειούπολης Ζωγράφου», που μελετήθηκε με πολιτικό υπεύθυνο τον Α. Κορωναίο καθ. ΕΜΠ και τεχνικό υπεύθυνο τον Α. Βεζύρογλου, αρχιτέκτονα-πολεοδόμο Τ.Υ.ΕΜΠ. Η μελέτη περιβάλλοντος ολοκληρώθηκε από τον καθ. ΕΜΠ Κ. Κασσιό, η υδρολογική μελέτη από την Λ. Βαμβακερίδου, λεκ. Στην αρχιτεκτονική μελέτη συμμετείχαν οι αρχιτέκτονες Κ. Μωραΐτης, Δ. Σκούφος, Π. Νικολαΐδης, Γ. Ατσαλάκης, Ε. Κούτρα, Δ. Τριανταφύλλου)

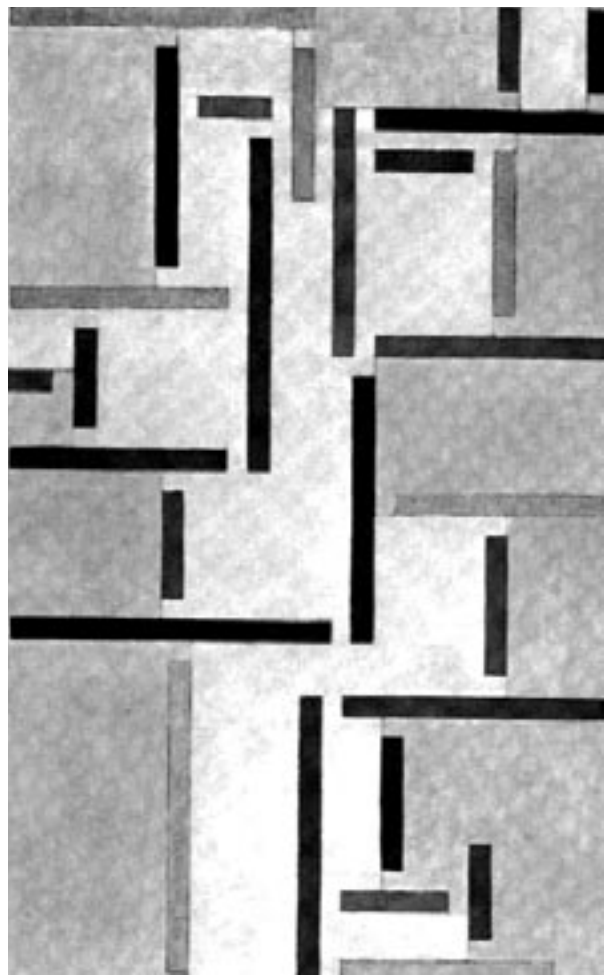
δείγμα στη σύγκριση, που επιχειρεί ο τοπιότεκνης James Rose ανάμεσα στην «Εξοκική κατοικία με οπτοπλινθοδομή» του Mies van der Rohe και στον πίνακα «Ρυθμός του Ρώσι-κου χορού» του Theo van Doesburg.¹

Η σύγκριση των δυο υποδειγμάτων και η προσπάθεια μεταφοράς τους στο σχεδιασμό ενός κήπου μπορεί να ολοκληρωθεί, αν και τα δυο υποδείγματα αντιμετωπιστούν, ως συνθετικά πρότυπα, απαλλαγμένα από τη συγκεκριμένη δομική-υλική ή δομική λειτουργική ιδιαιτερότητά τους. Μπορούν τότε να αποτελέσουν γενικά συνθετικά «σχήματα», που χαρακτηρίζονται από αφαιρετική δομική συνέπεια, εν προκειμένω από την περιγραφή ενός αφαιρετικού γεωμετρικού συστήματος συσχετισμών.

Η πρώτη σημαντική παρατήρηση επομένως, προορισμένη να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζουμε το τοπίο, εισάγει τον όρο «σχηματοποίηση».² Σχεδιάζουμε υποβάλλοντας το φυσικό σε αφαιρετικές επιλογές προβολής των δομικών εκείνων χαρακτηριστικών τα οποία μας ενδιαφέρουν, σε βάρος εκείνων που θεωρούμε ως λιγότερο σημαντικά.

Ως πρώτη άσκηση μύησης στα σχήματα του τοπίου ας θεωρήσουμε την προσπάθεια κατανόησης και σχεδιασμού μιας οργανωμένης έκτασης γης. Το παράδειγμα προσφέρει την πρακτική ευκαιρία σχολιασμού, όσο και την ευκαιρία μιας γενικότερης μεταφορικής θεώρησης.

Η άρση, το όργωμα, αποτελεί μια από τις πρώτες πράξεις κατοίκησης του «απολιτιστού» τόπου, υπαγωγής του στην κατηγορία του τοπίου. Αυτή η συνθήκη εξημέρωσης αντιστοιχεί όμως στην επιβολή μιας πρωτογενούς γεωμε-

τρίας παραλλήλων γραμμών. Ένα σχεδιασμένο κομμάτι οργανωμένης γης, αναφέρεται λοιπόν στην παραλληλία των γραμμών –εκτός εάν το νοητικό αυτό σχήμα υποχρεωθεί να συναντήσει το πραγματικό εμπόδιο– ένα βράχο, ένα δέντρο. Η κανονικότητα των γραμμών τότε διαταράσσεται, παραπλέοντας το στοιχείο που αμφισβητεί τον έλεγχό τους.

Πώς παράγω τη σχηματοποίηση των φυσικών δεδομένων, πώς τη μεταβάλλω όταν οι πραγματικές συνθήκες αλλάζουν;

Στην περίπτωση των υψομετρικών καμπυλών το πολιτιστικό σχήμα υποκαθιστά τις διαταραχές του ανάγλυφου και τις ποιοτικές τους υλικές ιδιαιτερότητες, με τον κανόνα των επάλληλων τομών του εδάφους – από ισαπέχοντα μεταξύ τους επίπεδα, παράλληλα προς το οριζόντιο. Αυτός ο τρόπος σχηματικής παράστασης, δηλώνει μια θεμελιώδη για τον τεχνικό πολιτισμό μας συνθήκη ερμηνείας, παρουσίωσης και επεξεργασίας του ανάγλυφου του εδάφους. Σπουδαστές αρχιτεκτονικής με έχουν διδάξει εντούτοις, πως η συνθήκη αυτή μπορεί να υποκατασταθεί από ισαπέχοντα κατακόρυφα επίπεδα – παράγοντας έναν τρόπο παράστασης, ο οποίος δεν διευκολύνει ίσως μετρήσεις πεδίου, μπορεί όμως να αποδώσει σε συνθήκες προπλάσματος, την ποιότητα απόκρημνων εδαφών.

Οι συνθήκες σχηματοποίησης στηρίζουν επομένως την επιτυχία τους στη δομική τους καταλληλότητα. Στη δυνατότητα αναγνώρισης και επιλογής εκείνων των χαρακτηριστικών που πρώτιστα εξυπηρετούν το συνθετικό στόχο. Που πρώτιστα συνεισφέρουν τα χαρακτηριστικά εκείνα

του υλικού, φυσικού υποβάθρου, που κρίνονται απαραίτητα για την δομική-κατασκευαστική συγκρότηση της πρότασης, όπως και τα χαρακτηριστικά εκείνα που εκφράζουν την δομική-νοητική ιδιαιτερότητα της πρότασης.

Τα σχήματα σύνθεσης του τοπίου, ως δομικές οργανώσεις ενεργημάτων

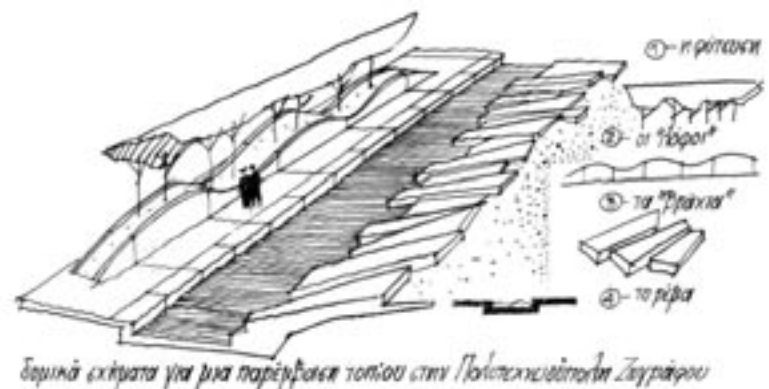
Έτσι το σχήμα είναι τα νοητικό εκείνο μέσο, το νοητικό ενδιά-μεσο, το οποίο μου επιτρέπει να υπαγάγω ένα στοιχείο της αντίληψης του τοπίου, κάτω από μια έννοια, που μου επιτρέπει να συσχετίσω δηλαδή την εμπειρική μου εποπτεία, με την έννοια.³

Η εμπειρική εποπτεία ενός δένδρου, για παράδειγμα, μπορεί να καταστεί κατά κάποιον τρόπο ομοειδής με την έννοια της κατακορυφότητας και να ταυτιστεί έτσι σχηματικά με έναν κίονα, ένα υποστυλώμα. Αυτό γίνεται δυνατό με τη μεσολάβηση μιας νοητικής παράστασης, την οποία αποκαλούμε «κατακόρυφο ευθύγραμμο τμήμα» και η οποία είναι ένα σχήμα, ένα γεωμετρικό εν προκειμένω σχήμα.

Τα σχήματα με την έννοια αυτή αποτελούν μεσολαβήσεις, οι οποίες μετέχουν από τη μια πλευρά στη νόηση και από την άλλη στην αίσθηση. Στον σύγχρονο ψυχολόγο και επιστημολόγο Jean Piaget, τα σχήματα αποτελούν αφαιρετικές παραστάσεις, που εμφανίζονται ως αποτελέσματα του διαλόγου, της διαλεκτικής σχέσης, ανάμεσα στον κόσμο της εποπτείας και στον κόσμο των εννοιών.

Μπορούμε επομένως να θεωρήσουμε πως η αντίληψη και η επεξεργασία του φυσικού τοπίου εμφανίζεται ως προνομιακός χώρος για το σχολιασμό της διεργασίας της σχηματοποίησης. Εκεί το νοητικό μπορεί να εφαρμοστεί πάνω στο φυσικό. Προσέγγιση η οποία βέβαια ισχύει και για τους αστικούς δομικούς σχηματισμούς.

Αν επιχειρήσουμε να ερευνήσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια την άποψη του Jean Piaget θα καταλάβουμε όμως πως το «σχήμα», «schema»⁴ υπερβαίνει το συγκεκριμένο κάθε φορά μορφικό πρότυπο, περιγράφοντας ένα τρόπο συμπεριφοράς ή ένα τρόπο αντίδρασης, που διαθέτει τη λειτουργικότητα κανόνα και ο οποίος αποτελεί, περισσότερο από πρότυπο παράστασης, πρότυπο πράξης. Δημιουργείται με τη δοκιμασία του ατόμου σε συγκεκριμένη δράση και μπορεί να γενικευθεί και σε άλλες καταστάσεις. Με την έννοια αυτή, το σχήμα καθίσταται συνώνυμο της ενεργητικά θεωρούμενης «δομής». Παρουσιάζεται ως

οργανωμένη ολότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από δυνατότητες αυτορρύθμισης.⁵ Είναι ικανή αφ' ενός για αφομοίωση στοιχείων που ανήκουν σε άλλα σχήματα ή για συνδυασμό με αυτά προκειμένου να σχηματίσουν ένα όλο και πιο πολύπλοκο σύστημα. Αφ' ετέρου είναι ικανή για συμμόρφωση, «accommodation», μέσω της διαφοροποίησής της, προκειμένου να προσαρμοστεί σε αντικείμενα που έχουν νέα χαρακτηριστικά.

Μπορούμε να εξηγήσουμε έτσι, πως η έννοια του «εγκλεισμού» παραπέμπει τόσο στο κτηριακό κέλυφος όσο και στον συνθετικό εγκλεισμό του φυτικού φράγματος, εναλλάσσοντας τις υλικές ποιότητες των δομικών στοιχείων, αφού κύριο στοιχείο δεν είναι μόνο η ιδιαίτερη κάθε φορά υλικότητα, αλλά επίσης η οργανωτική, δομική πράξη, θεωρούμενη ως αφαιρετικός, παραστατικός κανόνας.

Με ακόμη πιο ενδιαφέροντα τρόπο μπορούμε να παρακολουθήσουμε πως ο «εγκλεισμός», ως τρόπος χωρικής συμπεριφοράς, υποκαθίσταται από τη «χωρική συνέπεια», σε μια συγκεκριμένη περιοχική δομικών δράσεων, στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Η υποκατάσταση αυτή, παρασύρει μαζί της ανάλογα δομικά σχήματα άλλων συνθετικών περιοχών, τις παλιότερες συνθήξεις σχηματοποίησης του τοπιακού σχεδιασμού, αφού ο τοπιακός σχεδιασμός αφομοιώνει δομικές συνθετικές πρακτικές, από την αρχιτεκτονική ή την αφαιρετική ζωγραφική και συν-μορφώνεται δομικά προς αυτές.

Σχήματα χρονικής οργάνωσης: Βιολογική ενόραση και τοπολογικοί σχηματισμοί

Στην περίπτωση του τοπίου η απάτηση των σχημάτων να ξεπεράσουν τη στατική γεωμετρική τους παρουσία και να δηλώσουν χρονικές προσεγγίσεις δυναμικές, υποβάλλεται βέβαια κατά αρχήν από τη δράση δυνάμεων φυσικών. Αν η προσπάθεια να περιγραφώ σε ένα τοπογραφικό σχέδιο-ομα μια οργανωμένη έκταση σημαίνει να παγιώσω σε στατικό σχήμα τα χαρακτηριστικά της, τότε το να αντιληφθώ βαθύτερα τις διεργασίες που την αφορούν, οδηγεί στην αναγνώριση της ζωής της, που αναπτύσσεται στο χρόνο.

Ο γεωμετρικός έλεγχος του φυσικού τόπου, από την τοπιτεχνία των προηγούμενων ιστορικών περιόδων, μπορεί να θεωρηθεί με την έννοια αυτή εκδήλωση τερατώδους πολιτιστικής αλαζονείας. Αλαζονείας, η οποία εντούτοις δεν θα είχε ολοκληρώσει τις κατασκευαστικές της προσπάθειες, αν πίσω από τα παγιωμένα σχήματα οι αρχιτέκτονες τοπίου του ευρωπαϊκού παρελθόντος δε διέθεταν μια λιγότερο προβλεπόμενη από τους ιστορικούς, βαθιά όμως τεχνική και «περιβαλλοντική» γνώση.⁶

Προσεγγίζοντας σε νεότερες περιόδους, η ανάπτυξη των φυσιογνωστικών επιστημών, όπως και η ρομαντική ευαισθησία του 18ου και 19ου αιώνα, διαπαιδαγωγούν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό σε μια «φυσικότερη» αποδοχή των όρων ζωής του – η οποία αποτελεί αναγκαστικά μια αντίληψη χρονικής ευαισθησίας. Αντίληψη χρονικής ευαισθησίας, που καθίσταται τόσο οξύτερη όσο περισσότερο πλησιάζουμε στην εποχή μας.

Ας μην επιμείνουμε αναλύοντας τους πολλαπλούς, αλληλοεμπλεκόμενους τρόπους με τους οποίους φιλοσοφικός στοχασμός, επιστημονικές θεωρήσεις και καλλιτεχνικές παραστάσεις αποδίδουν την χρονική μας ενόραση. Ας επισημάνουμε απλά πως η περιγραφή του φυσικού, η παράστασή του και η συνθήκη διαμόρφωσής του, καθορί-

Από την επικαιρότητα του σχεδιασμού τοπίου

της **Μαίρης Ανανιάδου-Τζημοπούλου**, αρχιτέκτονας τοπίου DPLG, Δρ. Π.Σ. ΑΠΘ, καθηγήτρια Τμ. Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ

ζονται σε πολλές περιπτώσεις στις μέρες μας από την απόδοση του χρόνου – συνθήκη η οποία περιγράφει έναν τέταρτο τρόπο σχεδιασμού του τοπίου.

Η πρώτη αιτία αυτής της χρονικά ευαίσθητης επιλογής αφορά βέβαια τη διαπίστωση πως το τοπίο προσφέρει ακριβώς την εκτεταμένη περιοχή όπου ο χρόνος –ο περιβαλλοντικός χρόνος– αποκαλύπτεται. Ως ημερήσια μεταβολή, ως εποχιακή συνθήκη, ως ευρύτερος κύκλος ζωής, θανάτου και γέννησης, το τοπίο υποδέχεται τις φυσικές διαφοροποιήσεις. Έτσι το τοπίο αποβαίνει το ιδανικό πεδίο για να αντιληφθούμε την έκφραση δυνάμεων κάθε λογής, να παρατηρήσουμε το αποτέλεσμα της επιρροής τους και να εξετάσουμε τη δυνατότητα ενσωμάτωσής τους στο σχεδιασμό μας. Στο παράδειγμα των Ολλανδών Vista, η στρατηγική ανάπλασης στο τοπίο των ολλανδικών polder, που περιγράφεται με τον τίτλο «Uit de klei Getrokken», «Φτειαγμένη από πηλό», αντιστοιχεί σε μια βιολογική αντίληψη της ανάπτυξης του φυσικού υποβάθρου.

Σε μια άλλη περιοχή της σύγχρονης σκέψης, τα τοπολογικά μαθηματικά επιλέγουν να ονομάσουν «τοπίο»,⁷ το πεδίο εκείνο, που διαχέει χωρικά τις μεταβολές που συμβαίνουν στην επιφάνειά του. Καθώς η τοπιακή επιφάνεια χαρακτηρίζεται από αναστατώσεις του φυσικού ή του δομικού της ανάγλυφου, ένα σημειακό σώμα, που πέφτει πάνω της τείνει να κινηθεί. Οι κυματισμοί επομένως του εδάφους, οι εξάρσεις ή οι κοιλιότητές του, οι λόφοι ή οι πεδιάδες του, ακόμη και αν δεν εκλύουν ενέργεια ώστε να κινηθούν οι ίδιοι, υπονοούν μια δυναμική κίνηση. Υπονοούν επίσης τη συνεχή επιρροή δυνάμεων πάνω στην επιφάνεια του εδάφους, έτσι ώστε να παραχθεί μετά από αιώνες δράσης, το σημερινό περίπλοκο τοπιακό μόρφωμα.⁸

Η υπόθεση πως προέρχεται από την επενέργεια δυνάμεων και η άμεση διαίσθηση δυνάμεων, που μπορούν να εκδηλωθούν σε αυτό, φαίνεται πως καθιστούν το τοπίο ένα από τα πλησιέστερα εποπτικά υποδείγματα των μεταβολών που εξετάζει η τοπολογία.⁹ Από την άλλη πλευρά οι τοπολογικές επιφάνειες, που οι παραμορφώσεις του σχήματός τους προκαλούνται από την επενέργεια δυνάμεων συμπεριφέρονται ως επιφάνειες τοπίου.

Για τους λόγους αυτούς ίσως η αναδίπλωση μιας κτηριακής επιφάνειας, φαίνεται ικανή να ευνοήσει την κατάργηση της κλειστότητας του κτιρίου, ως αντικειμένου και ακολουθώντας τη συνέχεια του εδάφους, να το εντάξει σε έναν ευρύτερο, τοπιακό σχηματισμό – συνεχή και ευκίνητο.¹⁰

Σημειώσεις

1. Πρβλ. M. Trieb: «Axioms for a modern landscape», από M. Trieb (επι.): *Modern landscape Architecture: A critical Review*. Cambridge, 1993, σελ. 40, 42, 43.
2. Για την εμβάθυνση στη χρήση του όρου οφείλω να ευχαριστήσω τους μεταπτυχιακούς σπουδαστές που παρακολούθησαν, από το ακαδ. έτος 2001-2002 και μετά, την κατεύθυνση «Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός», του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», που οργανώνεται από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Ιδιαίτερα την κα Ε. Θεοδοκιάτου.
3. I. Kant: *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1979, (Τομ.2).
4. Πρβλ. P. G. Richmond: *Εισαγωγή στον Piaget*. Εκδ. Υποδομή, Αθήνα, 1980. Σελ. 103-107.
5. Πρβλ. J. Piaget: *Στροκτουραλισμός*. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1975. Σελ. 74-76.
6. Η χρήση του όρου είναι σίγουρα πρωθύτερη και ίσως αμφισβητήσιμη, αφού πολλές από τις παλαιότερες τοπιακές διαμορφώσεις επεμβαίνουν με ακραία ένταση στο φυσικό τους υπόβαθρο. Εντούτοις προσωπικότητες της ευρωπαϊκής ιστορίας του τοπίου, υπήρξαν σημαντικόι φυσιογνώστες και φυτοτέχνες. Ο André le Nôtre, για παράδειγμα, η κορυφαία μορφή των τοπιακών διαμορφώσεων της περιόδου του baroque, δεν είχε μόνο σημαντική καλλιτεχνική παιδεία. Διέθετε υψηλές οργανωτικές ικανότητες, βαθιά γνώση της αρχιτεκτονικής, συνεργάστηκε με κορυφαίους τεχνικούς της εποχής του και επιπλέον υπήρξε αξιολογίστατος φυτοτέχνης τρίτης γενεάς.
7. Στο τοπιακό μοντέλο που περιγράφει ο René Thom. Πρβλ. G. Lynn: *Animate Form*. Princeton, 2001. Σελ. 28.
8. Πρβλ. τις διπλωματικές εργασίες στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ – Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός των Ε. Κούτρα: *Συνέχεια, Ροή και Μορφικοί Μετασχηματισμοί*. Αθήνα, 2003 και Γ. Τσολάκη: *Τοπολογικοί Μετασχηματισμοί και Διαδραστικά Κτίρια*. Αθήνα, 2004.
9. Των μεταβολών δηλαδή εκείνων οι οποίες παραμορφώνουν με τρόπο ελαστικό μια ευκλείδεια επιφάνεια, χωρίς όμως να τη σκίζουν ή να την τεμαχίζουν.
10. Πρβλ. Χριστοφιλοπούλου, Σταυρούλα: *Η κτηριακή αρχιτεκτονική ως Σχηματισμός Τοπίου. Landscape Formation one*. Διπλωμ. Εργασία στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός. Αθήνα, Οκτ. 2003.

Το τοπίο είναι μια έννοια που προσδιορίζεται δύσκολα και το περιεχόμενό της συχνά ποικίλει ανάλογα με τους τρόπους προσέγγισης για την κατανόησή του. Είναι ένας χώρος εκτός συγκεκριμένης κλίμακας ή γεωγραφίας, που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται ή διαμορφώνει σύμφωνα με τα μέσα, τις επιθυμίες και τις επιδιώξεις του. Είναι χώρος οικειοποιημένος, κωδικοποιημένος, που έχει υποστεί χρήσεις, συνθήσεις, ρυθμίσεις, που δεν είναι προπαντός ελεύθερος και σε καμία περίπτωση κενός. Είναι αποτέλεσμα σχέσεων ανάμεσα σε οικονομικές δραστηριότητες, κοινωνικές δομές, πολιτιστικές αξίες καθώς και το φυσικό τους υπόβαθρο που μεταβάλλεται στο χρόνο. Είναι χώρος δυναμικός με τον άνθρωπο δράστη και επηρεαζόμενο, όχι θεατή, παράγοντα δημιουργίας, κοινωνικά και λιγότερο άμεσα ατομικά.

Είναι ο καθρέφτης και διαβάζεται ως η ζωντανή καταγραφή της ζωής και του πολιτισμού. Αποτελεί ταυτόχρονα πεδίο καθημερινότητας, αλλά και πλαίσιο συμβολικό, υποδομή του φανταστικού.

Το να συνδέσει κάποιος το τοπίο με την ομορφιά, την ευχαρίστηση και την απόλαυση, είναι σήμερα μια ιδέα δυναμική, ρεαλιστική και επίκαιρη. Είναι η ιδέα ότι η διαμόρφωση του χώρου πρέπει να είναι στενά συνυφασμένη με την ποιότητα. Είναι επιτέλους η κοινωνικά εκφρασμένη επιθυμία για αναγνώριση και απόλαυση μέσα στα σύγχρονα πολιτισμικά τοπία. Είναι μια διεκδίκηση μέσα στην ταχύτατη αλλαγή του καθημερινού μας περιβάλλοντος, ώστε αυτά τα σύγχρονα τοπία να μην αποτελούν πια υποπροϊόντα της οικονομίας ή άλλου είδους δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη δημιουργία χώρου.

Είναι αυτή η αναγκαιότητα που θεμελιώνει δυο βασικά ερωτήματα, σύγχρονες αναζητήσεις στη θεωρία και κριτική του σχεδιασμού τοπίου:

Ποιες είναι οι ιδιαιτερότητες της δημιουργίας ή δημιουργικότητας στην αρχιτεκτονική τοπίου και ποια η αυθεντικότητα ή η πρωτοτυπία των πολιτιστικών έργων που αυτή προτείνει για μια σύγχρονη κοινωνία.

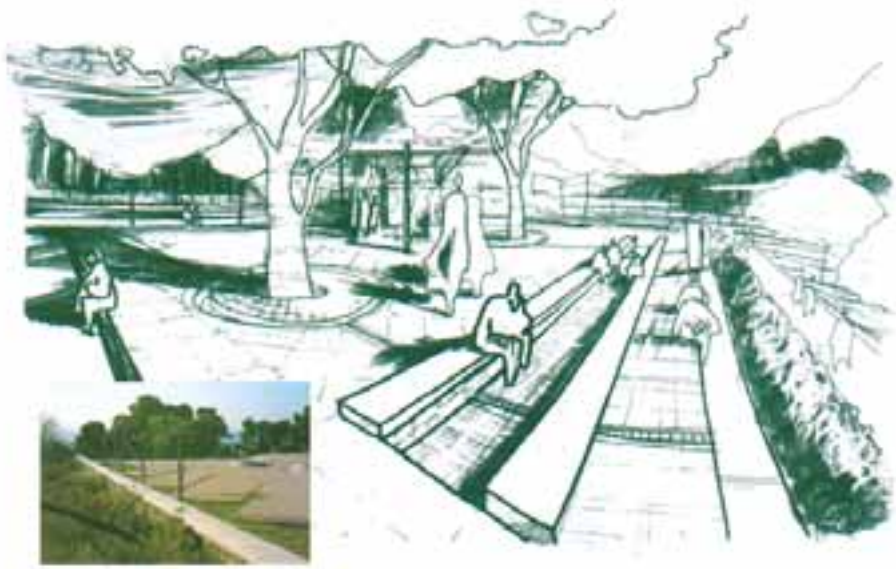
Ο σχεδιασμός του τοπίου γενικότερα βρίσκεται στην επικαιρότητα της τελευταίας 40ετίας με διάφορες μορφές. Ως οικολογικός σχεδιασμός και αειφορική αρχιτεκτονική, ως τέχνη του τοπίου με τις βαθιές της ρίζες στην ιστορία, ως αρχιτεκτονική τοπίου, ως αρχιτεκτονική ή πολεοδομία και τοπίο, ως σχεδιασμός αστικού τοπίου και αστικός σχεδιασμός.

Είναι ιστορικά γνωστό ότι τον τελευταίο μόνο αιώνα το συλλογικό τοπίο προέκυψε ως κοινωνική ανάγκη και ότι αυτή σύγχρονως προσδιορίζει την προσέγγιση της αρχιτεκτονικής τοπίου, η οποία ορίζεται ως η επιστήμη, τέχνη και τεχνική, που ασχολείται με τη μελέτη για το σχεδιασμό του τοπίου, φυσικού και ανθρωπογενούς.

Η αρχιτεκτονική τοπίου απολαμβάνει μια περίοδο ανανεούμενης ενόρασης και ερεθισμάτων. Σε όλον τον κόσμο λόγω διογκούμενων πιέσεων περιβαλλοντικών, πολιτισμικών, οικονομικών και καλλιτεχνικών, αρχιτέκτονας τοπίου καλούνται να αναπτύξουν νέες ιδέες και εναλλακτική οπτική για μια ευρύτερη κατηγορία έργων. Εκτός από το κατά παράδοση πεδίο ενασχόλησής τους, δηλαδή τα πάρκα, κήπους και δημόσιους υπαίθριους χώρους, το σύγχρονα καθιερωμένο πεδίο των εφαρμογών, που μεταπολε-

πάνω: Ζώνη οργάνωσης του υπαίθριου χώρου, για το πάρκο στο Ελληνικό (Από τον αντίστοιχο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό. Ομάδα μελέτης: Αρχιτέκτονες, Κ. Μωραΐτης, Γ. Τσολάκης. Συνεργάτες σπουδαστές αρχιτεκτονικής, Α. Μιχαήλ, Κ. Ελέξης)

μικά διερευνήθηκε, περιλαμβάνει μεγάλης κλίμακας δημόσια έργα, υποδομές, μετα-βιομηχανικά ανακτώμενες τοποθεσίες, αγρούς ή τομείς πόλεων, και συχνά τους οριακά εγκαταλειμμένους ή ενδιάμεσους χώρους. Απαιτείται για την άσκηση της αρχιτεκτονικής τοπίου, ένας εκτεταμένος κορμός εφοδίων σε διαφορετικές κατευθύνσεις και δεξιότητες – τόσο συνθετικά και ευφάνταστα όσο και τεχνικά και διαχειριστικά.

Διαφορετικές αναζητήσεις και αντιλήψεις για το τοπίο αποκτούν ένα ιδιαίτερο νόημα. Συζητείται η πολιτισμική αξία και μοιάζει η στιγμή κατάλληλη για να επιστρέψουμε στις πηγές της δημιουργικής πράξης, στα γεγονότα της συγκίνησης, της φαντασίας και της μνήμης του τοπίου. Είναι η στιγμή που η τέχνη, η τεχνική και η επιστήμη οδηγούν σε ευαίσθητες προσεγγίσεις, από τις οποίες προέρχονται νέες εφαρμογές ικανές να εκφράσουν τις σύγχρονες ανάγκες. Ο ανανεωτικός αυτός άνεμος πνέει στην αρχιτεκτονική τοπίου, αλλά και στους άλλους κλάδους σχεδιασμού του χώρου, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία και τη χωροταξία.

Η ανάπτυξη μιας «τοπιακής» κουλτούρας γίνεται όλο και περισσότερο αισθητή. Είναι αυτή η κουλτούρα που μας αναγκάζει να εμβαθύνουμε στο περιβάλλον, στον πολιτισμό ενός τόπου για να αναδείξουμε την ταυτότητά του με συλλογισμούς, δημιουργικές ενέργειες, σχεδιαστικές τάσεις και έργα, «αυτο-προσδιοριζόμενα» ή μη, ως προς κάποιον, πάντως, προϋπάρχοντα χώρο.

Για την αρχιτεκτονική τοπίου είναι ιδιαίτερα σημαντικό να κατανοήσουμε τη δυναμική, τις βασικές ιδιαιτερότητες και το πνεύμα ενός τόπου για να τον προβάλουμε, να τον αναδείξουμε, να τον αναστρέψουμε ή να τον μεταμορφώσουμε. Είναι σημαντική η θετική απήχηση του έργου στη ζωή των ανθρώπων. Καθώς και η δημιουργική ικανότητα του σχεδιαστή ώστε να επιτρέπουν στο έργο να ολοκληρώνεται μέσα στο χρόνο και να μην βυθιστεί στη σύγχυση και τον εκκυδαϊσμό.

Είναι σημαντικό τα έργα της αρχιτεκτονικής τοπίου να αντιμετωπίζονται ως έργα τέχνης που προβάλλουν την απόλαυση του χώρου, όχι ως έκφραση νοσταλγίας του παρελθόντος, αλλά ως πολιτισμικά σχέδια για μια σύγχρονη κοινωνία. Αν δεχθούμε ότι τα τοπία δεν ανάγονται ευτυχώς σε μια ομοιογενή κατηγορία διεθνώς, τότε εύκολα κάποιος αναζητά να γεφυρώσει διαφοροποιήσεις ή να αποδείξει ομοιότητες στο σχεδιασμό τοπίου, σε ένα

κόσμο που αντίθετα τυποποιείται γρήγορα με βάση ορισμένα στερεότυπα. Και αναζητά βέβαια συσχετισμούς και αλληλοτροφοδοτήσεις με θεωρίες και έργα του σύγχρονου αστικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, όταν αναφέρονται στο ίδιο πεδίο του σχεδιασμού ελεύθερου χώρου.

Καθώς λοιπόν, εδώ και τα τελευταία 30 χρόνια επανερχόμαστε όλο και πιο έντονα στο σχεδιασμό του ελεύθερου χώρου-τοπίου, μια νεανικότητα διακρίνει τις σχεδιαστικές τάσεις.

Ίσως γιατί έρχονται μετά το μοντέρνο κίνημα, το οποίο, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αδιαφόρησε πλήρως για το αστικό τοπίο, το οικιστικό αλλά και το τοπίο γενικότερα. Πάρκα και διαμορφώσεις δημόσιων χώρων έμειναν έξω από τα ενδιαφέροντα του. Το ίδιο και αρχές, όπως της ιδιαιτερότητας της τοποθεσίας, της φυσικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας για το σχεδιασμό του ελεύθερου χώρου και όχι την μεταχείριση του γενικότερα και αόριστα ως αστικού χώρου.

Ίσως γιατί μεταπολεμικά μόνο, όταν παρουσιάστηκαν εκτεταμένες και δύσκολες ανάγκες σχεδιασμού του χώρου, τόσο των άναρχα αυξανόμενων πόλεων, όσο και της υπαίθρου, συσχετισμένες με τη βιομηχανική ανάπτυξη και τις επιπτώσεις της στο τοπίο, ο σχεδιασμός του τοπίου καθιερώνεται ουσιαστικά. Και αναπτύσσεται ως δραστηριότητα που στοχεύει στη χωρική επίλυση προβλημάτων τοπίου, κατανοώντας το φυσικό, και όχι μόνο της φύσης, χώρο σε σχέση με τις πολιτισμικές τάσεις και τις κοινωνικές ανάγκες, υποστηρίζοντας ότι οφείλει να ενσωματώνει τη γνώση αυτή στην κάθε είδους επέμβαση και διαμόρφωση χώρου, στο σχεδιασμό εν γένει.

Αναπτύσσεται ως δραστηριότητα, που προσφέρει υπηρεσία στο μεταβαλλόμενο τοπίο, αναγνωρίζοντας για πρώτη φορά ότι υπάρχει το πρόβλημα τοπίο κάθε φορά που υπάρχει διαμόρφωση ενός χώρου, δηλαδή τροποποίηση, μεταβολή μιας τοποθεσίας κατά τη χρησιμοποίηση από τον άνθρωπο, είτε για να αλλάξει τον προορισμό της, είτε για να βελτιώσει τη διατήρησή της, είτε για να αυξήσει την παραγωγή, ή κάθε φορά που αντιμετωπίζονται συγκεκριμένα έργα στο χώρο:

Έργα εκμετάλλευσης μεταλλείων και ορυκτού πλούτου.
Έργα αναδασμού, μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, υδραυλικά, εγχειοβελτιωτικά, εγκαταστάσεις όπως οικιστικές, βιομηχανικές, τουριστικές, αυτοκινητόδρομοι ή άλλα κυκλοφοριακά μέσα.

Έργα διαμόρφωσης ελεύθερων χώρων, έργα ανάκτησης εγκαταλειμμένων ή κατεστραμμένων τοπίων.

Προοδευτικά η κλίμακα των πολιτισμικών τοπίων μεγαλώνει και η συμφιλίωση ανάμεσα στην ανθρώπινη και τη γιγαντιαία κλίμακα, που τα αντίστοιχα έργα έχουν, επιτυγχάνεται με την αναγνώριση των διαφορετικών τους αξιών και τη μεταξύ τους συσχέτιση.

Τοπία οδικά, τοπία φραγμάτων, γεφυρώσεων, αναδασώσεων και αναδασμού, βιομηχανικά ή γεωργικά ή ακόμη ειδικά περιβάλλοντα νοσοκομείων, εργοστασίων, μουσείων, νεκροταφεία σχεδιάζονται κατά το πνεύμα της εποχής, με διαφορετικές απόψεις, προσεγγίσεις και διαφοροποιούμενες σχεδιαστικές τάσεις.

Το βασικό πεδίο άσκησης του σχεδιασμού τοπίου παραμένει στο επίπεδο του πολεοδομικού σχεδιασμού και κυρίως των αστικών διαμορφώσεων. Η θεωρητική αναζήτηση, η επιστημονική και σχεδιαστική σκέψη και έρευνα γύρω από αυτές, η εξάπλωσή τους ως έργων μαζί με τη δημόσια αναγνώριση της κοινωνικής αναγκαιότητας,

καθιερώνουν το σχεδιασμό του αστικού τοπίου και τον καθιστούν ουσιαστικά πρόδρομο του σύγχρονου αστικού σχεδιασμού.

Από το 1976 η ενσωμάτωση της τέχνης μέσα στην πόλη γίνεται συνείδηση και συνεχής έγνοια. Η ποιότητα των δημόσιων χώρων που δεν παρακολούθησε την ίδια πρόοδο ως προς την κατοικία, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι κήποι, οι συλλογικοί χώροι που εξαφανίστηκαν ή έχασαν την κλίμακα και τις αναλογίες τους, αρχίζουν να επαναπροσδιορίζονται ως προς την αρχιτεκτονική. Γίνεται ευρύτερα παραδεκτό ότι δεν μπορεί πια να είναι το συμπλήρωμα, ο κενός χώρος στο περιθώριο σημειακών παρεμβάσεων και κάποτε ακόμη ότι πρέπει να ξαναγίνουν το κέντρο ενδιαφέροντος, ανασύνταξης και επανοργάνωσης του κτισμένου.

Η αρχιτεκτονική του αστικού τοπίου, εισάγεται στο πεδίο ενδιαφέροντος και των άλλων ειδικοτήτων σχεδιασμού του χώρου. Αυτόνομα έργα ή συνεργασίες αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων και αρχιτεκτόνων τοπίου κατοχυρώνουν το σύγχρονο σχεδιασμό.

Το όλο και πιο έντονα εκφραζόμενο ενδιαφέρον για τη διερεύνηση των νέων τάσεων σχεδιασμού τοπίου εκφράστηκε μέσα από συνέδρια, έργα, διαγωνισμούς και σύγχρονα μεγάλα έργα.

Η διεθνής συζήτηση, το 1986 επικεντρώθηκε στο δημιου-

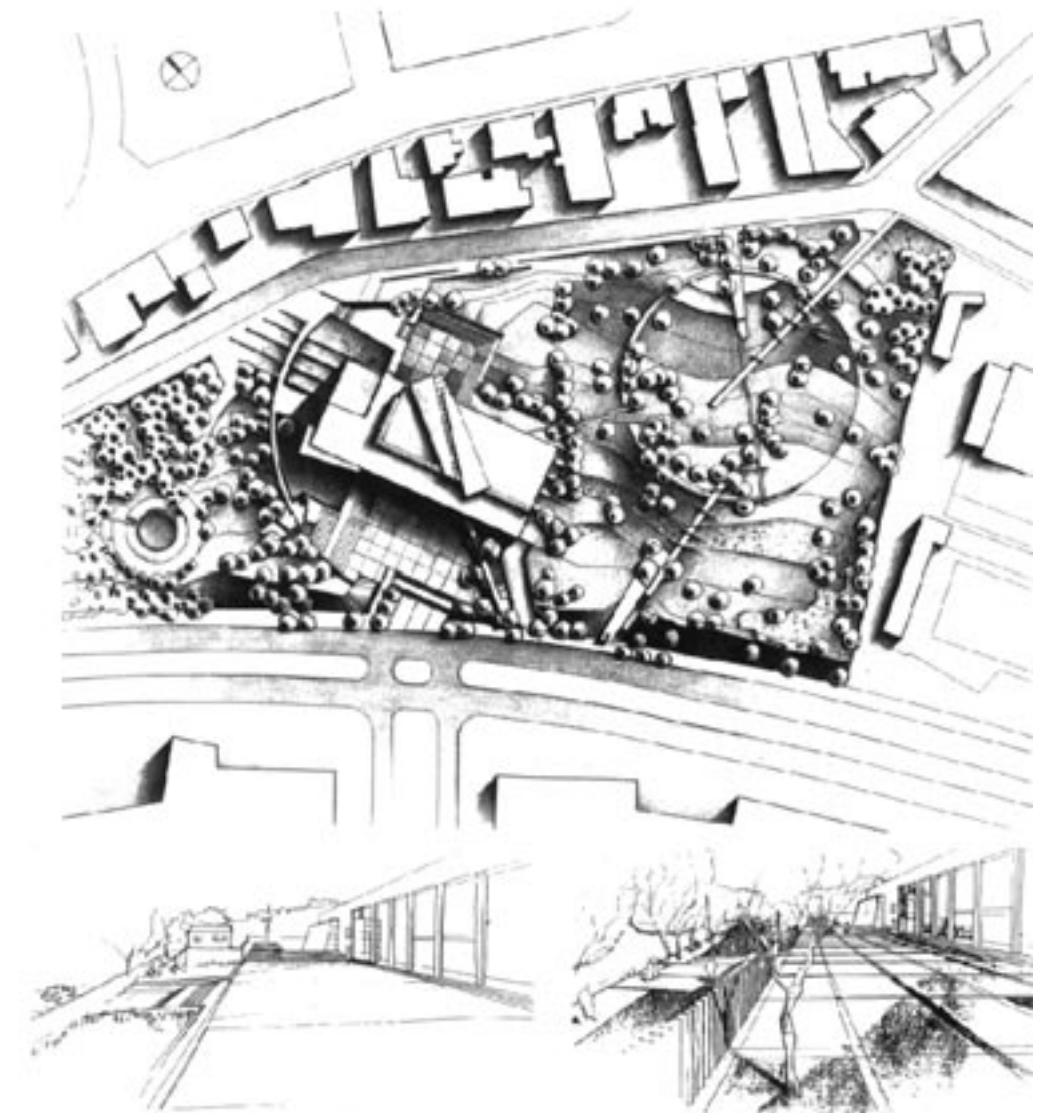
ργικό τοπίο, και εξελίχθηκε για κάθε ένα επόμενο χρόνο με έμφαση στο πολιτισμικό τοπίο, το τοπίο απόλαυσης, το πνεύμα του τόπου, το τοπίο πολιτισμική εικόνα αναγνωσιμής κοινωνικο-οικολογικά και αντιληπτικά, το τοπίο σύγχρονο έργο τέχνης. Είναι συζήτηση τρέχουσα. Ενδιαφέρεται για μοντέλα, ρεύματα, ρυθμούς, τάσεις και επιρροές τους σε νέα έργα σχεδιασμού τοπίου. Ενδιαφέρεται για συσχετισμούς με άλλων κατευθύνσεων οπτικές όπως περιβαλλοντικές, θεματικές, εικαστικές, οικολογικές, καλλιτεχνικές, πλαστικές ή γλυπτικές κ.ά. όταν αυτές αναφέρονται στη δημιουργία χώρου. Είναι συζήτηση που συμβάλλει στην κριτική θεώρηση, για τη μορφή και ιδεολογία στην επικαιρότητα του σχεδιασμού τοπίου.

Για τα σχεδιασμένα τοπία, προϊόντα τέχνης και γνώσης, τα τοπία ανά-γνωσης της εποχής τους, τοπία σύγχρονες τοπιακές ή αστικές μεταμορφώσεις.

Βλ. επίσης

Μ. Ανανιάδου-Τζημοπούλου, *Αρχιτεκτονική Τοπίου, Σχεδιασμός Αστικών Χώρων, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, (Α' έκδοση 1992) 1997.*

Μ. Ananiadou-Tzimopoulou, *The legacy of Greece in Landscape Design, Topos. The state of European Landscape Architecture, München, 27, 1999.*

σελ. 73 και πάνω: Κήποι του Παού, Θεσσαλονίκη. Μελέτη αποκατάστασης των ιστορικών κήπων-μνημείων και διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου (1993)

δίπλα: Τελλόγλειο Ίδρυμα ΑΠΘ. Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου (1996)

Μετατοπίζοντας την κατασκευή που λέγεται τοπίο

του **Νίκου Καζέρου**, αρχιτέκτονα, λέκτορα Πανεπιστημίου Πατρών

Ένας αποκαλυπτικός τρόπος να μιλήσουμε για το τοπίο είναι να θέτουμε ερωτήματα. Τι είναι επομένως το τοπίο; Τι εννοούμε όταν εκφέρουμε τη λέξη τοπίο; Κάθε ερώτημα φανερώνει την επιθυμία άρθρωσης λόγου για το τοπίο, είναι και μια στροφή του βλέμματός μας σε αυτό αλλά ταυτόχρονα και μια απρόβλεπτη αιώρηση.

Ο στοχαστικός λόγος του G. Simmel,¹ οι ταξιδιωτικές καρτ ποστάλ του Le Corbusier, τα κείμενα του Robert Smithson, το θεματικό Λεξικό Σύγχρονων Σχεδιαστών Τοπίου,² η φωτογραφική έκθεση Nature of Artifice στην 9η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας, είναι ενδεικτικοί λόγοι, πράγματα και καταστάσεις που αναφέρονται, μιλούν με ιδιαίτερο τρόπο για το τοπίο, δημιουργώντας τα δικά τους ξεχωριστά τοπία. Εκείνο όμως που έχει σημασία είναι ότι όλες οι προσεγγίσεις και εκδοχές του τοπίου κρέμονται στο ίδιο σχοινί. Το τοπίο και το ερώτημα ή τα ερωτήματα που το αφορούν αναρτώνται από την έννοια της κατασκευής.³ Κάθε φορά που μιλάμε για το τοπίο και επιχειρούμε να το ορίσουμε, δημιουργούμε μια νοηματική κατασκευή. Το τοπίο «κατασκευάζεται» ευθύς αμέσως με την απόδοση νοήματος, με το πέρασμα δηλαδή σε άλλη νοηματική κατάσταση. Και για να περιγράψουμε αυτή την

ουσιώδη διαδικασία χρειάζεται να ξεχωρίσουμε τον όρο *μετάβαση*, αντικαθιστώντας όμως την πρωταρχική χωρική του σημασία με εκείνο που θα ονομάζαμε *μετατοπίσεις νοήματος*. Με άλλα λόγια, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το τοπίο σχετίζεται με το συνεχές μετατόπισμα του νοήματος που είναι και το κύριο υλικό της κατασκευής του. Η δε ανάρτησή του γλιστρά πάνω στο σχοινί της κατασκευής, ακολουθώντας τους συνεχείς επανακαθορισμούς του όρου τοπίο.

Ωστόσο αν σταθούμε στο διαφορετικό περιεχόμενο των προσεγγίσεων, στις ανόμοιες ματιές στο τοπίο, αντιμετωπίζουμε ένα παράδοξο. Οι νοηματικές μεταβάσεις και το στριφογύρισμα με μικρές ή μεγάλες μετατοπίσεις γύρω από το τοπίο, δείχνουν ότι κάθε διατύπωση τοπίου αποτελεί μία επιπλέον κατασκευή τοπίου. Το εκάστοτε τοπίο, όπως «συλλαμβάνεται από την ανθρώπινη πρακτική όσο και από τη γλώσσα και τη σκέψη»,⁴ ενσωματώνεται στην ευρεία κατασκευή τοπίου της οποίας η ολοκλήρωση μοιάζει να μετατίθεται, να καθυστερεί συνεχώς, διατηρώντας έτσι μια λυτρωτική απόσταση από εμάς. Εδώ, με την απόσταση υπονοείται η αδυναμία μας για ολική ή συλλογική θεώρηση του τοπίου και ο χαρακτηρισμός της ως λυτρω-

δίπλα πάνω και κάτω: Τοπίο, 2004, φωτ. Ν. Π. Καζέρος

τική, αναφέρεται στην απολαυστική αλλά και επίπονη αναζήτηση του τοπίου, στην οποία ενσκήπτουμε συνεχώς εξαιτίας της απόστασης. Το τοπίο, μπορεί να εκληφθεί ως *ανολοκλήρωτη κατασκευή*,⁵ όχι μόνο λόγω της αυξανόμενης πολυσημίας του περιεχομένου του αλλά και της δυνατότητας που παρέχει να στήνονται όλο και νέες κατασκευές-τοπία, των οποίων η εμφάνιση επιβεβαιώνει την απώλεια και την αναζήτηση εκείνου που διαφεύγει. Η ανολοκλήρωτη κατασκευή του τοπίου καθώς και η αγωνιώδης ενσκόληση μαζί του μπορούν να περιγραφούν ως μια ανοιχτή *συνθήκη*, η οποία ξεδιπλώνεται διαρκώς και δημιουργεί μέσα από την *ανοιχτότητα* τις συνθήκες μετάβασης που

διατρέχουν τα μέρη και το σύνολο της κατασκευής του τοπίου. Η αντίληψη και κατανόηση αυτής της δυναμικής ανοιχτής συνθήκης, έχει εξαιρετική σημασία για δύο κυρίως λόγους: αφενός γιατί μετατρέπεται σε πεδίο πολλαπλής ερμηνείας των έως τώρα διατυπωμένων λόγων και πρακτικών μας για το τοπίο και αφετέρου δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την υπέρβαση του τοπίου και την αναζήτηση μιας νέας συνθήκης που δεν θα μιλά για αυτό, αλλά για το μετά ή το πέρα από αυτό. Από το ζητούμενο του ξεπεράσματος που προαναφέρθηκε, αναδύεται το ερώτημα του κατά πόσο η χρήση της λέξης τοπίο εξακολουθεί να είναι δόκιμη, να συμπυκνώνει το νόημα των καταστάσεων, των ενεργημάτων που εμείς σήμερα επισυνάπτουμε σ' αυτήν. Αν λοιπόν δεχθούμε ότι η αρχιτεκτονική που δημιουργεί τοπία έχει μετατραπεί ή ίδια σε τοπίο και μάλιστα αχανές (αρχιτεκτονική = το τοπίο), μήπως τότε η σχέση που συγκροτεί ο άνθρωπος με τον τόπο του απαιτεί ένα άλλο λεξιλόγιο χωρίς το λήμμα τοπίο;

Ας επανέλθουμε όμως στην ανοιχτότητα της κατασκευής του τοπίου και ας αναφερθούμε σε μια πτυχή της που σχετίζεται με την *ανακατασκευή*.⁶ Για να γίνει αντιληπτή η παρουσία της θα δεχθούμε προς στιγμήν ότι η σχηματική

εικόνα του συσχετισμού κατασκευής και ανακατασκευής είναι η ακόλουθη: στεκόμαστε μπροστά, μέσα στο τοπίο και προσπαθούμε με σκέψεις, λέξεις και ενεργήματα, να στήσουμε και να ξαναστήσουμε μια κατασκευή που θα αντιστοιχεί σε ό,τι εννοούμε ως τοπίο, κατασκευάζοντας και ανακατασκευάζοντας. Εκείνο που επιχειρείται να περιγραφεί εδώ είναι ότι η ανακατασκευή αποτελεί οργανικό μέρος της κατασκευής. Ειδικότερα, η ανακατασκευή αναφέρεται στις ανεπαίσθητες διορθωτικές κινήσεις, στις μικρές μετατοπίσεις των σημασιών, μέσω των οποίων το προς απόδοση νόημα αποκτά μεγαλύτερη σαφήνεια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι κάθε ανακατασκευή (τοπίου) παραμένει μια κατασκευή (τοπίου) και κάθε ορισμός του τοπίου ανακατασκευάζει με τη σειρά του κάποιον άλλον σε συνθήκες ευμετάβλητης ισορροπίας.

Όσο αφορά στην εναλλαγή των συνθηκών κατασκευής και ανακατασκευής του τοπίου, αυτή στήνεται πάνω στην ταυτόχρονη παρουσία των πραγμάτων που συσχετίζονται μέσα από ένα παιγνίδι *συναρμολόγησης*. Αν και ο όρος συναρμολόγησης μας παραπέμπει γρήγορα στους τρόπους συσχέτισης των ανθρώπινων τεχνημάτων με το έδαφος – ανάμεσα στο τοπίο και το έδαφος αναγνωρίζονται ισχυροί δεσμοί που σχετίζονται με τη διαμονή, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η κατασκευή του τοπίου έχει ως προϋπόθεση τον προσδιορισμό και τη συναρμολόγηση νοημάτων,⁷ ότι πραγματοποιείται μέσα από το συγχρονισμό σημασιών.

Περιγράφοντας λοιπόν τη σχέση μας με το τοπίο θα λέγαμε ότι καθορίζεται από τη σχέση μας με το νόημα. Όπως επίσης, η κατασκευή του τοπίου είναι ανάλογη των μετατοπίσεων του νοήματος. Επομένως μια απάντηση στο αρχικό προσχηματικό ερώτημα τι είναι το τοπίο δεν είναι η «απόσπαση» από τη φύση ή η «κατάδειξη» μιας θέας, αλλά η «κατασκευή νοήματος».

Σημειώσεις

1. Georg Simmel: *Φιλοσοφία του τοπίου*, Μτφρ. Γιώργος Σαγκριώτης, περιέχεται στο Georg Simmel, Joachim Ritter, Ernst H. Gombrich: *Το τοπίο* (συλλογή), Εκδ. Ποταμός, Αθήνα, 2004, σσ 11-31.
2. Pierluigi Nicolini, Francesco Repishti, *Dictionary of Today's Landscape Designers*, Skira editore, Milano, 2003.
3. Ο όρος *κατασκευή* περιγράφει τόσο τη διαδικασία και τον τρόπο δημιουργίας ενός πράγματος με υλικά μέσα όσο και τις ανθρώπινες επινοήσεις.
4. Κώστας Αξελός, *Ανοιχτή Συστηματική*, Μτφρ. Νίκος Φωκάς, Εκδ. Βιβλοπωλείου της Εστίας/Ι. Δ. Κολλάρου & Σια Α.Ε., Αθήνα 1989, σ. 74.
5. Βλέπε επίσης για την κατασκευή ή «ανακατάσταση του απωθημένου» στο J. Laplanche & J. B. Pontalis, *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 289.
6. Η *ανακατασκευή* συνδέεται με την εκ νέου κατασκευή. Σε μια πιο ελεύθερη χρήση του όρου μπορεί να οδηγηθούμε στη *διασκευή* και στη *μετάφραση*. Θα μπορούσαμε δηλαδή να ισχυριστούμε ότι η σχέση κατασκευής-ανακατασκευής ή τοπίο-άλλο τοπίο, εμπεριέχει στοιχεία διασκευής-μετάφρασης.
7. Οι κατασκευές του T. X. Ζεντέου όρισαν ένα ιδιότυπο τοπίο μέσω νοηματικών συναρμολογιών όπως της απογείωσης, της εξώθησης, της αιώρησης.

Η συμβολή των μαθημάτων για το σχεδιασμό του τοπίου στην παιδεία των αρχιτεκτόνων

Στα πλαίσια του αφιερώματος του περιοδικού «Αρχιτέκτονες» για το Τοπίο θεωρήθηκε χρήσιμο να γίνει μια πρώτη προσέγγιση ορισμένων ζητημάτων αλλά και της γενικότερης προβληματικής που συνοδεύει και χαρακτηρίζει τα μαθήματα σχεδιασμού του τοπίου σε πέντε σχολές Αρχιτεκτονικής της χώρας. Σήμερα είναι δεδομένη η λειτουργία έξι αρχιτεκτονικών σχολών εκ των οποίων οι τρεις (Πάτρα, Βόλος, Ξάνθη) είναι σχολές με ιστορία μιας πενταετίας ενώ η πιο πρόσφατη σχολή Αρχιτεκτόνων, στην Κρήτη, μόλις το 2004 ξεκίνησε τη λειτουργία της. Στο νέο πλαίσιο που διαμορφώνεται εμφανίζεται μια ιδιαίτερη δυναμική ενδιαφέροντος που περιστρέφεται γύρω από τα θέματα τοπίου, προσπαθώντας να αναπληρώσει παράλληλα τη γενικότερη έλλειψη ενδιαφέροντος πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, στη χώρα μας, για την εννοιολογική και θεωρητική προσέγγιση του τοπίου όσο και την πρακτική των ζητημάτων του σχεδιασμού του. Με βάση τις παραπάνω σκέψεις κλήθηκαν να τοποθετηθούν πάνω σε ορισμένα πρωτογενή ερωτήματα πέντε αρχιτέκτονες και αρχιτέκτονες τοπίου, που στα πλαίσια

του εκπαιδευτικού τους έργου διδάσκουν συστηματικά, αυτόνομα μαθήματα του σχεδιασμού τοπίου, ενταγμένα στο ετήσιο πρόγραμμα των αντίστοιχων σχολών στις οποίες ανήκουν.

Ο καθένας διακρίνεται από μια ιδιαίτερη πορεία, σκέψης και διδακτικού έργου, γεγονός που δημιούργησε προϋποθέσεις μιας συνολικά πολυεπίπεδης προσέγγισης των θεμάτων που τέθηκαν από τους επιμελητές του αφιερώματος. Πιο συγκεκριμένα στη συνέντευξη που ακολουθεί συμμετείχαν οι:

Κώστας Μωραΐτης, Αρχιτέκτων, Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, **Μαίρη Ανανιάδου-Τζημπούλου**, Αρχιτέκτων Τοπίου, Καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ (Διευθύντρια Μεταπτυχιακού Αρχιτεκτονικής Τοπίου ΑΠΘ), **Δημήτρης Πολυχρονόπουλος**, Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΔΠΘ, **Αριστείδης Αντονάς**, Αρχιτέκτων, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Παν. Θεσσαλίας, **Θωμάς Δοξιάδης**, Αρχιτέκτων, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου

Πατρών, **Παναγιώτης Τουρνικιώτης**, Επίκουρος Καθηγητής, Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ και μέλος της προσωρινής Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου Κρήτης και **Τζένη Κοσμάκη**, Καθηγήτρια, Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ.

Τα ζητήματα που στη συνέχεια τίθενται συνοψίζονται σε ορισμένες βασικές διατυπώσεις που αφορούν, στη δυναμική των νέων τάσεων και της προβληματικής που επιχειρείται να αναπτυχθεί γύρω από τα μαθήματα θεωρίας και σχεδιασμού του τοπίου καθώς και στον ενδεχόμενο ρόλο σε βάθος χρόνου, των μαθημάτων αυτών, στην παιδεία και τη σχεδιαστική ικανότητα των αρχιτεκτόνων.

Μαίρη Ανανιάδου-Τζημπούλου

Μαθήματα Αρχιτεκτονικής Τοπίου και Σχεδιασμού Αστικών Υπαιθριών Χώρων διδάσκονται στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ από το 1974. Εστιάζονται στη μελέτη και το σχεδιασμό του τοπίου. Είναι προσαρμοσμένα στις σπουδές του Αρχιτέκτονα. Είναι έτσι δομημένα, ώστε να συμβάλλουν στη δημιουργική παρέμβαση και το σχεδιασμό στο χώρο ή στο σχεδιασμό του χώρου. Εκτός από μαθήματα θεωρίας και σχεδιασμού έργων διαμόρφωσης υπαίθριου χώρου-τοπίου, ερευνητικά θέματα, διπλωματικές, μεταπτυχιακή έρευνα και διδακτορικές εργασίες εκπονούνται στο αντικείμενο. Τα μαθήματα Αρχιτεκτονικής Τοπίου διαφοροποιούνται από μαθήματα για το Τοπίο, όπως αυτό αντιμετωπίζεται από άλλες επιστημονικές, λόγιες ή της τέχνης περιοχές, π.χ. γεωγραφία, οικολογία, περιβαλλοντική ψυχολογία, φιλοσοφία, ποίηση, ζωγραφική, φωτογραφία... Καλύπτουν και κριτικά αντιμετωπίζουν τρέχουσες τάσεις και σχεδιαστικές προσεγγίσεις του χώρου. Κινούνται στο πνεύμα της διεθνούς επικαιρότητας και παρακολουθούν τις εξελίξεις στη θεωρία και το αντίστοιχο εφαρμοσμένο έργο. Η εμπειρία από χώρες με ισχυρή παράδοση στο αντικείμενο, όπου αυτό είναι αυτόνομα επιστημονικά και επαγγελματικά αναπτυγμένο, σε συνδυασμό με την εμπειρία από την ελληνική πραγματικότητα, τροφοδοτούν και συνεχώς επαναπροσδιορίζουν μεθόδους και τακτικές ανανέωσης, εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού και ερευνητικού έργου.

Είναι πολύ σημαντικό ότι σήμερα αναγνωρίζεται η χρησιμότητα της Αρχιτεκτονικής Τοπίου και οργανώνονται σχετικά μαθήματα σε όλες τις Σχολές Αρχιτεκτονικής της χώρας. Μαθήματα Αρχιτεκτονικής Τοπίου διδάσκονται επίσης από το 1968 στη Γεωπονική Σχολή ΑΠΘ. Τη μακροχρόνια και με διαφορετική εκπαιδευτική έμφαση ενασχόληση με το αντικείμενο, συνενώσαμε στα δύο Τμήματα, Αρχιτεκτονικής και Γεωπονίας, στο πρώτο για τα ελληνικά πανεπιστήμια Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχιτεκτονικής Τοπίου, που από το 2003, με τη διοικητική υποστήριξη του Τμήματος Αρχιτεκτόνων, λειτουργεί στο ΑΠΘ.

— Η επικαιρότητα σχεδιασμού, αστικών, αγροτικών, βιομηχανικών, φυσικών, οδικών, τοπίων εκμετάλλευσης φυσικού πλούτου, κ.ά., οι νέες τάσεις και η κριτική σύγχρονων μεγάλων έργων και διαγωνισμών σχεδιασμού αστικών χώρων και τοπίου, ζητήματα μορφής και ιδεολογίας στη σύγχρονη αρχιτεκτονική τοπίου, σχέσεις και όρια αρχιτεκτονικής, αστικού σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής τοπίου, έννοιες και προσεγγίσεις σχεδιασμού του τοπίου, σχεδιασμός τοπίου, τεχνικές σχεδίασης και κατασκευής του τοπίου, δημιουργική έκφραση και αρχιτεκτονική στο τοπίο, μας απασχολούν στα μαθήματα θεωρίας αρχιτεκτονικής ή σχεδιασμού του τοπίου, στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Μας

απασχολούν συσχετισμένα με τη δυναμική της διεθνούς προβληματικής γύρω από το θέμα και του εφαρμοσμένου έργου, όπως δειλά στον ελληνικό και ραγδαία στον υπόλοιπο, κυρίως ευρωπαϊκό χώρο, παρακολουθούμε να αναπτύσσεται.

Είναι ιδιαίτερος ο ρόλος που μαθήματα Αρχιτεκτονικής Τοπίου παίζουν στην παιδεία των Αρχιτεκτόνων. Τόσο ως προς την εφαρμογή για το σχεδιασμό του υπαίθριου χώρου-τοπίου, όσο και ως προς την ίδια την Αρχιτεκτονική, ως παρέμβαση στο περιβάλλον ή ως διαμόρφωση περιβάλλοντος. Αυτή είναι η άμεσα αναγνωρίσιμη ωφελιμότητα, τα κενά της οποίας μοιάζει να χρειάζεται επειγόντως να πληρωθούν. Συγχρόνως όμως και καθώς δεν υπάρχει έργο επί της γης που δεν σχεδιάζεται σε κάποιο τοπίο, καθώς κανένα τοπίο δεν είναι πανομοιότυπο ίδιο με ένα άλλο, καθώς το τοπίο είναι καθρέφτης ιστορίας και πολιτισμού, καθώς αναγνωρίζουμε ότι έργα αρχιτεκτονικής τοπίου οφείλουν επίσης να σχεδιάζονται ως έργα τέχνης και πολιτισμού, σε μια τέτοια κατεύθυνση, ίσως, μαθήματα αρχιτεκτονικής τοπίου συμβάλλουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη προσωπικής αντίληψης, αρχιτεκτονικής άποψης, στάσης και χαρακτήρα, συμβάλλουν στη συνθετική και δημιουργική ικανότητα των νέων που, σήμερα μαζί μας, αύριο εκείνοι μόνοι, θα συνεχίσουν να οραματίζονται και να διαμορφώνουν τον κόσμο μας.

Αριστείδης Αντονάς

Το τοπίο δεν χρειάζεται να εννοείται ως κάτι συγκεκριμένο. Η πανεπιστημιακή διδασκαλία (ακόμη και αν παρουσιάζει οποιαδήποτε «επίσημη» προσέγγιση του τοπιακού στοιχείου) δεν μπορεί να συγκροτήσει «την» μοναδική θεωρία του τοπίου. Φαντάζομαι κάποιο παρατηρητή που θεωρεί το τοπίο μέσα σε κάποιο πλαίσιο –μέσα από ένα

παράθυρο παραδείγματος χάριν: ήδη, πριν διαμορφώσει σκέψη για το τοπίο, μέσα από το κάδρο, ο παρατηρητής θεωρεί το τοπίο. Θεωρία του τοπίου είναι κάποια ιδιαίτερη θέα προς το τοπίο: κάθε ιδιαίτερη ενατένιση τοπίου είναι ήδη «θεωρία».

Η απουσία συγκροτημένης παράδοσης για τη θεωρία του τοπίου ελευθερώνει διαφορετικά πεδία διερεύνησης όπου αναπτύσσονται ερωτήματα για το τοπίο με διαφορετικούς τρόπους. Για μένα, ο τρόπος της ανοικτής επερώτησης εμφανίζει κάποια προτεραιότητα. Δεν είναι επείγον να κλείσουμε την αναζήτηση για το τοπίο με τη θεσμοθέτηση αρχών ή με την θέσπιση ειδικών ρυθμίσεων που θα αποκρυστάλλωναν κάποιο σύστημα για την αντιμετώπισή του. Αντίθετα παρουσιάζεται κάποια ανάγκη για ελεύθερους συνειρμούς πάνω στο τοπίο, η οποιοί θα μπορούν να δοκιμάζονται σε αυτό· οι σκέψεις πάνω στο τοπίο οργανώνουν δικές τους τοπικές διατάξεις και κατασκευές. Ακόμη, οι πρακτικές ανάγνωσης του τοπίου μένουν υπό καθορισμό: βρίσκουμε σκέψεις για το τοπίο στον Buys ή στον Robert Smithson, ανακαλύπτουμε το περπάτημα ως εργαλείο ανάγνωσης στον Richard Long, αναζητάμε τη

έργα. Διάσπαρτες σκέψεις που εντοπίζουμε στη λογοτεχνία ή την φιλοσοφία οδηγούν στην πολυδιάστατη προσέγγισή του. Το τοπίο δεν συλλαμβάνεται ως φυσικό παρελθόν του ανθρώπου, αντιμετωπίζεται ως πεδίο ανοικτό στις ανθρώπινες μελλοντικές δράσεις.

Στη μεταψηφιακή εποχή η επιστροφή στο τοπίο δεν είναι απλή επαναφορά στο φυσικό στοιχείο.

Στο εργαστήριο τοπίου του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, από την εξέταση των μεγάλων θεμάτων του τοπίου προκρίνουμε την επιμονή σε θέματα που συνήθως θεωρούνται ασήμαντα. Έναν αγρό με τη σοδειά του σκορπισμένη σε δεμάτια, μια εγκαταλειμμένη εκκακαφή που γέμισε νερό, ένα ξεχασμένο νησί. Τόπους που δεν προσφέρονται στην όραση ως άξιοι προσοχής: παρουσιάζονται ως α-σήμαντοι, ξεχασμένοι και σιωπηλοί. Από τη σιωπή των τόπων αυτών συλλέγουμε σημαντικούς λόγους για το τοπίο και αποβλέπουμε σε θαυμαστά έργα πάνω στο τοπίο.

Θωμάς Δοξιάδης

Η εποχή που ο κόσμος χωρίζεται σε «άνθρωπο» και «φύση», σε πόλη και τοπίο έχει περάσει ανεπιστρεπτά. Ο

σημασία της εξόδου από το δάσος σε ένα κείμενο του Καρτέσιου ή τη σημασία της διαμονής στο σπήλαιο της πλατωνικής Πολιτείας, ενώ στο αστικό τοπίο έννοιες όπως αυτή της παραδρόμησης, της dérive στον Guy Debord ή της flânerie στον Benjamin παρέχουν μεθοδολογικά σύνεργα για την ενατένιση του σημερινού «τοπίου». Ο Georg Simmel από το 1913 παρουσίασε το τοπίο, την ενατένισή του, τη σκέψη για αυτό και την τοπιογραφική τέχνη διαπλεγμένα, έτσι ώστε τα όρια τους να μην ξεχωρίζουν. Ανάμεσα στην αρχιτεκτονική θεωρία, στην τέχνη και την αρχιτεκτονική, το τοπίο αναζητά δικούς του λόγους και

άνθρωπος επηρεάζει, αλλάζει, δομεί το «φυσικό» τοπίο, με αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα της γης –το μεγαλύτερο τμήμα της Ελλάδας– να είναι ανθρωπογενή. Από την άλλη πλευρά, έχει γίνει πλέον κατανοητό ότι η περιφρόνηση των τοπικών παραμέτρων στο σχεδιασμό του δομημένου περιβάλλοντος προκαλεί από προβλήματα –όπως χαμηλή αισθητική ποιότητα και ποιότητα ζωής– έως καταστροφές – όπως οι πλημμύρες στο Λεκανοπέδιο. Συγχρόνως, έχοντας ολοκληρώσει τον κύκλο της αυτο-αναφορικής εσωστρέφειας και του φορμαλισμού, η κτιριακή αρχιτεκτονική έχει εδώ και κάποια χρόνια ανοίξει τα μάτια της και επε-

κτείνει την πρακτική της, ενσωματώνοντας «φυσικά» και τοπικά χαρακτηριστικά, όπως η τοπογραφική μορφολογία, η έννοια του χρόνου, η έννοια της μετάταξης και η συμβιωτική σχέση με το φυσικό περιβάλλον.

Στην προσπάθειά τους να συμμετάσχουν και να κατευθύνουν το σχεδιασμό του δομημένου χώρου, οι αρχιτέκτονες αναγνωρίζουν πλέον την ανάγκη να αντιμετωπίσουν αντικείμενα πέρα από τα παραδοσιακά όρια του αρχιτεκτονημένου κτιρίου. Η έως τώρα έλλειψη διδασκαλίας της Αρχιτεκτονικής Τοπίου στα ελληνικά πανεπιστήμια, που και εδώ καθιστά την Ελλάδα ουραγό της Ευρώπης, ακόμα και χωρών όπως η Βουλγαρία και η Τουρκία, το γεγονός ότι το επάγγελμα που σε άλλες χώρες είναι κατεξοχήν υπεύθυνο για το σχεδιασμό και την προστασία του τοπίου στην Ελλάδα ούτε καν αναγνωρίζεται νομικά, και η απραξιακή νομοθεσία και αντιλήψεις σχετικά με το τοπίο καθιστούν την ανάγκη εισαγωγής του στον τρόπο του σκέπτεσθαι και στην τεχνολογία των αρχιτεκτόνων επιτακτική. Ο στόχος των μαθημάτων αρχιτεκτονικής τοπίου στις σχολές αρχιτεκτονικής της Ελλάδας πρέπει να είναι τριπλός: κατ' αρχήν, να δώσει σε όλους τους αρχιτέκτονες

ερευνητών, νομοθετών και δημόσιων λειτουργών.

Τα μαθήματα Αρχιτεκτονικής Τοπίου στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Πατρών βασίζονται σε εργαστήρια σύνθεσης που αναπτύσσουν ειδικά θέματα παράλληλα με μια ραχοκοκαλιά διαλέξεων και ειδικής διδασκαλίας επί τόπου σε τοπία. Τα μαθήματα ξεκινούν με βάση τις γνώσεις και τις δεξιότητες των φοιτητών αρχιτεκτονικής και πάνω τους δομούν ειδικές τοπικές γνώσεις όπως η χρήση του φυτικού ως αρχιτεκτονικού υλικού, ο τοπογραφικός σχεδιασμός και ο σχεδιασμός δυναμικών συστημάτων.

Τζένη Κοσμάκη

Μέχρι σχετικά πρόσφατα ένα τοπίο –φυσικό, αγροτικό, περιαστικό, αστικό– ήταν για τους αρχιτέκτονες μια εικόνα ή μια σειρά εικόνων προς αναπαράσταση ή εγγραφή ιδεών. Τα τελευταία χρόνια όμως παρατηρείται μια μεγάλη στροφή στην προσέγγιση του τοπίου στα πλαίσια της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης και πρακτικής.

Η στροφή αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως έκφραση αγωνίας για την υποβάθμιση ή τη ριζική αλλαγή –απόρροια της κρίσης στην πόλη και στο περιβάλλον– των τοπίων που γνωρίζαμε. Ο προβληματισμός για το τοπίο, ως ορατό τμήμα του περιβάλλοντος, επηρεάζει τη θεώρηση του ίδιου του τοπίου και την προσέγγιση του σχεδιασμού του. Όσο το τοπίο δεν αποτελεί μέσο αλλά επίκεντρο μελέτης, γίνεται κατανοητό ότι ο ρόλος του είναι πολλαπλός και σύνθετος, εφόσον συντίθεται και μεταβάλλεται κάτω από την επίδραση δύο διαφορετικών πηγών που δρουν με διαφορετικοί κανόνες, της φύσης και των ανθρώπων. Ειδικότερα το αστικό τοπίο συνιστά ένα εκτεταμένο θέατρο, όπου γίνονται διεργασίες, εκπέμπονται μηνύματα, δίνονται ερμηνείες.

Τα αστικά και περιαστικά τοπία αποτελούν εκτεταμένα μωσαϊκά με τμήματα «ακανόνιστα». Οι συνδέσεις μεταξύ των τμημάτων τους είναι χαλαρές και πολλές φορές μη ορατές. Δεν είναι εύκολα εποπτεύσιμα, δημιουργούν ψευδαισθήσεις. Ένας τρόπος αρχικής προσέγγισής τους στα προπτυχιακά μαθήματα είναι μέσα από τις ενόψεις των υπαίθριων χώρων που περιλαμβάνουν. Φυσικές, καλλιεργούμενες ή τεχνητές, οι ενόψεις αυτές μπορούν να μελετηθούν, να αποτιμηθούν, να αναδυθούν ή να δεχθούν ερμηνείες ή παρεμβάσεις.

Η σε βάθος όμως μελέτη του τοπίου αποτελεί ένα ιδιαίτερο αντικείμενο που συνθέτει προσεγγίσεις και από άλλες, πλην αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας, περιοχές. Μια τέτοια σύνθεση επιχειρείται μέσα από τα μεταπτυχιακά μαθήματα της σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Η ποιότητα ορισμένων νέων τοπίων που έχουν «αναδυθεί» πρόσφατα στον ευρωπαϊκό χώρο, επιβεβαιώνει την ανάγκη σύνθεσης των διαφορετικών προσεγγίσεων στην οπτική της παρέμβασης στην εξέλιξη του τοπίου της πόλης.

Κώστας Μωραΐτης

Κάτω από τον ευρύτατο εννοιολογικό όρο «τοπίο», στεγάζονται κάποια από τα σημαντικότερα σε επιρροή και κρισιμότερα, όχι απλά από την άποψη του οικονομικού κόστους, αλλά από τη συνολικότερη άποψη της κοινωνικής επένδυσης, δημιουργήματα των πολιτισμών.

Δεν αναφέρομαι αποκλειστικά στις πόλεις, γιατί η εξειδίκευση του όρου τοπίο και ο περιορισμός του στην περιγραφή του αστικού χώρου, του «αστικού τοπίου», περιορίζει σημαντικά το διάλογο. Αναφέρομαι εξίσου στο μετα-

σχηματισμό του τόπου που αποκαλούμε «φυσικό», μέσα από την καλλιέργεια των εδαφών, την κατασκευή έργων υποδομής ή την κατασκευή έργων βελτίωσης της περιβαλλοντικής τους ποιότητας. Ας σημειώσουμε, πως αυτή η ευρεία συνθήκη πολύτροπης κατοίκησης, αναφέρεται σε εξαιρετικά μεγάλο αριθμό από κοινωνικές πρακτικές, γνωστικά πεδία, εκφραστικές διεργασίες και επιστημονικές κατευθύνσεις και βέβαια σε εξαιρετικά μεγάλο αριθμό από πρακτικές, κατασκευαστικής διαμόρφωσης του τόπου.

Προσεγγίζουμε έτσι το πρώτο από τα σημεία πρακτικής δυσκολίας, που αντιμετωπίζει η έρευνα για το τοπίο γενικά και ιδιαίτερα στη χώρα μας.

Καθώς η έρευνα αυτή είναι, όπως εξηγήσαμε προηγούμενα πολυεπίπεδη, η ουσιαστική αφύπνιση μιας κοινωνίας με μικρή τοπιακή παιδεία, προϋποθέτει την ανάπτυξη του σχετικού διαλόγου, ανάμεσα σε όσο το δυνατόν περισσότερους από τους επιμέρους συντελεστές.

Χωρίς τη διεύρυνση αυτού του επιστημονικού διαλόγου και του αντίστοιχου του κοινωνικού διαλόγου, οι προσπάθειες μένουν απομονωμένες και συχνά τραγικά αντιθετικές. Η απαίτηση συγκρότησης αυτού του ευρύτερου πλαισίου επιστημονικών συσχετίσεων πρέπει μάλλον να επισημοποιηθεί στον ακαδημαϊκό χώρο της χώρας μας, από τη συγκρότηση μεταπτυχιακών διατμηματικών προγραμμάτων με αντικείμενο το τοπίο. Προγραμμάτων που θα διατηρούσαν την κατευθυντήρια χρησιμότητά τους, ακόμη και αν χαιρετιζαμε στο άμεσο μέλλον την ίδρυση κάποιου Τμήματος ή Σχολής με σχετικό, εξειδικευμένο, προπτυχιακό αντικείμενο σπουδών.

Εξειδικεύοντας τις παρατηρήσεις στις Σχολές και τα Τμήματα Αρχιτεκτόνων της χώρας μας, πρέπει να τονίσουμε πως θεραπεύουν ήδη αρκετά επιστημονικά αντικείμενα, ώστε δικαιούνται να αντιμετωπίζουν τη διεύρυνση των σπουδών, προς την κατεύθυνση του τοπίου με σύνεση.

Είναι προφανές πως στις σχολές και στα τμήματα αυτά εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια αύξηση του σχετικού ενδιαφέροντος, που μπορεί να γίνει ακόμη εντονότερη. Αλλά ας θυμόμαστε πως το αντικείμενο του τοπίου είναι τόσο ευρύ, ώστε να μπορεί να ικανοποιήσει πολλούς ερευνητές διαφορετικών κατευθύνσεων. Ως αρχιτέκτονες διδάσκοντες δεν χρειάζεται αναγκαστικά να μετακινηθούμε από τα παλιότερα ενδιαφέροντα μας, προκειμένου να αναφερθούμε σε θέματα τοπίου. Μερικά από τα συνταρακτικότερα θέματα τοπιακής αναφοράς μας προσεγγίζουν καθώς ασχολούμαστε με τα «συνήθη» θέματα κτιριακού ή αστικού σχεδιασμού.

Πολλές φορές, εντυπωσιασμένοι από τη σημαντική, είναι αλήθεια, συνεισφορά των νέων εναλλακτικών συχνά απόψεων, που αφορούν την αειφορική πρωτοβουλία, την περιβαλλοντική προσέγγιση, την τοπιακή ευαισθησία, ξεχνούμε πως:

– Ως αρχιτέκτονες μετέχουμε σε μια από τις παλαιότερες και πολιτιστικά συνταρακτικότερες πρακτικές διαμόρφωσης νοητικών σχημάτων και δομικών κατασκευών, που αναφέρονται στην πολιτιστική επαφή με τον τόπο και στη συνακόλουθη μετατροπή του σε τοπίο.

– Ως αρχιτέκτονες επίγονοι της μοντέρνας αρχιτεκτονικής μετέχουμε σε μια αντίληψη χώρου που υπήρξε καθοριστική και για τη νεοτερική, μοντέρνα αντίληψη της τοπιότητας.

Με βάση τα προηγούμενα, αναφερόμαστε στην ένταξη μικρού αριθμού μαθημάτων στα προπτυχιακά προγράμματα των Σχολών και των Τμημάτων Αρχιτεκτονικής. Αλλά αναφερόμαστε ταυτόχρονα σε μια προσπάθεια ενίσχυσης

της ευαισθησίας τους σε θέματα που αφορούν το τοπίο. Είναι προφανές το θετικό αποτέλεσμα που θα είχε αυτή η προσπάθεια στη σκέψη των αρχιτεκτόνων. Μένει λοιπόν να τονίσουμε το θετικό αποτέλεσμα που θα είχε η αύξουσα συμμετοχή των αρχιτεκτόνων, στον προβληματισμό των κοινωνιών μας για το τοπίο.

Μένει να τονίσουμε πως πολύ περισσότερο από άλλους επιστημονικούς και τεχνικούς κλάδους, οι αρχιτέκτονες μπορούν να αντιληφθούν πως οι τέχνες και η τεχνική δεν είναι «αφύσικες». Αποτελούν τη «φυσική» απάντηση του πολιτιστικού, στην εκτός του πολιτισμού φύση. Αποτελούν τις υψηλές πρακτικές, με τις οποίες ο πολιτισμός μας, πολιτισμός κοινωνιών που συγκροτούν νοητικές, εκφραστικές και κατασκευαστικές δομές απαντά στη διερεύνηση αυτής της φύσης.

Τα θέματα του τοπίου, ακριβώς ως τεχνικοί...

ακόμα καλύτερα ως τεχνικοί πεπαιδευμένοι στις παραστάσεις και στην επεξεργασία των τεχνών...

ακόμα καλύτερα ως τεχνικοί καθορισμένοι από την επιρροή των κοινωνικών επιστημών, καλούμαστε να τα αντιμετωπίσουμε.

Δημήτρης Πολυχρονόπουλος

Η αντίληψη του τοπίου σύμφωνα με τον G. Simmel, προϋποθέτει την αναδόμηση της φύσης μέσω του ανθρώπινου βλέμματος, το οποίο την κατατέμνει και διαμορφώνει από τα ξεχωριστά τμήματα αποσπασμένες ενότητες. Η διεργασία αυτή αποτελεί μια «ελεύθερη» απολαμβάνουσα θεώρηση (J. Ritter), που καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό μέσα από το εκάστοτε κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο, ενώ η μνήμη ή και η ίδια η έννοια της ανάμνησης συχνά συσχετίζεται με την «κατασκευή» τοπίων (C. Boyer).

Τα δεδομένα αυτά υποδεικνύουν την πολυδιάστατη προσέγγιση που απαιτεί η αναγνώριση και ο σχεδιασμός του τοπίου ως μέρος της παιδείας των αρχιτεκτόνων. Μια προσέγγιση που επιβάλλει αμφίδρομα περάσματα από την αναγνώριση των πολιτισμικών προτύπων και τις αισθητικές θεωρήσεις στη λειτουργία και τις αρχές του σχεδιασμού. Στο πλαίσιο αυτό, ετερόκλητες ενότητες διεπιστημονικών προσεγγίσεων από την Ιστορία και τη φιλοσοφία μέχρι τη μεθοδολογία σχεδιασμού και τους οικολογικούς προβληματισμούς αναδύονται τελικά ως απαραίτητα στοιχεία για την οργάνωση μαθημάτων με αντικείμενο το σχεδιασμό του Τοπίου.

Παράλληλα αυτή η ίδια θεμελιώδης ανάγκη ερμηνείας και αναγνώρισης της φυσιογνωμίας ενός τόπου πριν την ενατένιση του «αποσπασμένου» τοπίου αποτελεί μια ιδιαίτερα επίπονη διαλεκτική προσέγγιση από μέρους των φοιτητών και διδασκόντων, πριν ακόμα ενεργοποιηθεί η «συνθετική δουλειά του σχεδιαστήριου».

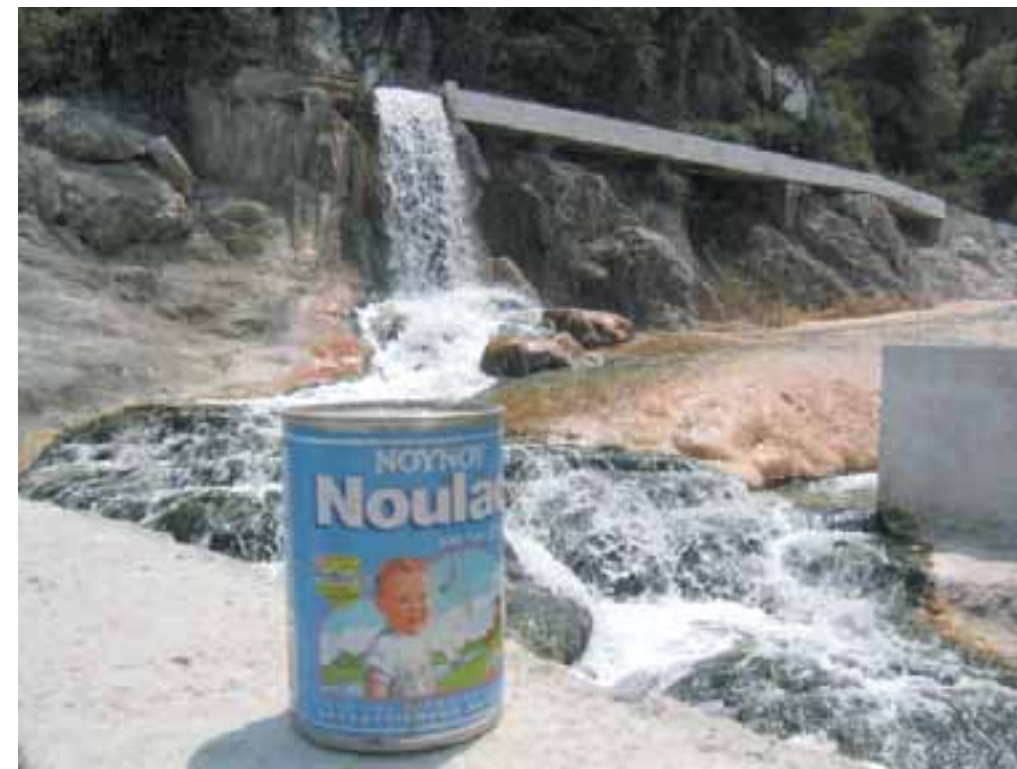
Τα παραπάνω νομίζω ότι καθιστούν σήμερα το εγχείρημα της διδασκαλίας για το τοπίο μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περιοχή όπου διδασκόμενοι και διδάσκοντες παίρνουν το «ρίσκο» μιας κοινής πορείας προβληματισμών, ενώ συχνά η ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας οδηγεί στην αναδιτύπωση ερωτημάτων αντί στην προσφορά καθολικών απαντήσεων.

Με δεδομένο ένα πλαίσιο σκέψης, που αισθάνομαι ότι αρχίζει να δημιουργείται μέσα από ένα «δίκτυο» μαθημάτων και δραστηριοτήτων με επίκεντρο τις νέες σχολές αρχιτεκτονικής, έχω τη γνώμη ότι σύντομα θα αναδειχθεί μια νέα δυναμική. Οι θετικές όψεις της οποίας θα προβληθούν άμεσα στο χώρο της θεωρίας όσο και της πρακτικής του σχεδιασμού που αφορά στη σχέση Αρχιτεκτονικής και

μέση: Φωτ. Peter Lang, 2004

Τοπίου στην Ελλάδα, μια σχέση που ήταν φανερό ότι στις προηγούμενες δεκαετίες δεν βρίσκονταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Αυτή συνεπώς η ανάπτυξη ενός ευρύτερου διαλόγου πάνω στα ζητήματα αυτά είτε μέσα από μαθήματα είτε με την οργάνωση συνεδρίων και συζητήσεων και εκθέσεων θα έχει κατά τη γνώμη μου σταδιακά μια ιδιαίτερη επίδραση στα ζητήματα της παιδείας των αρχιτεκτόνων.

Στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΔΠΘ διδάσκονται δύο μαθήματα τοπίου με τον τίτλο «Αρχιτεκτονική Τοπίου I και II». Αποτελούν συνεχόμενα κατ' επιλογή μαθήματα στον κορμό προπτυχιακών μαθημάτων της σχολής και η ομάδα διδασκαλίας επικεντρώνεται σε θέματα θεωρίας καθώς και στην επίλυση συγκεκριμένου συνθετικού θέματος που συνήθως αφορά μεταβατικές ζώνες από τον αστικό στο φυσικό χώρο. Τα μαθήματα είναι ενταγμένα στον Τομέα Πολεοδομικού σχεδιασμού και λειτουργούν σε άμεση συνάρτηση με τα αντίστοιχα μαθήματα αστικού σχεδιασμού και δημόσιων χώρων της πόλης, του Τομέα.

Παναγιώτης Τουρνηκιάτης

Η σχέση του τόπου με το τοπίο και την αρχιτεκτονική αποτελεί μια βασική συνισταμένη της αρχιτεκτονικής παιδείας και πρακτικής. Εάν ο τόπος είναι ένα δεδομένο, το δεδομένο αυτό εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται και αντιμετωπίζεται από τον αρχιτέκτονα, είτε αυτός περιορίζεται στην οικοδόμηση ενός κτιρίου είτε επεκτείνεται στον επαναπροσδιορισμό του τόπου ως τοπίο. Στην πραγματικότητα αυτά τα δύο είναι αλληλένδετα, αφού η αρχιτεκτονική δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τον τόπο και η παρέμβασή της είναι ούτως ή άλλως μια παρέμβαση που «αλλάζει το τοπίο». Το θέμα είναι προφανώς ευρύτερο και εννοιολογικά σύνθετο αλλά έχει μεγάλη σημασία να μην αποσπαστεί μια ειδική κατηγορία σπουδών «τοπίου» σε σχετική διάκριση από τις ποικιλίες αρχιτεκτονικής και ανεξάρτητα από το πρόβλημα του τόπου. Επιμένω σε αυτό, επειδή συχνά οι σπουδές

«τοπίου» τοποθετούνται σε προχωρημένα εξάμηνα ως εξειδίκευση ή ως επιλογή, με το επιχείρημα ότι πρέπει πρώτα να κατακτηθούν τα εργαλεία της αρχιτεκτονικής και μετά να ανοίξει η θεματολογία ενός υπολειπόμενου χώρου. Το πρόγραμμα σπουδών του νέου Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου Κρήτης, στα Χανιά, έχει εισάγει αυτό τον προβληματισμό από το πρώτο κύκλο εξάμηνο με ένα μάθημα που έχει τίτλο «Τόπος, τοπίο, αρχιτεκτονική». Στο μάθημα αυτό γίνεται μια εισαγωγή στις έννοιες του τόπου και του τοπίου, που συσχετίζονται άμεσα με την αρχιτεκτονική. Το κυρίως ζητούμενο είναι η ταυτόχρονη αντίληψη των ποιοτικών και των ποσοτικών χαρακτηριστικών του τόπου με ερμηνευτικούς όρους που τον μετατρέπουν σε τοπίο και σε δεδομένο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Στην προοπτική αυτή η τοπογραφία διδάσκεται ως γραφή του τόπου και είναι μια μεταφορά πραγματικότητας σε διοδιάστατη και τρισδιάστατη αναπαράσταση με όρους μαθηματικής ακρίβειας και ερμηνευτικής προσέγγισης ταυτόχρονα. Στην κοινή αυτή «γη» εξε-

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ – ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΠΙΟΥ
Εκπαίδευση, έρευνα και εφαρμοσμένο έργο

11 - 14 Μαΐου 2005

Το Συνέδριο διοργανώνεται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Αρχιτεκτονικής Τοπίου, που με τη διοικητική υποστήριξη του Τμήματος Αρχιτεκτόνων λειτουργεί από το 2003 ως Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Αρχιτεκτόνων και του Τμήματος Γεωπονίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Στόχος του Συνεδρίου είναι η προώθηση της γνώσης, της επιστημονικής σκέψης, της έρευνας και των σύγχρονων έργων Αρχιτεκτονικής Τοπίου στον ελληνικό κυρίως χώρο, αλλά και διεθνώς. Απευθύνεται τόσο στα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας, αρχιτέκτονες τοπίου, αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, χωροτάκτες, γεωγράφους, γεωπόνους, δασολόγους, οικολόγους, που εκπαιδευτικά ή ερευνητικά ασχολούνται με το αντικείμενο, όσο και στους ασκούντες εφαρμοσμένο έργο Αρχιτεκτονικής Τοπίου στην Ελλάδα. Τη διεθνή εμπειρία θα παρουσιάσουν προσκαλεσμένοι ομιλητές, διακεκριμένοι καθηγητές και επώνυμοι μελετητές Αρχιτεκτονικής Τοπίου.

Το συνέδριο θα καλύψει τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

- Εκπαίδευση
- Έρευνα
- Εφαρμοσμένο Έργο

Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου θα υπάρξουν παράλληλες εκδηλώσεις, με κυριότερη μεταξύ των οποίων, την ΕΚΘΕΣΗ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΠΙΟΥ, κατά την οποία θα εκτεθούν εργασίες, διατριβές και μελέτες έργων των μεταπτυχιακών φοιτητών που εκπονήθηκαν στα πλαίσια των σπουδών τους, καθώς και διδακτικές σημειώσεις, βοηθήματα, εκπαιδευτικό υλικό και βιβλία που προετοιμάστηκαν από τους διδάσκοντες ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος.

Δικαίωμα συμμετοχής:

Συνεδριοι ..... 80€
Συνεδριοι με ανακοίνωση ..... 60€
Μεταπτυχιακοί φοιτητές ..... 40€

Το δικαίωμα συμμετοχής περιλαμβάνει την παρακολούθηση όλων των εργασιών και εκδηλώσεων του Συνεδρίου και τη διάθεση υλικού και Πρακτικών μαζί με τον κατάλογο της Έκθεσης. Προπτυχιακοί φοιτητές και σπουδαστές μπορούν να παρακολου-

θήσουν δωρεάν τις εργασίες του Συνεδρίου. Για να παραλάβουν υλικό και πρακτικά θα πρέπει να καταβάλουν το ποσό των 40€.
Τα ποσά μπορούν να καταβάλλονται στον Ειδικό Λογαριασμό 5202-021264-806 της Τράπεζας Πειραιώς. Για περισσότερες πληροφορίες, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να απευθύνονται στα τηλέφωνα επικοινωνίας του Συνεδρίου, ή να επισκεφθούν την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.arch.auth.gr>

Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή:
Ανανιάδου Τζημποπούλου Μ., Καθηγήτρια Α.Π.Θ., Διευθύντρια Δ.Π.Μ.Σ. Αρχιτεκτονικής Τοπίου Α.Π.Θ.
Τσαλικίδης Ι., Καθηγητής Α.Π.Θ., Αναπληρωτής Διευθυντής Δ.Π.Μ.Σ. Αρχιτεκτονικής Τοπίου Α.Π.Θ.

Βερεσόγλου Δ., Καθηγητής Α.Π.Θ.
Γεωργακοπούλου-Βογιατζή Χ., Καθηγήτρια Α.Π.Θ.
Ζαφειρόπουλος Σ, Επίκ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Καραδήμου Γερόλυμου Α., Καθηγήτρια Α.Π.Θ.
Οικονόμου Α., Καθηγητής Α.Π.Θ.
Τρατσέλα Μ., Λέκτορας Α.Π.Θ.

Συμπληρωματικά μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής:
Λιονάτου Μ., Γεωπόνος MLA, Αρχιτέκτων Τοπίου
Παπαδοπούλου Α., Αρχιτέκτων Μηχανικός, ΜΔΕ Αρχιτέκτων Τοπίου
Τσιούμα Β., Αρχιτέκτων Μηχανικός, MLA Αρχιτέκτων Τοπίου

Υπεύθυνοι επικοινωνίας:
Τρατσέλα Μ., Παπαδοπούλου Α.
Τηλ. 2310 995473, Fax 2310 995578
E-mail: landscape@arch.auth.gr
<http://www.arch.auth.gr>

- ΒΙΒΛΙΑ**
1. Κωνσταντίνος Σπυράκος, Ενίσχυση κατασκευών για σεισμικά φορτία, Εκδ. ΤΕΕ, Αθήνα, 2004
  2. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, Πόλη Χίου (1830-1940) - Πολεοδομική εξέλιξη από τον τελευταίο αιώνα της Οθωμανικής κατοχής στο ελληνικό έδαφος, Αθήνα, 2004
  3. Λαμπιδών. Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη, Συλλογικός τόμος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, (τόμοι 2), Αθήνα, 2003
  4. Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αρχιτεκτονική Σχολή ΕΜΠ, Εκκλήσεις στην Ελλάδα μετά την άλωση (τόμος 5 & τόμος 6), Συλλογικός Τόμος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 1998
  5. Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Εισαγωγή στην Αρχιτεκτονική Σύνθεση 2000-2001, Συλλογικός Τόμος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2002
  6. Ιουλία Στεφάνου – Ιωσήφ Στεφάνου, Περιγραφή της εικόνας της πόλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 1999
  7. Herman Hertzberger, μετάφραση: Τ. Τσοχανάρη, Μαθήματα για σπουδαστές της αρχιτεκτονικής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2002
  8. Ιωάννης Δεσποτόπουλος, Η ιδεολογική δομή των πόλεων, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 1997
  9. Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου, Το Ελληνικό Παραδοσιακό Σπίτι, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2003
  10. LE CORBUSIER, Για μια αρχιτεκτονική, μετάφραση Π. Τουρνικιώτης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2004
  11. Αναστασία Τζάκου, Έπιπλο Μελέτες – Εφαρμογές 1960-1989, Αθήνα, 1999
  12. Νίκος Εγγονόπουλος, Ελληνικά Σπίτια, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 1996
  13. Σύνδεσμος Ελληνικών Γραφείων Μελετών, Οι έλληνες μελετητές και η ολυμπιακή πρόκληση, εκδ. ΣΕΓΜ, Αθήνα, 2004
  14. Παύλος Μ. Μυλωνάς, Μονή Βατοπεδίου, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών (τόμοι 2) Αθήνα, 2003
  15. Σωτήρη Στ. Κούκη, Δομική τεχνολογία υλικά και εφαρμογές, Αθήνα, 2001
  16. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ: Ιδέες που χάνονται - Ιδέες που συναντιούνται, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2004
  17. ΟΡΙΟΝ, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Δημήτρη Δ. Α. Φατούρο, επιμέλεια: Σ. Ζαφειρόπουλος, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2001